

Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

**boerderijcomplex
't Hofke 13
Eindhoven**

CRIMSON, 2015

Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek
boerderijcomplex
't Hofke 13
Eindhoven

Inhoud

006	Inleiding
010	Historische kaarten reeks
021	Stedenbouwkundige context
035	Boerderij architectuur
048	Bouwgeschiedenis 't Hofke 13
112	Conclusies
114	Waardering
122	Aanbevelingen
126	Literatuur
128	Bronnen
132	bijlage: Hoofdconstructie
140	bijlage: Oorspronkelijke elementen en renovatie-ingrepen
162	bijlage: Foto bijlage

Koudenhovenseweg Zuid

Het Hofke

Het Hofke

Tongelresestraat

Het Hofke

Oude Urkhovenseweg

boerderijcomplex 't Hofke 13

Inleiding

Crimson Architectural Historians is door Gemeente Eindhoven gevraagd een Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek te doen naar het rijksmonumentale boerderijcomplex 't Hofke 13 (in de volksmond de boerderij van Van Poppel) in het stadsdeel Tongelre. Het onderzoek vormt een actualisatie van het rijke en informatieve bouwhistorisch onderzoek dat in 1995 is uitgevoerd door Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie (IBID) uit Den Bosch alsook de cultuurhistorische verkenning naar 't Hofke door Monumentenhuis Brabant bv in 2007. Aanleiding voor de actualisatie van dit onderzoek is de voorgenomen vervreemding van de boerderij door de gemeente en de wens tot het hebben van een waardestellend document waarmee in de huidige situatie inzichtelijk wordt welke delen van en in welke mate het rijksmonument beschermenswaardig zijn. Met dit onderzoek wordt met andere woorden de bandbreedte aangegeven waarbinnen toekomstige bouwkundige wijzigingen in, aan en om het gebouw kunnen plaatsvinden.

Boerderij 't Hofke stamt uit 1584 en maakt deel uit van een zeldzame middeleeuwse dorpsstructuur die is gemarkeerd op de culturele waardenkaart van Eindhoven. In 1995 is het complex bestaande uit de boerderij, een schuur en het achterliggende terrein door gemeente Eindhoven aangekocht van de erven van Van Poppel met het doel het achterliggende terrein gereed te maken voor een nieuwbouwproject waarbij in totaal 65 startersappartementen zullen worden gebouwd. Sinds 2007 wordt het pand tijdelijk bewoond en beheerd in afwachting op de voorgenomen verkoop.

De rapportage is als volgt opgebouwd:

Stedenbouwkundige ontwikkelingsgeschiedenis

In het eerste deel wordt ingezoomd op het stedelijke ontwikkelingsproces van het stadsdeel Tongelre en in het bijzonder de prominente positie die de boerderij van Van Poppel hierin innam. Daarbij zal gefocust worden op de periode vanaf de middeleeuwse situatie, via de opkomende verstedelijking van de stad Eindhoven

begin 20^e eeuw en de wederopbouwperiode in de jaren '50 en '60 tot aan de huidige stedenbouwkundige situatie.

Architectonische en cultuurhistorische analyse

Het tweede deel van het onderzoek omvat een architectonische en cultuurhistorische analyse waarin onder meer de typologische ontwikkeling van woonboerderij in Noord Brabant wordt geanalyseerd en afgezet tegen de boerderij van Van Poppel.

Bouwgeschiedenis

In het derde deel worden de bouwgeschiedenis van het complex t Hofke 13 beschreven en geanalyseerd alsook gevisualiseerd door plattegronden en opstanden. In dit deel wordt voortgeborduurd op de onderzoeksresultaten van het bouwhistorisch onderzoek van IBID en uitgebreid met een bouwhistorisch overzicht sinds 1995 tot aan de huidige situatie.

Waardstelling

In het vierde deel volgt de waardering van het object. Basis voor de waardering vormen de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek (april 2009) opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Aanbevelingen

Tenslotte mondt het onderzoek, de analyse en waardering van het gebouw uit in een reeks aanbevelingen in hoofdlijnen over hoe in de toekomst om te gaan met de eventuele bouwkundige wijzigingen in aan en om het gebouw. De aanbevelingen zijn algemeen van aard en gaan niet tot in detail in op specifieke situaties.

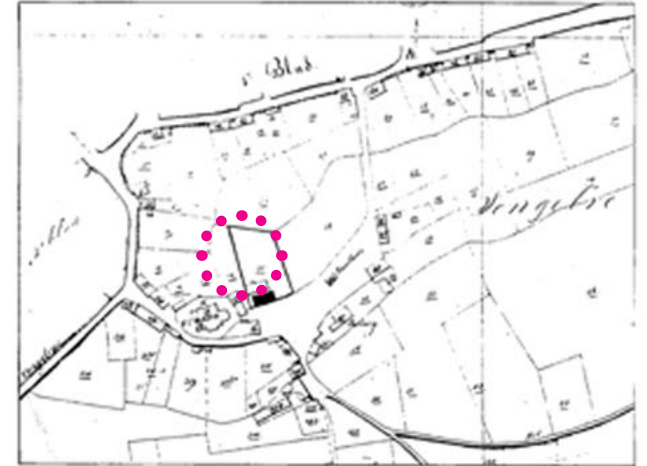

Luchtfoto Tongelre, 1964
(bron: www.eindhoveninbeeld.com)

Historische kaarten reeks

1832

kadastrale kaart van Tongelre
(bron: IBID bouwhistorisch onderzoek
't Hofke 13, Tongelre -Streekarchief
Eindhoven)

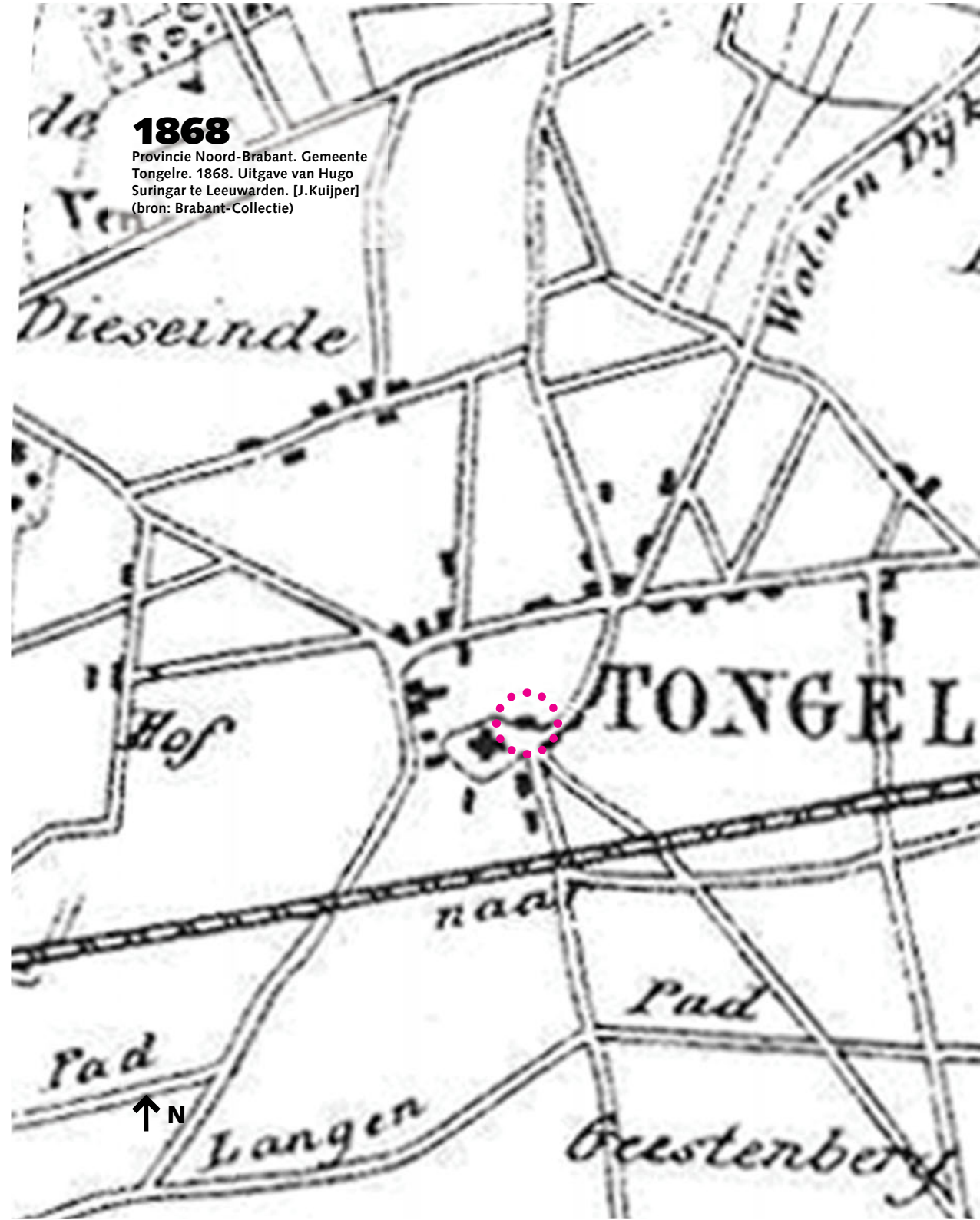
ca. 1840

topografische kaart van Eindhoven en omgeving; datering 'halverwege de 19e eeuw'
(bron: Nationaal Archief)

1868

Provincie Noord-Brabant. Gemeente Tongelre. 1868. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden. [J. Kuijper]
(bron: Brabant-Collectie)

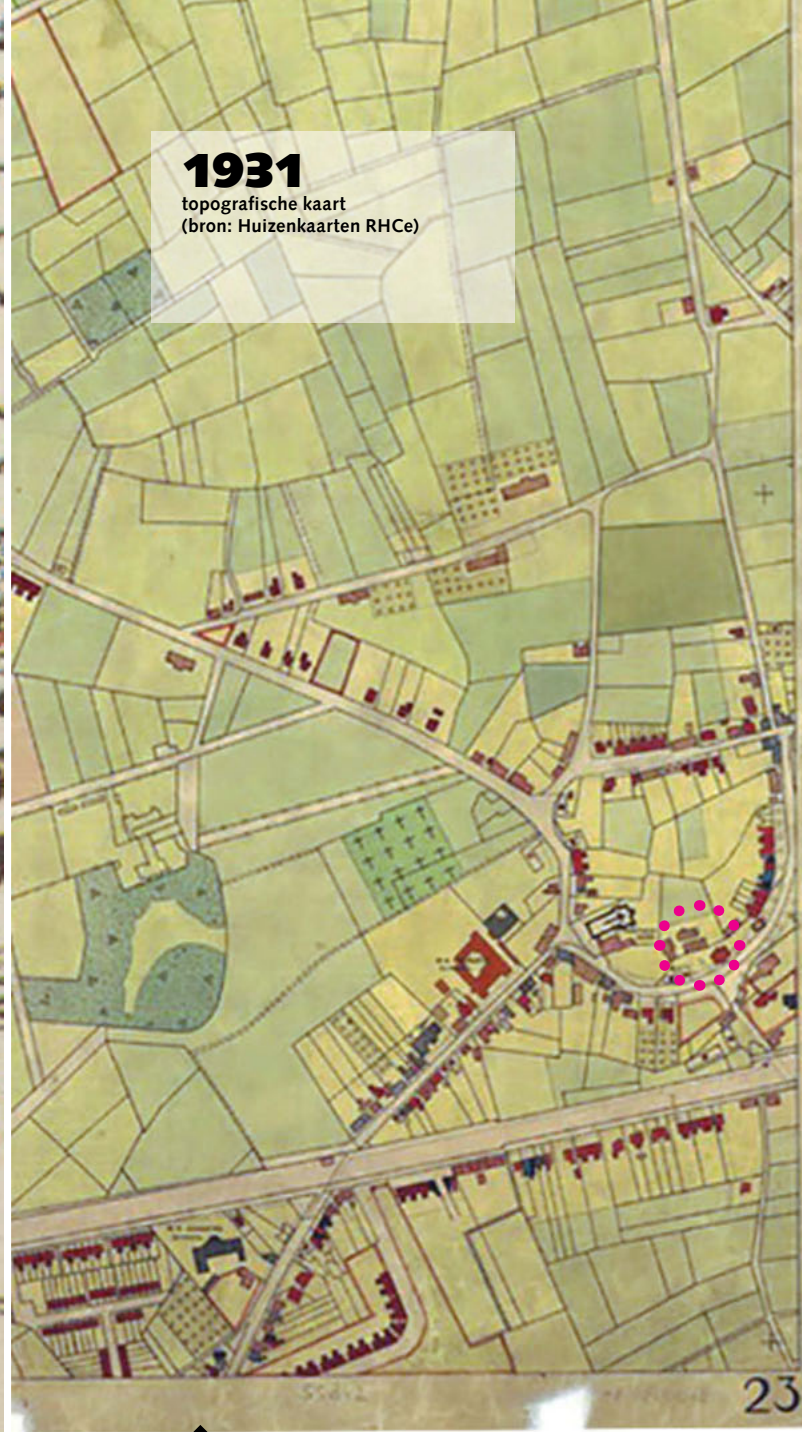
1901

topografische kaart
(bron: www.eindhoven-in-beeld.nl)

1931

topografische kaart
(bron: Huizenkaarten RHCe)

23

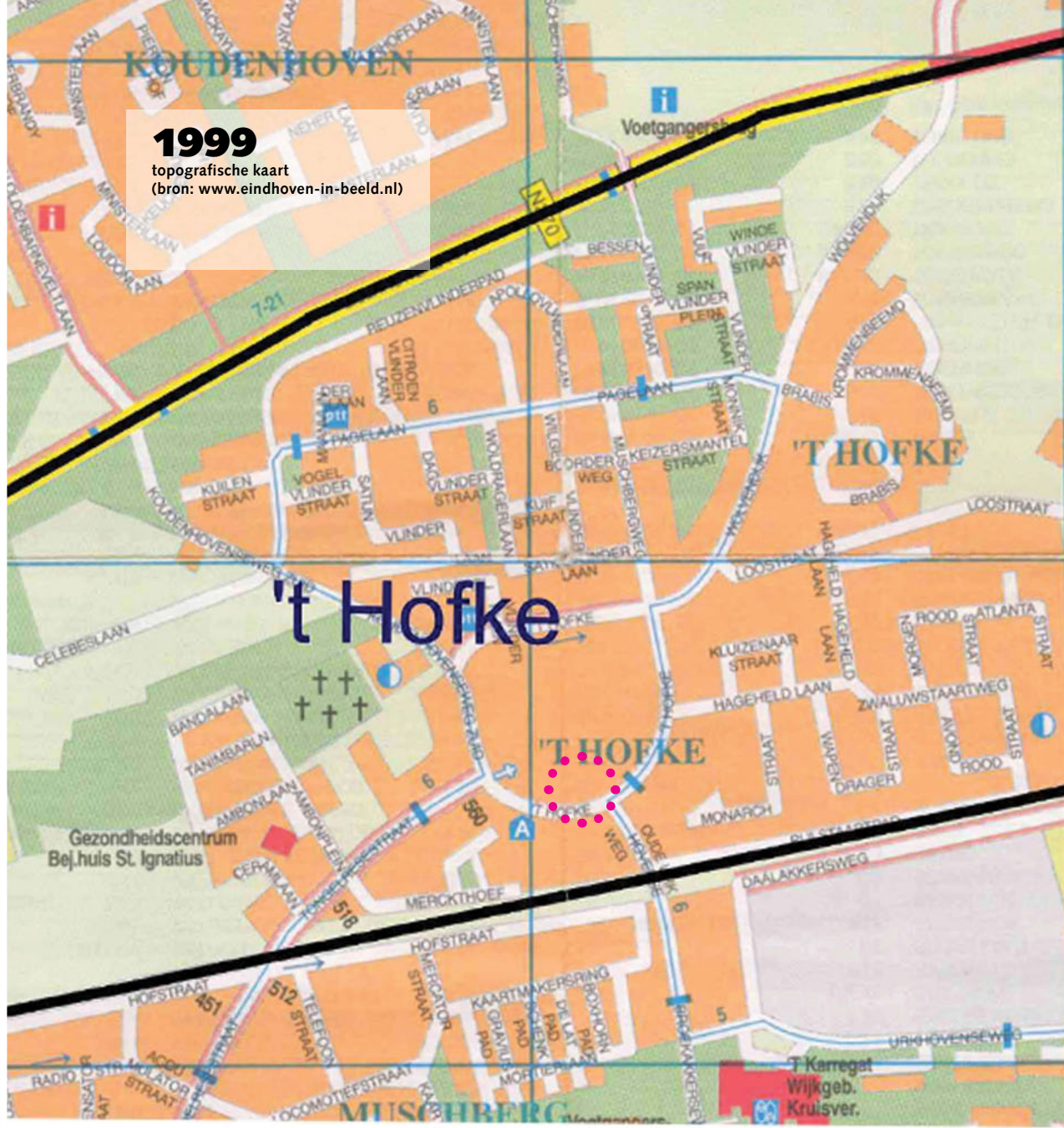
1960

topografische kaart
(bron: www.eindhoveninbeeld.com)

1999

topografische kaart
(bron: www.eindhoven-in-beeld.nl)

↑ N

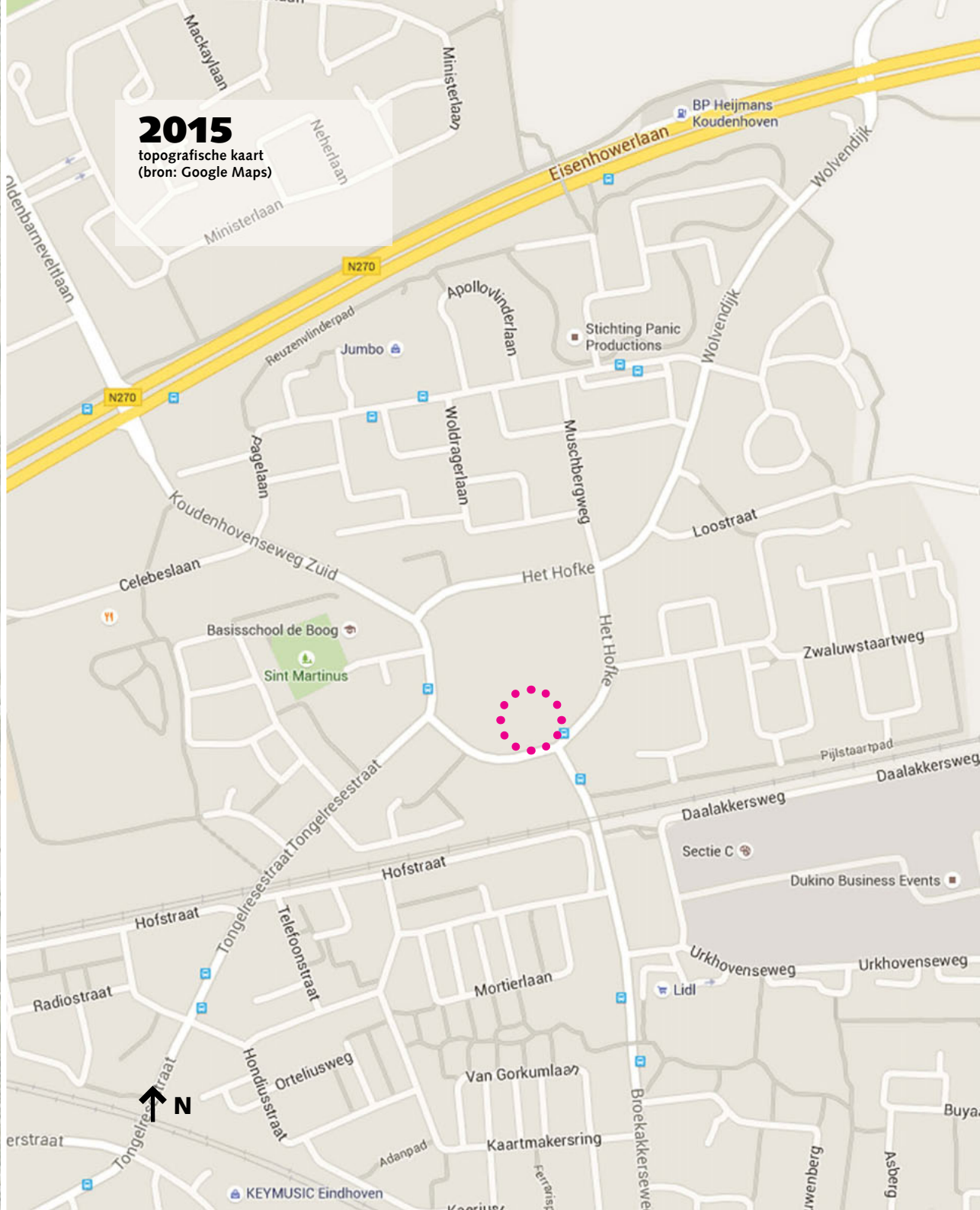
2009

luchtfoto
(bron: Google Earth)

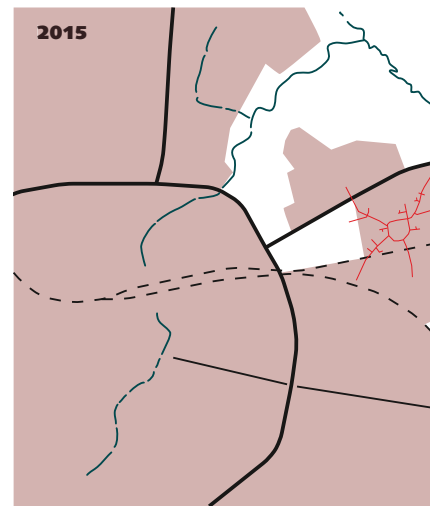
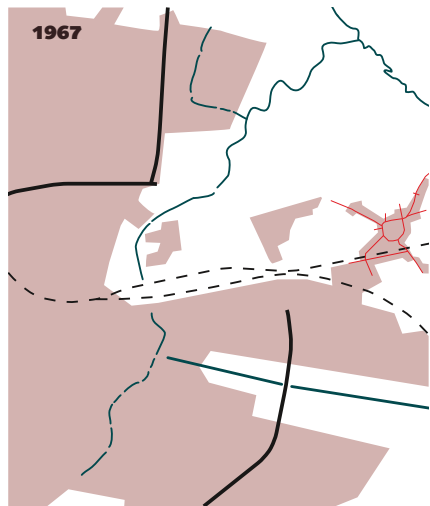
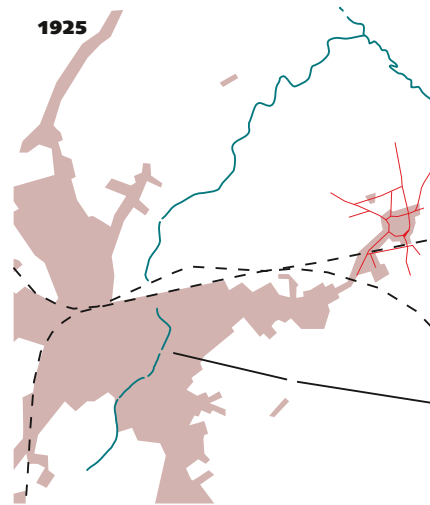
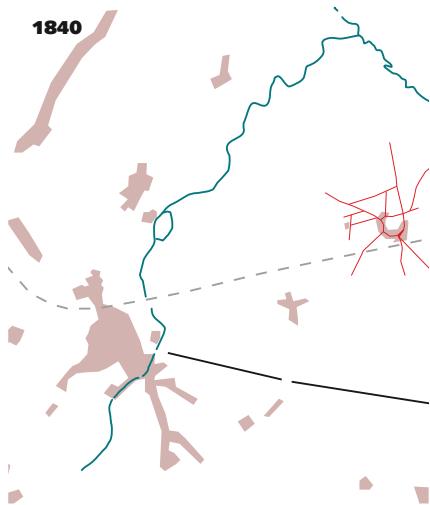

2015

topografische kaart
(bron: Google Maps)

Stedenbouw- kundige context

Tongelre, een klein zelfstandig boerendorp

Boerderij 't Hofke 13 (in de volksmond bekend als boerderij van Van Poppel, vernoemd naar de boerenfamilie die er decennialang woonde) is gesitueerd in het stadsdeel Tongelre, ten oosten van het centrum van Eindhoven. Vermoedelijk vormde 't Hofke al sinds de 13e eeuw de historische dorpskern van het toen nog landelijke gehucht Tongelre, dat was ontstaan op de verhoogde terreinen langs de rivier de Dommel en de Kleine Dommel.¹

Tongelre bestond feitelijk uit niet meer dan een kerk, een pastorie, een raadhuis, een aantal boerderijen en enkele cafés gelegen aan een hoefijzervormige straat 't Hofke.² De boerderij van Van Poppel vormde samen met het raadhuis, de pastorie en de oorspronkelijke Sint Martinuskerk het middelpunt van het dorp, gesitueerd aan een langgerekt open dorpsplein in de zuidelijke ronding van het hoefijzer. Vanaf 't Hofke liepen verschillende radiale verbindingswegen uiteen richting omliggende dorpjes als Woensel, Nuenen, Geldrop en Stratum. Met name op luchtfoto's ziet men vandaag de dag nog duidelijk restanten van deze markante historische ruimtelijke structuur terug in het stedelijk weefsel. Eeuwenlang bleef de beschreven ruimtelijke configuratie vrijwel hetzelfde, in 1800 telde het dorp slechts 775 inwoners.³

1) Jacques Govers, Willem van der Sommen, *Eindhoven in oude ansichten, een wandeling door Tongelre*, Zaltbommel 2001.

2) Tot 1920 was 't Hofke bekend als de Marktstraat.

3) Monumentenhuis Brabantbv, *Cultuurhistorische verkenning. Dorpskern 't Hofke, Tongelre te Eindhoven*, oktober 2007, p.4.

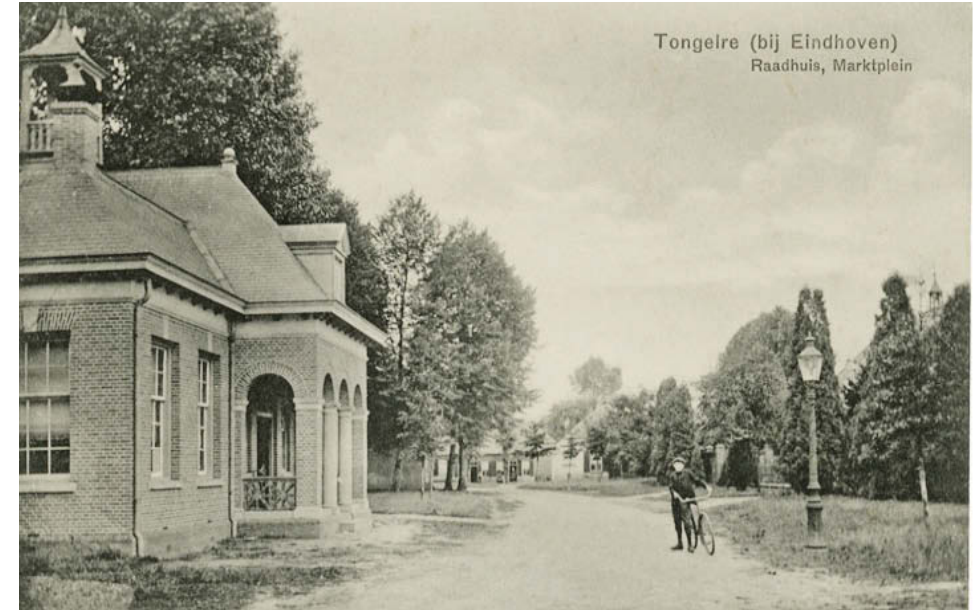
Halverwege de 19^e eeuw verloor het dorp stilletjes aan haar agrarische karakter door de opkomst van de kleinschalige (textiel)industrie die zich voornamelijk concentreerde langs de Tongelresestraat, een verbindingsweg die vanuit het zuidwesten van 't Hofke naar Stratum liep. De geleidelijke overstap van landbouw naar lichte industrie leidde in Tongelre onder meer tot kleinschalige wijzigingen van de lokale infrastructuur, waarbij straten werden verlegd of verbreed en verhard, zoals de Urkhovenseweg. Daarnaast vond er een stapsgewijze verdichting van 't Hofke plaats, het inwonertal was rond 1910 gestegen naar omstreeks 2000.⁴ Het van oorsprong zo open groene terrein binnen het hoefijzer raakte steeds verder omsloten door de nieuwe 19^e eeuwse woonhuizen en werd bovendien aan de randen voor een groot deel gecompartmenteerd voor privaat gebruik. De meeste in het oog springende wijzigingen rond 't Hofke in die periode waren de afbraak van de middeleeuwse parochiekerk en achterliggende kerkhof in 1891, ten gunste van de nieuwe, grotere neogotische Martinuskerk die even verder op in noordelijke richting gereed was gekomen naar een ontwerp van E. Corbey. Bovendien werd het raadhuis dat oorspronkelijk centraal op het marktplein lag in 1912 op een nieuwe locatie opgebouwd naar een ontwerp van de Amsterdamse architect J. Stuyt. Het nieuwe raadhuis lag meer richting het westen van het plein, in de directe nabijheid van boerderij van Van Poppel. Daarnaast vond er een flinke versmalling van het open dorpsplein plaats waarbij de omvang van het plein werd teruggebracht tot een straat. Er bleef nog slechts een schamel pleintje over dat in de verte een herinnering vormde aan het ooit zo weidse marktplein, met alleen de boerderij van Van Poppel op haar oorspronkelijke positie.⁵

De transformatie van dorp naar stad

De stapsgewijze verstedelijking van Tongelre werd grotendeels aangejaagd door de industriële groei die in de nabijgelegen handelsnederzetting Eindhoven plaatsvond. Als gevolg van de uitgraving van het Eindhovens Kanaal in 1846 en de aanleg van een spoorverbinding van Eindhoven naar Venlo en Boxtel in 1866 (en later in 1913 naar Weert) was daar een levendige industriële economie ontstaan met de aanwezigheid van een aantal linnenfabrieken, leerlooierijen, een zeepfabrieken en sigaren- en luciferfabrieken. De industriële ontwikkeling vond

4) A.W.J.C. Boomen, *Tongelre te kijk. Stadsdeel van Eindhoven onder de loep*, Eindhoven 2003, p.9.

5) Voor een uitgebreide omschrijving zie: Monumentenhuis Brabantbv, *Cultuurhistorische verkenning. Dorpskern 't Hofke, Tongelre te Eindhoven*, oktober 2007.

Het nieuwe raadhuis naar een ontwerp van J. Stuyt, situatie 1917

Sint Martinuskerk gezien vanuit de Tongelresestraat, 1925

Industriële bedrijvigheid langs het Eindhovens Kanaal, situatie 1925

De Bosboomstraat in de wijk Lakerlopen, jaartal onbekend

Villapark Tongelre aan de kanaalzijde, 1908

hoofdzakelijk plaats langs het Eindhovens Kanaal, waar zich onder andere de fabrieken Van Doorne Automobielen Fabriek (DAF), de trijpfabriek van Schellens & Marto en houtbewerkingsindustrie N.V. Picus zich vestigden.⁶ Op stedelijk gebied was Eindhoven op dat moment niet meer dan een bescheiden handelsknooppunt waaromheen een verzameling in zichzelf gekeerde dorpjes (Gestel, Blarthem, Stratum, Strijp en Woensel) waren gelegen. Net als Tongelre waren deze dorpen veel groter in oppervlakte dan Eindhoven zelf en waren ze verbonden met de stad door een radiale wegenstructuur, die op natuurlijke wijze was ontstaan door de loop van zandruggen en rivierdalen.

De Eindhovense verstedelijking maakte einde 19^e eeuw pas echt een explosieve groei door met de komst van N.V. Philips Gloeilampenfabriek die zich in 1881 in de stad vestigde. De groei van Eindhoven als industrieel centrum was in die periode zo enorm dat de stad de groei van het aantal mensen die werkzaam waren in de fabrieken van Philips nauwelijks meer kon herbergen op eigen grondgebied. Het leidde er toe dat Philips bij gebrek aan woonmogelijkheden voor het personeel

⁶) Jacques Govers, Willem van der Sommen, *Eindhoven in oude ansichten, een wandeling door Tongelre*, Zaltbommel 2001.

begin 20^e eeuw zelf het heft in handen nam en in de nabijgelegen dorpen op goedkope terreinen, zonder dat daar een vastgesteld stedenbouwkundig uitbreidingsplan aan ten grondslag lag, in korte periode duizenden arbeiderswoningen en villadorpjes en andere noodzakelijke voorzieningen bouwden.⁷ Een voorbeeld hiervan in Tongelre was in 1907 de bouw van het Villapark Tongelre aan het begin van de Tongelresestraat, voor onder andere de leden van raad van bestuur van Philips, alsook het nabijgelegen arbeiderswijkje in Lakerlopen.

Eindhoven moest als snelgroeiende stad strategisch nadenken over de toekomst wilde het de verwachte groei en verdere grondspeculatie aan kunnen. Daartoe werd in 1918 het eerste grote schets uitbreidingsplan voor Groot Eindhoven van J.Th.J. Cuypers en L.J.P. Kooken gepresenteerd, dat het doel had om alle omliggende dorpen tot de overkoepelende stad Groot Eindhoven om te vormen. Het stedenbouwkundig plan was geïnspireerd op de revolutionaire Engelse Garden City van Ebenezer Howard, die dit stedenbouwkundige ontwerp principe als alternatief voor de vervuilde en dichtgeslibde industriële stad Londen ontwikkelde.⁸ Het plan van Cuypers en Kooken voorzag hoofdzakelijk in een ringweg die alle bestaande dorpskernen rondom Eindhoven aaneenreeg tot een grote stad. Om het plan van Cuypers en Kooken tot stand te brengen dienden de omliggende dorpen echter bij Eindhoven gevoegd te worden. In 1920 vond op basis van dit plan de annexatie van de genoemde dorpen plaats door Gemeente Eindhoven waarmee de stad van slechts 8000 inwoners naar 45.625 inwoners uitbreidde. Het toen nog altijd overwegend landelijke Tongelre werd daarmee een van de vijf stadswijken rondom Eindhoven. Het plan van Cuypers en Kooken en de vele uitbreidingsplannen die daarop volgden zoals het plan Kools (1921), Plan De Casseres (1930), Plan van der Laan (1946) en J.A. Kuiper (1950) werden slechts ten dele uitgevoerd, geen van de voorgestelde plannen lukte het volledig te voorzien in een stedenbouwkundige oplossing voor het alsmaar toenemende verkeer, de snelgroeiende vraag om woningen en de integratie van de omliggende randdorpen. Maar de groei van de stad, inmiddels reikte het inwonertal in 1935

7) Esther Agricola, Koos Bosma, Eindhoven. Wederopbouw en stadsuitbreiding, in: Koos Bosma, Cor Wagenaar (red.) **Een geruisloze doorbraak; de geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland**, Rotterdam 1995, p.416.

8) Piet Beekman, **Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960**, Mierlo 1982, p. 26-27.

bijna 100.000⁹, en de bijbehorende vraag naar woningen ging onverminderd door, ook zonder officieel vastgesteld uitbreidingsplan. Agrarische terreinen in de directe omgeving van de stad werden op willekeurige wijze door de stad aangekocht en verkocht aan partijen als Philips die er op hun beurt woningen bouwden voor hun eigen personeel. Eindhoven was daardoor een lappendeken geworden van in zichzelf gekeerde wijkjes en buurten die onderling nauwelijks samenhang vertoonden.

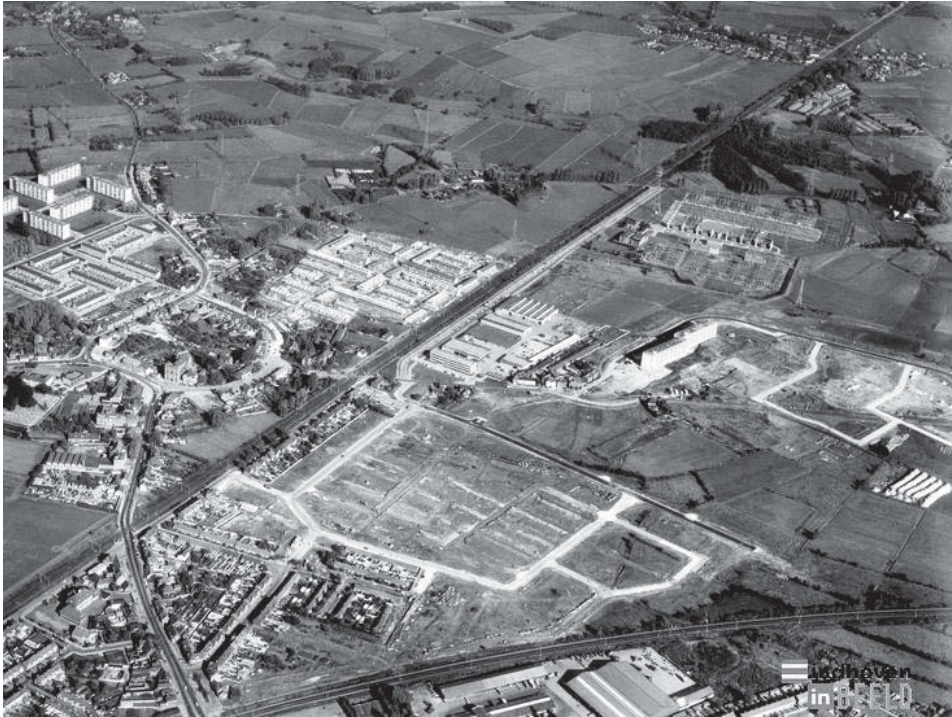
Tongelre en Eindhoven aaneengesmeed

Wat betekende deze snel en haast ongecontroleerd uitdijende stad voor het in opzet nog agrarische gehucht Tongelre, en in bijzonder 't Hofke met haar middeleeuwse en 19e eeuwse lintbebouwing?

De aanleg van de spoorverbinding naar Venlo in 1866 had een forse impact op de ruimtelijke structuur van Tongelre. De lijn doorsneed het zuidelijke deel van het toenmalige dorp waardoor een enorme barrière ontstond tussen Eindhoven en Tongelre, die later nog eens werd benadrukt door de aanleg van de tweede spoorverbinding naar Weert. De aanwezigheid van de twee spoorlijnen was achteraf gezien een blessing in disguise. De dubbele barrière zorgde er voor dat verstedelijking van Eindhoven in eerste instantie voorbij ging aan Tongelre, ten koste van de andere omliggende dorpen. Desalniettemin maakte de annexatie het mogelijk dat er ten zuiden van de spoorlijnen op de nog openliggende landelijke terreinen tussen de historische kern van Tongelre en de stad Eindhoven steeds meer buurtjes en wijken werden bijgebouwd waardoor Tongelre, en 't dorpse Hofke op den duur niet alleen bestuurlijk maar ook fysiek een geheel werden met het centrum. In het zuidwesten van Tongelre werd bijvoorbeeld in 1940 naar het uitbreidingsplan Tongelre I van J.M. De Casseres de woonwijk Doornakkers West gebouwd, bestemd voor het arbeiderspersoneel van Philips.¹⁰ Dit proces werd direct na de oorlog verder doorgezet, toen het woningtekort tot een enorme bouwhausse in Eindhoven leidde. In de periode 1945-1959 volgde onder meer de wijk Doornakkers Oost, die onder andere uit 172 markante Oostenrijkse

9) H.A.M.T. Kolschoten, Het grote spel gaat beginnen! Eindhoven op een beslissend punt van haar voortvarende ontwikkeling, in: **Bouw**, 4 oktober 1947, p.317.

10) Koos Bosma, **J.M. De Casseres : de eerste planoloog**, Rotterdam 2003, p. 64 en Piet Beekman, **Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960**, Mierlo 1982, p.87.

Luchtfoto uit de jaren '70, genomen vanuit zuidoostelijke richting met nieuwe wijken in aanleg rondom 't Hofke

houten montagewoningen voor het hogere personeel van Philips bestond. Ook bouwde Philips in diezelfde periode een Zweeds dorp in de wijk Karpen ten noordwesten van 't Hofke en in de jaren '60 en '70 startte men bovendien met het bebouwen van het open wigvormige gebied tussen de twee spoorbanen, waar eerst de woonwijk Muschberg en niet veel later de bloemkoolwijk Geestenberg verrezen. Voor vrijwel alle genoemde wijken en buurten werd het bestaande wegenpatroon doorbroken om een tabula rasa situatie te creëren voor de nieuwe woonontwikkelingen. Inmiddels had men ook de sprong over het spoor gewaagd naar de directe omgeving van 't Hofke met de bouw van een aantal naoorlogse functionele stempelwijkjes zoals de Vlinderwijk, opgezet volgens het principe van de wijkgedachte. Met deze ingrepen, gecombineerd met de aanleg van een nieuwe regionale verbinding richting Helmond, de Eisenhowerlaan ten noorden van de Vlinderwijk, raakte het voormalige middeleeuwse centrum van Tongelre voorgoed geabsorbeerd door de stad Eindhoven. De ruimtelijke opbouw van het

Luchtfoto van 't Hofke anno 2007, vanuit het noord oosten gezien

historisch zo karakteristieke stadsdeel werd flink aangetast, ook hier ging de bouw van nieuwe wijken gepaard met de sloop van de op dat moment alom aanwezige 19^e eeuwse bebouwing en betekende het eveneens een flinke wijziging van het bestaande stratenpatroon.¹¹

Monumentenstatus voor 't Hofke

Dit alles heeft er toe geleid dat de wijk inmiddels ligt ingeklemd tussen de spoorlijn Eindhoven-Venlo en de Eisenhowerlaan en net zoals elders in Eindhoven bestaat uit een patchwork van verschillende buurtjes met verschillende architectonische karakters en opbouw. Ondanks het hier geschetste verstedelijkingsproces en de daaropvolgende ruimtelijke aaneen smelting met de stad is niet alleen

11) Van de circa 1500 woningen rondom 't Hofke zijn nog maar 150 woningen vooroorlogs en waarvan circa 2/3 deel in de periode 1970-1979 is gebouwd. Uit: Bestemmingsplan Tongelre buiten de Ring 2005.

de historische structuur van het hoefijzer maar zijn ook de vier radiaalwegen (Tongelresestraat, Wolvendijk, Oude Urkhovenseweg en Koudenhovenseweg) die er naartoe leiden in de kern bewaard gebleven. Gezien het gebrek aan planning dat de gemeente parten speelde in de periode rond de jaren '20 kan de conservatie van deze bijzondere structuur eerder als een toevalligheid worden gezien dan als een teken van diepe waardering voor de Eindhovense ruimtelijke geschiedenis. Als de twee spoorlijnen er niet waren geweest was er van behoud van de structuur waarschijnlijk nooit sprake geweest.

De historische kern van 't Hofke en het omliggende gebied wordt echter al sinds lange tijd weer op waarde geschat.¹² Een en ander werd onderstreept in een cultuurhistorische verkenning uit 2007 die in opdracht van Gemeente Eindhoven werd gedaan door Monumentenhuis Brabant bv. naar de historische stedenbouwkundige structuur van t Hofke. In dit rapport werd onder meer vastgesteld dat er in 't Hofke sprake is van een monumentencluster met hoge cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarde. De samenhangende elementen van de boerderij met hoofdgebouw en functionele bijgebouwen worden in het rapport onderscheiden als boerderijbiotoop. Samen met het religieuze cluster rond de Sint Martinuskerk en gebied rond het oude raadhuis vormt het een historisch ensemble.¹³ Deze waarden zijn officieel vastgelegd in de Cultuurhistorische Waardenkaart van Noord Brabant (2010) waarin het ruimtelijk en cultureel erfgoed van regionaal belang in kaart is gebracht. In Tongelre wordt het gebied ten oosten van t Hofke van archeologisch en cultuurhistorisch belang geacht en op deze provinciale kaart wordt eveneens aangegeven welke historische objecten nog resteren en welke status deze hebben. Zo zijn er de drie bekende rijksmonumenten aan 't Hofke, namelijk boerderij van Van Poppel, de Sint Martinuskerk en het voormalige Raadhuis. Daarnaast bestaan er nog een tiental gemeentelijke en cultuurhistorische waardevolle monumenten, waaronder ook het voormalige boerderijcomplex De Merckthoeve aan de Oude Urkhovenseweg en een aantal woonhuizen langs de andere radiaalwegen.

Ook op de in 2008 vastgestelde gemeentelijke Culturele Waardenkaart van Eindhoven wordt 't Hofke inmiddels beschermd. Het hele hoefijzervormige

12) De boerderij van Van Poppel was al in 1976 aangewezen tot rijksmonument, evenals de Sint Martinuskerk en het Raadhuis. Monumentenbeschrijving RCE, Monumentnr. 14649.

13) Monumentenhuis Brabantbv, **Cultuurhistorische verkenning. Dorpskern 't Hofke, Tongelre te Eindhoven**, oktober 2007.

gebied inclusief binnenterrein wordt daarin gekarakteriseerd als 'historische stedenbouwkundige structuur', en de vier radiaalwegen naar 't Hofke zijn aangeduid als 'historische wegenstructuur van voor 1900', en op enkele locaties wordt 'aan de weg gerelateerde bebouwing' gemarkeerd, zoals bij de Tongelresestraat en de Wolvendijk. Deze kenmerken betekenen dat er bij eventuele nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen rekening gehouden zal moeten worden met de desbetreffende cultuurhistorische waarden in het gebied en een en ander vastgelegd moet worden in een bestemmingsplan. Om hiervan af te wijken zal volgens de Erfgoedverordening verantwoording aan een Monumentencommissie afgelegd moeten worden.¹⁴

Huidige context: een nieuwe toekomst voor Boerderij van Van Poppel

Sinds halverwege de jaren '90 ligt de boerderij van Van Poppel maar met name het achterliggende binnengebied van 't Hofke onder een vergrootglas en vormt het sindsdien de aanleiding voor een veel diepere focus op het gebied. De nog onbebouwde kern van het hoefijzer bleek aantrekkelijk als ontwikkelingsgebied, vanwege de ligging in een historisch landelijke omgeving gecombineerd met de aanwezigheid van het spoor en andere verkeersuitvalswegen en uiteraard vanwege de zeer directe nabijheid van het centrum van Eindhoven. Om deze ontwikkelingen mogelijk te maken speelde de gemeente een stimulerende rol door in 1995 de rijksmonumentale boerderij van Van Poppel en het achterliggende terrein aan te kopen van de erven van familie Van Poppel.

Deze ontwikkelingspotentie van het gebied leidde er toe dat er sindsdien verschillende onderzoeken zijn uitgevoerd om tot de kern van cultuur- en bouwhistorische waarden van niet alleen de boerderij zelf maar ook het achterliggende terrein te komen. De volledige omschrijving van het rijksmonumentale object in het monumentenregister is uiterst summier en luidt slechts: "Landarbeiderswoning, gepleisterd, eerste helft 19^e eeuw. Zadeldak met wolfeinden met riet en pannen afgedekt. Oude balklagen nog aanwezig."¹⁵ In 1993 werd er onder andere een archeologisch onderzoek gedaan ter voorbereiding op een voorgenomen bestemmingsplan wijziging van het binnenterrein door

14) <http://www.eindhoven.nl/artikelen/Cultuurhistorische-waardenkaart.htm>

15) Monumentenbeschrijving RCE, Monumentnr 14649.

de gemeente, waarbij wonen mogelijk gemaakt zou kunnen worden.¹⁶ Tijdens dat onderzoek dat op meerdere plekken in het binnengebied van 't Hofke werd uitgevoerd, werd direct aan de oostzijde van de boerderij van Van Poppel een bedekte kuil met inhoud aangetroffen, bestaande uit voorwerpen van een familie uit de 16^e/17^e eeuw. De vondst bestond onder meer uit rijk gedecoreerd servies voor huishoudelijk gebruik. Door deze uitzonderlijke opgraving besloot men aansluitend ook een bouwhistorisch onderzoek naar de boerderij zelf uit te laten voeren. Dit werd in 1995 uitgevoerd door Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie (IBID) uit Den Bosch. Ook in deze rapportage werd geconstateerd dat het pand vanwege zijn structuur en ouderdom van zeldzame en unieke waarde was.¹⁷

In 2007 volgde er hernieuwde aandacht voor de boerderij en wederom met name voor het binnenterrein. Ontwikkelaar CRA Vastgoed had i.s.m. KOVOS architecten een plan opgevat om 65 startersappartementen te ontwikkelen op het gehele binnenterrein van 't Hofke, waarmee het gehele gebied zou worden dichtbebouwd en ontsloten via een entree aan de noordzijde van 't Hofke maar waarmee de bestaande open ruimte volledig zou worden opgeslokt.^{18 19} Het grondeigendom van het binnenterrein 't Hofke lag gedeeltelijk bij de projectontwikkelaar CRA vastgoed en gedeeltelijk bij het Grondbedrijf van de gemeente Eindhoven. De plannen werden destijds niet door iedereen juichend ontvangen in Tongelre: "De hemel behoeft ons voor een projectontwikkelaar die een bouwkundige eenheidsworst, gestoeld op maximaal rendement, ons door de strot wil duwen, ten koste van een nieuwe Tongelrese leefkern."²⁰ Het bleef sindsdien zoeken naar de juiste ontwikkelmogelijkheden binnen de beperkte omstandigheden. In de eerder genoemde cultuurhistorische verkenning van 2007 was onder meer de aanbeveling opgenomen om het erf met boerderij, schuur en monumentale bomen op een passende wijze (integraal) met de juiste verhouding tussen open en bebouwde ruimte in te passen in het nieuw ruimtelijk ontwerp voor het

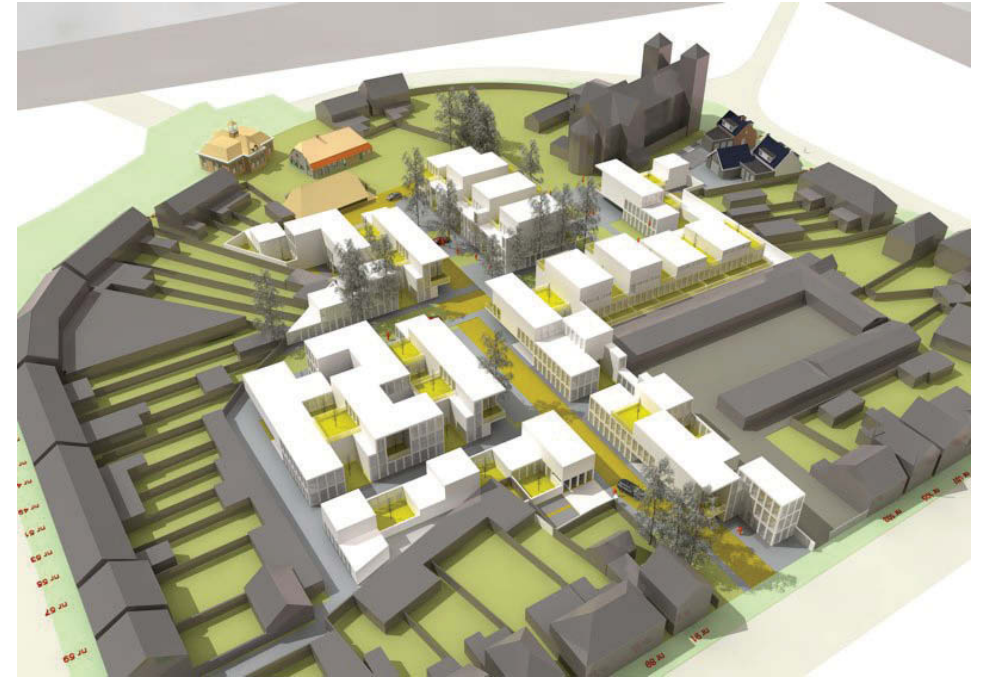
16) In het Bestemmingsplan Tongelre buiten de Ring 2005 heeft de boerderij de bestemming woondoeleinden, en het achterliggende terrein: Bedrijfsdoeleinden, woondoeleinden en maatschappelijke doeleinden. Het bestemmingsplan werd in 2007 vastgesteld.

17) Ronald Glademans en Rob Gruben, Een voornamelijk boerderij in Tongelre. Bouwhistorisch onderzoek naar 't Hofke 13, in: **Brabants Heem** 4, 1995, p.149.

18) Raadsinformatie brief, 9 september 2008.

19) http://kovos.nl/KOVOS_architecten/Projecten/Paginas/t_Hofke_Eindhoven.html#0

20) A.W.J.C., Boomen, **Tongelre nog an toe. Stadsdeel van Eindhoven onder de loep**, Eindhoven 2008, p.7.

Impressie van KOVOS architecten van mogelijke bebouwing op het binnenterrein van 't Hofke

binnenterrein van 't Hofke. In 2008 volgden er plannen voor het ontwikkelen van een maatschappelijk centrum in Tongelre, een van de onderzochte scenario's was onder andere in het naastgelegen raadhuis en op het terrein van 't Hofke in combinatie met het plan voor woningen van CRA Vastgoed. Een van de andere ideeën was om de lang leegstaande boerderij te herbestemmen tot maatschappelijke voorziening en een paviljoen toe te voegen op het achterliggende terrein.²¹ Alle genoemde plannen hebben uiteindelijk de eindstreep niet gehaald, de ontwikkeling liep jarenlange vertraging op. Vooralsnog liggen de plannen voor het gebied in de ijskast, en wordt de boerderij en de achterliggende tuin sinds 2015 op basis van een tijdelijk contract beheerd in afwachting op een nieuwe toekomst.

21) Ontwerp bestemmingsplan III Tongelre buiten de Ring 2005 (Spilcentrum 't Hofke)

Boerderij architectuur

Zoals eerder in dit rapport is geschreven is deze beschrijving en waardering een actualisatie van het bouwhistorische onderzoek dat IBID in 1995 deed naar 't Hofke 13. Het onderzoek van Claudemans en Gruben beschrijft het gebouw vanuit de situatie zoals zij die indertijd aantreffen. In de tussentijd heeft een restauratie een aantal onderdelen en details verloren doen gaan. Toch kunnen we grotendeels de door IBID beschreven woonstalhuis nog goed herkennen. Aangevuld met een bouwhistorisch onderzoek naar de veranderingen aan het gebouw sinds 1995 schetsen wij in het volgende hoofdstuk de bouwgeschiedenis en de huidige staat van het gebouw. Eerst gaan we even terug in de tijd om de gebouwtypologie te beschrijven.

Het hallehuis en de langgevelboerderij

Op de zandgronden van de Brabantse Kempen waar Eindhoven ligt is vanaf 1600 AD uit het hallehuis, dat in grote delen van Nederland verspreid was, de langgevelboerderij ontstaan. Het driebeukige middeleeuwse hallehuis dat stal en woonhuis combineerde, een zgn. woonstalhuis, was opgebouwd uit een aantal achter elkaar geplaatste ankerbalkgebinten op stenen voeten of poeren (vanaf begin 14^e eeuw) die de middenbeuk overspanden en het dakgebint droegen. De stijlen van de ankerbalkgebinten werden weer in de lengterichting van het huis door middel van pen-gatverbindingen met elkaar verbonden door gebintplaten. Alle verbindingen werden weer geschoord door karbelen zodat een stevige constructie ontstond. In de middenbeuk bevond zich de *deel*, de werkvloer waar men bijvoorbeeld het graan dorste. Het hallehuis had in oorsprong geen afgewerkte vloeren, men leefde direct op het zand. Alleen de deel werd verhard met aangstampte leem om te kunnen dorsen. Aan weerszijden van de middenbeuk herbergden de hallehuizen ten noorden van de grote rivieren lagere

Boerderij van Van Poppel in de gewijzigde stedenbouwkundige situatie, 1974

zijbeuken de stallen voor het vee. In Brabant ontstond in de late middeleeuwen en daarna daarentegen de potstal, waardoor het vee centraal in de ruimte gestald werd. De *potstal* - waarbij het vee gehouden wordt voor de mest die gemengd wordt met heideplaggen of ander plantaardig materiaal en potgrond - ontstond specifiek op de arme zandgronden om de grond te kunnen verrijken en de opbrengst te vergroten. Het vee stond direct op het mestmengsel in een verlaagd stalgedeelte dat na verloop van tijd werd afgestoken en uitgereden om over het land verspreid te worden. Via een aflopend pad langs een van de gevels, 't *gangske*, werd het vee naar het lagere niveau gebracht. Lage staldeuren in de lange zijgevels ontsloten de stal. De koeien stonden doorgaans met hun koppen richting voorhuis in een rij, vastgebonden aan koestaken die de voorstal van de achterliggende potstal scheidden. Vanuit de voorstal werden de koeien gevoerd, de voorstal functioneerde zo ook als *voergang*. In het begin werd al het vee tezamen in de potstal gehouden, later werden om hygiënische en praktische redenen aparte stalruimten afgeschermd voor de kalveren, het pluimvee, de paarden en varkens. Vervolgens kregen pluimvee, paarden en varkens vaak hun eigen stallen of hokken in schuren op het erf. De koeien bleven op hun centrale plek in de potstal. Het gevolg voor het hallehuis van de potstal was waarschijnlijk dat de voorzolder aan belang won voor de opslag van graan en andere landbouwproducten.²² Op een vliering van losse *slieten*, dunne boomstammetjes die dwars op de ankerbalken lagen, werd het hooi boven de potstal bewaard. Het geheel werd met een rieten of strooien schilddak met wolfseinden gedekt en had lemen vakwerkwanden. In het zolderschot (of -front) van vakwerk opgevuld met leem of van houten planken zorgde een zolderraam voor lichttoetreding. Het zolderschot rustte op zolderbalken of kinderbinten die op het eerste gebint in de gevel uitkraagden waardoor een ondiepe erker ontstond. Soms werden er grote luiken in aangebracht zodat men er gemakkelijker van buitenaf de oogst kon opbergen.

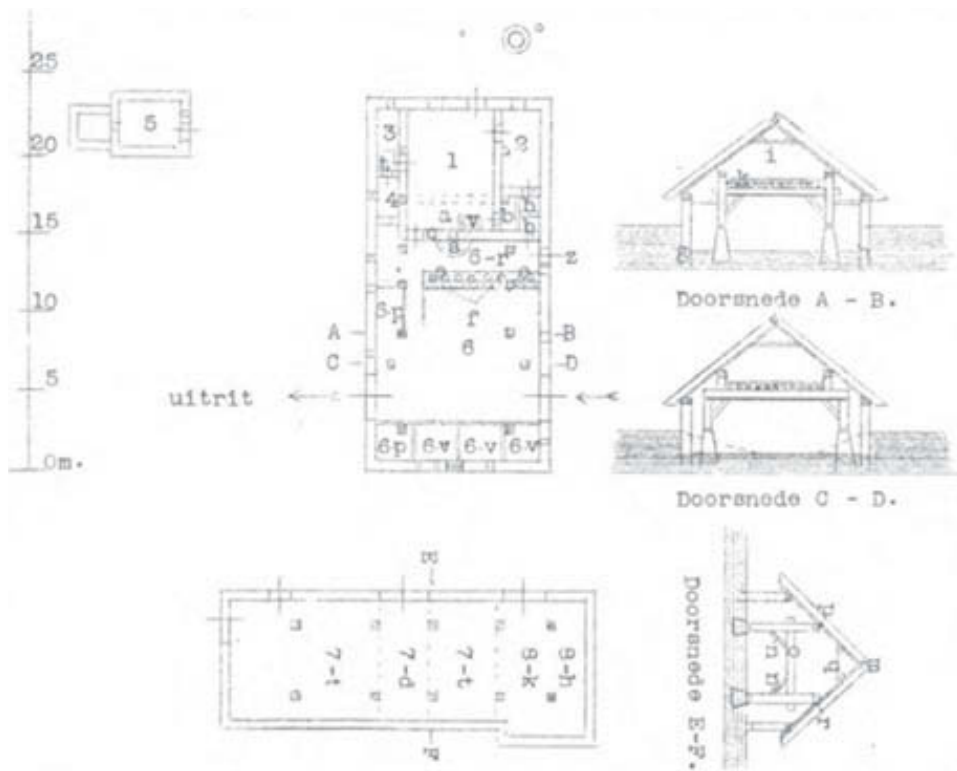
In Brabant was het woongedeelte al vroeg in één uiteinde van het huis afgeschermd van de stallen door een wand, in eerste instantie van *vitselstek*, een vlechtwerk van twijgen aangesmeerd met leem, stro en vaak dierlijke ingrediënten als koeienmest. De toegang bevond zich aan de korte zijde van de boerderij waarbij men met de deur in huis viel en direct in de *herd* of *heerd* stond. In de herd

22) J.A. Hendrikkx, *Traditionele boerderijen in Noord-Brabant*, Kempen Uitgevers, Liempde/Zaltbommel, 2003, p. 48.

Hallehuis in schilderij van Pieter Breughel de Jonge uit 1599 (Noordbrabants Museum)

Hallehuis te Boxtel gefotografeerd in 1933 (foto: H.J. van Houten/RCE)

Plattegrond van boerderij in Gemert, gedocumenteerd door Klaas Uilkema in: *Het ontstaan der huistypen in Nederland*, Leeuwarden, 1933

Sleutel:

1: 'heerd' of 'herd'; 2: 'kamer'; 3: 'geut'; 4: 'kelder', waarboven 'opkamer'; 5: 'bakhuis', thans verdwenen; 6: 'stal', wiens bodem 1 M. beneden het maaiveld ligt; 6-r: 'veurstal', gelijkvloersch; 6-p: paardenstal; 6-v: 'varkenskooi' (6-p en 6-v zijn ook 1 M. diep); 7-d: 'schuurhard' of 'schuurherd', dorschvloer, dit deel is met leem aangestamp; 7-t: 'last' of 'lasthool', hierin wordt van den grond af graan en stroo opgestapeld; 7-d en 7-t vormen te zamen de 'schuur'; 8: 'schop' (8-k is karschop; 8-h is bestemd voor turf en hout).

a: 'schouw', waaronder v- de 'vuurherd' of het 'vuurijzer' met 'haol'; b: 'beddekoets'; c: 'verzielhool' of 'verzielhool', gat in den 'brandmuur' waarin een lamp wordt geplaatst tijdens den stalarbeid in den winter. In het Land van Kuik noemt men dit lantaarngat 'luchtgat' (lucht = lantaarn), in De Baronie 'fuster' en in De Meierij 'lampegat'; t: schuins liggende deur tusschen kelder en geut. Ze dient voor toegang naar den eerste en tevens tot trap naar de opkamer, wyl er treden op bevestigd zijn; e: 'koebakken', uithollingen in den rand van den veurstal; f: 'stalhouter', loodrechte staken, staande op de 'stalzeul'. Aan deze staken worden de koeien vastgemaakt (de stalzeul heet in het westen en in de polders 'zul' en 'zult', de stalhouter noemt men daar 'stalgangen'); z: 'zaaldeur'; s: 'sopketel', staande in den brandmuur tusschen heerd en veurstal. In dezen ketel wordt het sop voor de koeien gekookt, waarbij hij wordt gestookt onder de schouw en uitgeschept op den voorstal - zie afb. 52. A - B: Doorsnede van den stal.

g-h: bodem van den potstal; i: 'de schelft'; k: 'schelfthouter', liggende van balk tot balk; ze zijn bedekt met dunner hout, waarop het hooi wordt bewaard en deze hooistapel heet evenals de ruimte, 'de schelft'; in De Baronie heeten de schelfthouter 'schorringhouter', de ruimte 'de schorring', de stapel 'de hooitas'.

C - D: Doorsnede van den stal. Hierop is de helling van den stalbodem ter plaatse van de tegenover elkaar staande staldeuren door middel van gestippelde lijnen aangegeven; deze helling is noodzakelijk met het oog op in- en uitrit der mestkar, waarmee aarde in den stal gebracht of de 'mis' er uit verwijderd wordt.

E - F: Doorsnede der schuur.

m: 'naald', nokspar; n: 'arm' of 'erm', karbeel tusschen stijl en balk; o: 'balk', in De Baronie en verder naar het westen 'den dikken balk'; p: 'spear' of 'mast', de spar van muurplaat naar de nokspar, waarop de riet- of stroobedekking rust, die is aangeduid door r."

werd de vloer verhard met aangestampde leem. In de soms overzolderde herd was de vuurplaats waarboven zich in het dak een rookluik voor de rookafvoer bevond (en als er een zolder was een zolderluik). Bestond het woongedeelte eerst uit één ongedeelde herd, in de Kempen werd deze al vroeg door een scheidingswand aan weerszijden van een schouw gesplitst in een voor- en achterkamer.²³ De komst van de schouw betekende dat er een stenen vuurplaats met rookkanaal was die de rook afvoerde en de zolder rookvrij hield. In het hallehuis vonden in de eerste plaats mens en dier onderdak. Vooral toen het aandeel van de akkerbouw in de gemengde bedrijven groter werd was er voor de oogst- en hooiberging niet meer genoeg ruimte. Hooi en ongedorst graan werd in mijten of eenvoudige kapbergen op het erf bewaard. Andere bijgebouwen dienden voor de opslag van het graan of de berging van werktuigen en vervoermiddelen of brachten specifieke bezigheden als dorsen, smeden en timmeren onder.

Verschillende onderzoekers, waaronder Klaas Uilkema die tussen 1914 en 1934 een groot pionierswerk verzette in de bestudering en het denken over het ontstaan van de verschillende boerderijtypen, hebben de ontwikkeling van Brabants hallehuis naar langgevelboerderij beschreven.²⁴ In de Brabantse Kempen is vanaf de late middeleeuwen het hallehuis met graan en hooiopslag in mijten op het erf het enige boerderijtype dat overal voorkomt. Vanuit het zuiden drong toen de dwarsdeelschuur door die functioneerde als dors- en tasruimte. Bij de kleinere bedrijven begon vanaf de 17^e eeuw een proces waarbij de dwarsdeelschuur opgenomen werd in het hallehuis, zodat alles onder een dak kwam. (De grotere bedrijven behielden deze functies overigens in een losstaande schuur.) Het schuurdeel werd achter de stal aan de boerderij toegevoegd. De hoge schuurdeuren, waar de hooikarren in moesten kunnen rijden, werden in de lange gevel gezet. Om hoogte voor de deuren in de gevel te creëren werd een zijbeuk versmald of in zijn geheel 'opgeofferd'. Eerst aan één zijde maar later vaak aan beide zijden zodat in het schuurdeel in beide gevels een hoge deur gemaakt kon worden en de hooikarren dwars door het gebouw konden rijden.

23) Idem.

24) De belangrijkste zijn K. Uilkema in: *Het ontstaan der huistypen in Nederland*, Leeuwarden, 1933 (integraal opgenomen in: E.L. van Olst, *Uilkema een historisch boerderij-onderzoek; boerderijonderzoek in Nederland 1914-1934*, 2 delen, Arnhem, 1991), en R.C. Hekker in: *De ontwikkeling van de boerderijvormen in Nederland, in: Duizend jaar bouwen*, deel 2: *De bouwkunst na de middeleeuwen*, Amsterdam, 1957, pp. 197-316.

Deze ontwikkeling ging hand in hand met de verstening van het voorhuis; de gevels die voorheen van leem of hout waren opgebouwd werden vervangen door baksteen en werden dragende muren. Houten staanders waren in feite niet meer nodig in het voorhuis en deze verdwenen dan ook geleidelijk. In boerderijen die letterlijk deze evolutie hebben doorgemaakt, zoals 't Hofke 13 deels heeft gedaan, is de oude kernconstructie van het oorspronkelijke hallehuis, de ankerbalkgebinten, nog (deels) in het gebouw terug te vinden. De verstening van het voorhuis betekende ook dat het wonen meer licht kon krijgen, in de grotere en hogere muurvlakken konden immers meer en grotere ramen worden opgenomen. De voordeur verhuisde met de andere deuren naar de zijgevel zodat het hele gebouw op de zijgevel georiënteerd werd. Ook de scheidingsmuur tussen woonhuis en stal, de brandmuur, werd nu uit baksteen opgetrokken, vaak zachte zongebakken stenen. Hier tegenaan bevond zich de schouw met het vuurijzer waarboven het eten werd bereid, ook voor het vee. Het voer voor het vee werd in de sokketel bereid en dan op het ketelwagentje naar de voorstal getrokken waar het in de troggen gestort werd. Vaak was de schouw overigens tweezijdig, er bevond zich aan de stalzijde van de brandmuur een tweede, aparte, vuurplaats voor de sokketel. Naast de schouw bevond zich een gat in de brandmuur (vaak met een bedstee ervoor) dat zicht gaf op de dieren in de stal erachter.

In dezelfde periode wordt meestal ook een kelder gebouwd voor de melkproducten. Voor de kelder bevond zich de *geut* of *moos*, de spoelkamer, waar de emmers en potten voor de zuivelbereiding werden schoongespoeld. De geut was in het woongedeelte meestal de enige ruimte waarvan de vloer werd bedekt omdat gemorst water anders de lemen ondergrond zou aantasten en voor modder zou zorgen. Boven de half verdiepte kelder bevond zich nog een *opkamer* die soms ook voor de zuivelbereiding werd gebruikt, voor opslag van landbouwproducten of als slaapkamer. Meestal was er nog een aparte slaapkamer in het voorhuis opgenomen en als men de ruimte kon missen soms een *goeikamer*, een speciale kamer voor bezoek en/of bijzondere gelegenheden die doorgaans niet werd gebruikt. Boven het woongedeelte werd op de zolder het graan en de zaden bewaard. De stal herbergde een potstal voor de koeien, een paardenstal, varkensstal en een hennenhuis. Vanaf het eind van de 19^e eeuw versteenden ook de stalmuren, vaak stukje bij beetje wanneer een partijtje bakstenen gevonden werd zodat uiteindelijk het gehele langgevelhuis uit baksteen was opgetrokken. Kleinere aanpassingen die het wooncomfort verbeterde of de economische

Langgevelboerderij in Veghel, oorspronkelijke constructie zeker 17^e-eeuws, wellicht ouder (foto: L.M. Tangel/RCE)

Langgevelboerderij in Chaam, bouwjaar ca. 1825 (foto: Gernot Spahn)

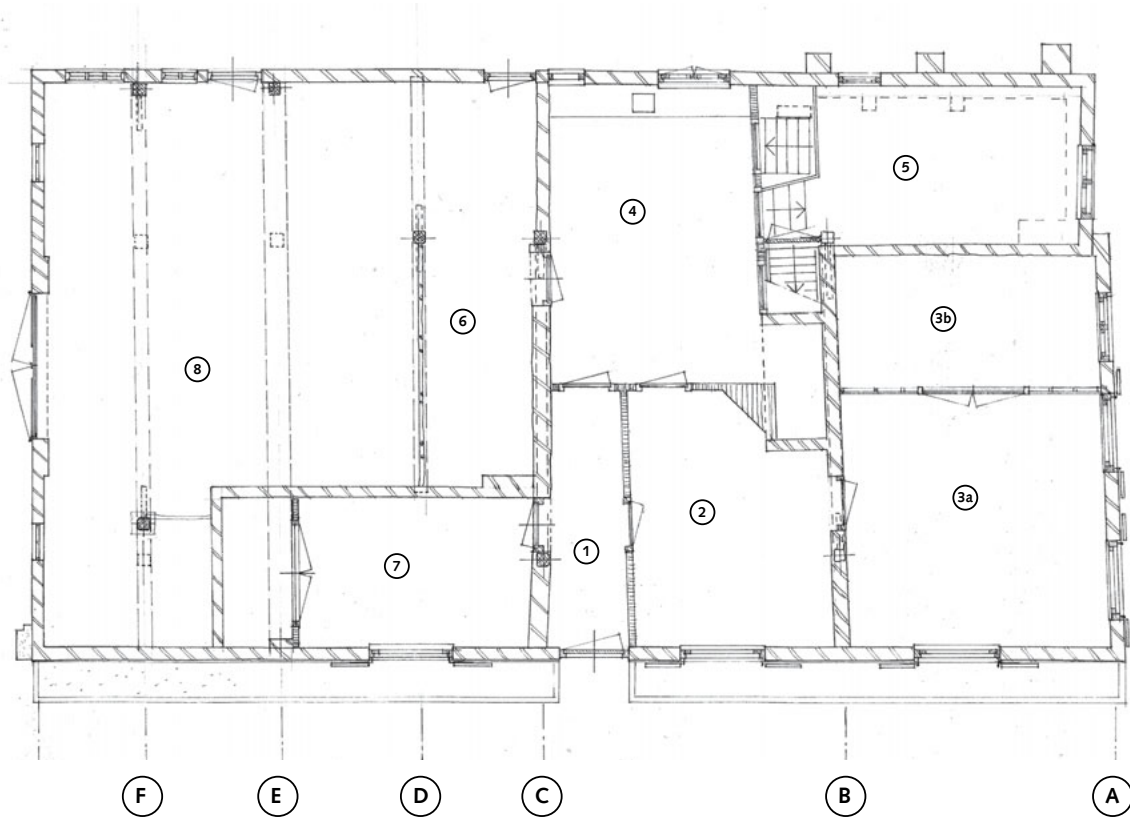
potstal (foto's RCE)

status uitdrukten zoals vloerbedekking (hout, plavuizen), wandafwerking, een inpandige waterpomp, decoraties in de vorm van wandschilderingen en tegels e.d. werden ook gaandeweg gedaan. Er was zo sprake van een ontwikkeling waarin het woonstalhuis langer werd door toevoeging van de schuur en smaller werd om ruimte te bieden aan de (stal)deuren in de zijgevel. De brede driebeukige opzet van het hallehuis dat in de lengterichting georiënteerd was (ontsluiting in de smalle gevels), evolueerde uiteindelijk naar de smalle en hoge eenbeukig langgevelboerderij die juist in de dwarsrichting georiënteerd was (ontsluiting in de lange gevels).

Boer doet de mest uit zijn potstal (foto: F v.d. Wal, uit: J.A. Hendriks, Traditionele boerderijen in Noord-Brabant, Kempen Uitgevers, Liempde/Zaltbommel, 2003)

't Hofke 13, tekeningen huidige situatie

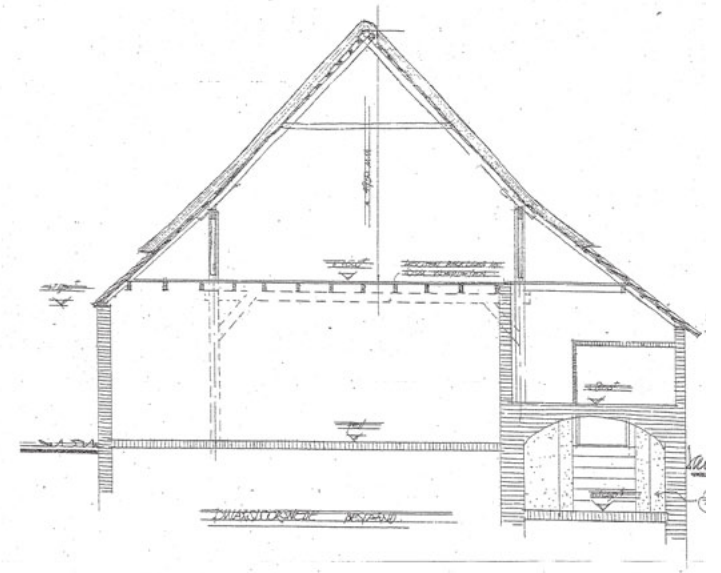

0 1 2 3 m

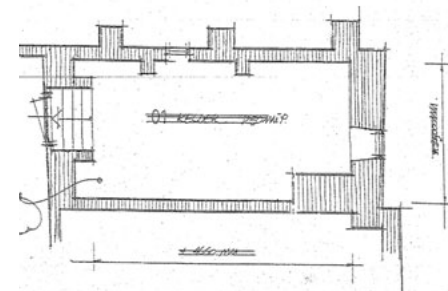
1. entreehal	5. opkamer
2. tussenkamer	6. voorstal / voegang
3a. woonkamer	7. kamer
3b. slaapkamer	8. stal
4. keuken	

Begane grond

0 1 2 3 m

dwarsdoorsnede

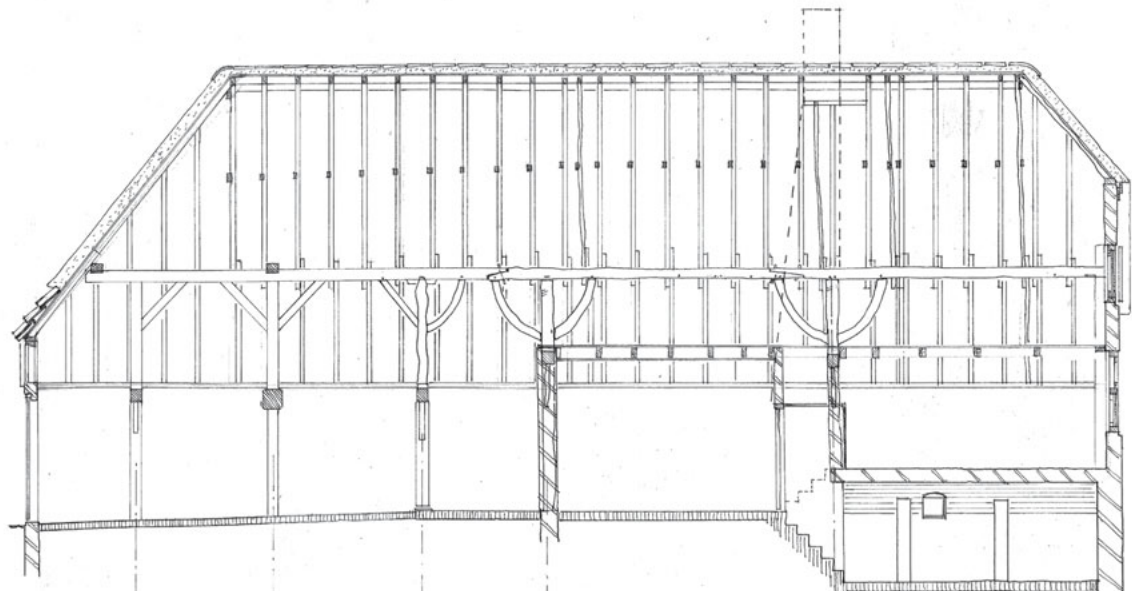

0 1 2 3 m

kelder

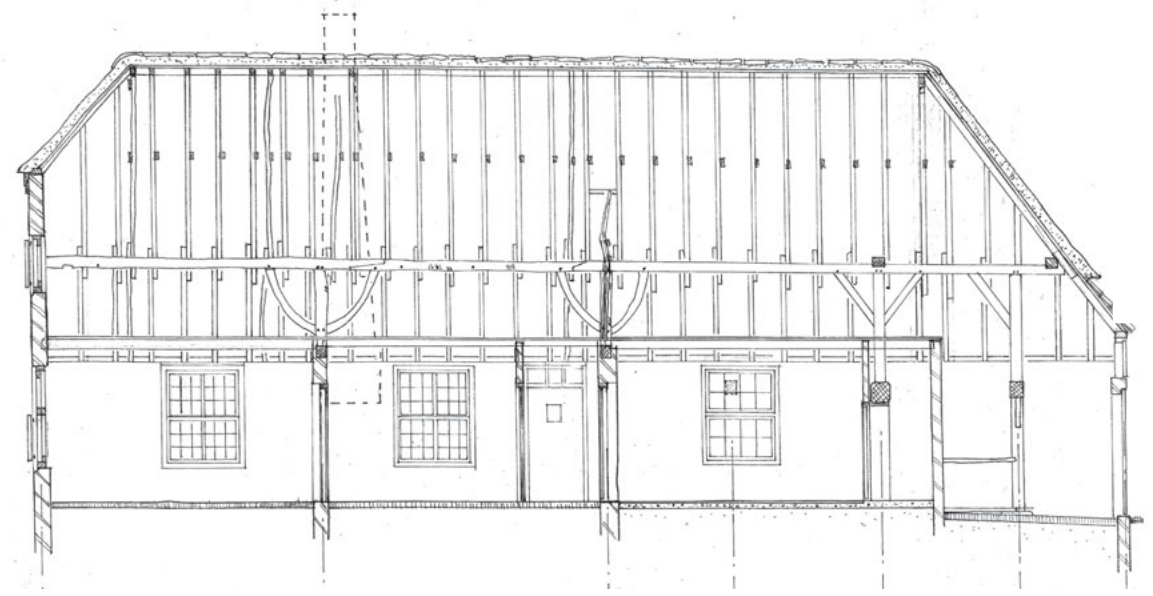

F E D C B A

0 1 2 3 m

laangdoorsnede naar noord

A B C D E F

0 1 2 3 m

laangdoorsnede naar zuid

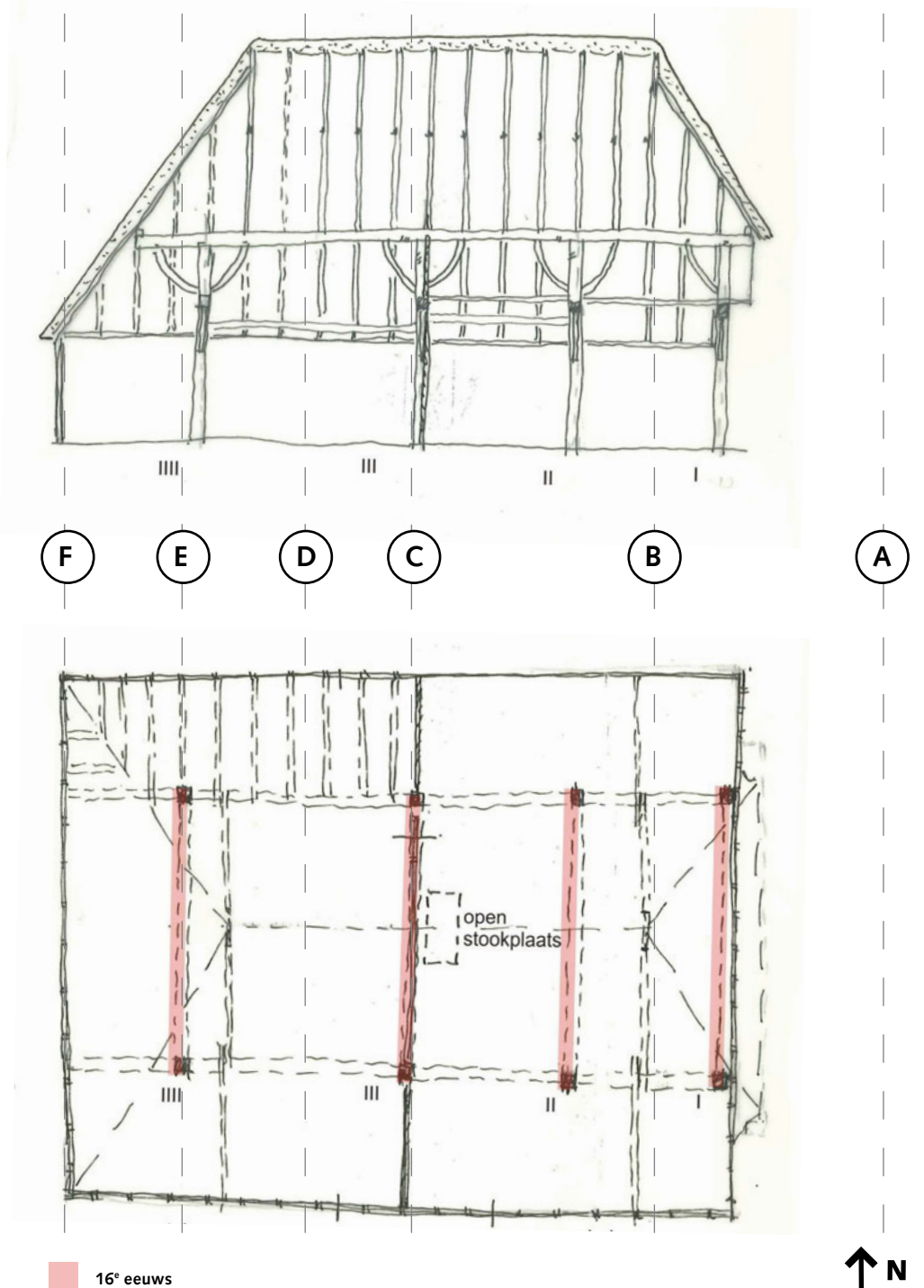
Bouw- geschiedenis 't Hofke 13

Fase 1, laatste kwart 16^e eeuw (XVI^d)

Bij boerderij 't Hofke zijn een aantal van de zojuist beschreven typologische ontwikkelingen nog door middel van restanten van verschillende bouwfasen te reconstrueren. Zoals het rapport van IBID laat zien was de boerderij oorspronkelijk rond 1583 een driebeukig hallehuis met vier ankerbalkgebinten, gedekt met een rieten schilddak met wolfeinden.²⁵ Omdat de gebinten vaak elders werden vervaardigd werden ze van telmerken voorzien om hun plek op de bouwplaats te kunnen bepalen. De telmerken bestaan meestal uit simpele in het hout gekraste tekens, in deze tekst worden ze aangegeven met kapitalen (I, II, III, IIII etc). Ankerbalkgebint nr. III stond ter hoogte van de oorspronkelijke brandmuur en staat nog steeds op zijn oorspronkelijke plek (zie plattegrond). Gebinten II en I vormden de constructie van het woongedeelte. Aan de andere kant van gebint III stond gebint IIII in de stalruimte. Deze laatste travee was breder dan die in het woongedeelte, waarschijnlijk om een zo groot mogelijke ongedeelde ruimte te bieden aan de potstal. De gebintplaten liepen nog een halve travee door voorbij het laatste gebint, dit in verband met een laag doorlopende schilddak.²⁶ Uit het onderzoek van IBID is ook gebleken dat het bedrijfs gedeelte altijd beperkt is gebleven tot stal- en werkruimte en dat de oogst in mijten en vrijstaande schuren werd bewaard. Het vee en de mest werden denkt men via lage staldeuren aan de

25) Dit baseert IBID op dendrologisch onderzoek en op bouwsporen die van deze periode nog terug te vinden waren in 1995.

26) IBID, p. 11.

lange gevels naar binnen en buiten gebracht aangezien geen sporen gevonden zijn die naar een deur in de lage achterzijde van het schilddak wijzen.²⁷ Een zoldering heeft het hallehuis in deze fase hoogstwaarschijnlijk niet gehad en er werd gekookt op een open vuur gezien de roetsporen op die gevonden zijn op daksporen boven het woongedeelte.²⁸ Een rookgat in het dak zorgde waarschijnlijk voor de rookafvoer. De oostelijke gevel zal opgebouwd zijn geweest uit vakwerk opgevuld met vitsselstek en bevatte boven de deur een raam waar de rook ook door naar buiten kon. De opslag van de oogst gebeurde in mijten en/of kapbergen op het erf. Schuren hebben hoogstwaarschijnlijk ook tot het ensemble behoord al zijn daar geen sporen uit deze periode van teruggevonden.

Belangrijkste kenmerken oorspronkelijke hallehuis uit 1583 en conclusies IBID over deze fase

(Op basis van dendrochronologisch onderzoek en van de op de gebintplaten teruggevonden telmerken en pengaten):

- De oorspronkelijke boerderij is een driebeukig gebouw met in de lengterichting vier ankerbalkgebinten, waarvan het eerste is opgenomen in de korte gevel van het woonhuis. Het woonhuis bestaat uit twee gebintvakken van ca. 3,60m. Ankerbalkgebint III vormt de scheiding tussen woonhuis en bedrijfs gedeelte. Onder het gebint heeft waarschijnlijk een wand van leem op wichten gestaan. Op zolderniveau is tegen de noordelijke gebintstijl nog een stuk van dit wandwerk zichtbaar met daarin een eikenhouten kozijntje. In 1995 waren er tussen gebint II en III, in de kap, zwaar beroette sporensantjes zichtbaar. Dat zou erop kunnen wijzen dat er in het woonhuis een open stookplaats aanwezig was. Het bedrijfs gedeelte bestaat uit anderhalf gebintvak van ca. 4,60m. Het gebouw heeft een grondvlak van 12,50 bij 11,00m
- Ankerbalkgebint III staat op zijn oorspronkelijke plek, opgenomen in de oorspronkelijke brandmuur
- Ankerbalkgebint II stond op 3,16 m ten oosten van gebint III, maar is later 1,70 m verder naar het oosten doorgeschoven
- Ankerbalkgebint I zou opgenomen zijn geweest in de oostelijke kopgevel en

mogelijk gediend hebben als basis voor een vakwerkgevel

- De positie van ankerbalkgebint III was bij het onderzoek in 1995 terug te vinden in de pengaten van schoren en stijl op de noordelijke gebintplaat op ca. 4,60 m ten westen van gebint III (deze sporen zijn inmiddels verdwenen door restauratie)
- Dat de stijlen van gebint III aan beide zijden windschoren hebben gehad betekent dat de gebintplaat nog verder naar het westen heeft doorgelopen
- Op de zuidelijke gebintplaat zijn telmerken van de sporenparen teruggevonden: van I (nabij de positie van gebint III) naar het oosten oplopend naar VIII.
- Het sporenpaar bij telmerk I heeft een dubbel haanhout. Dat duidt op het aanlanden van hoekkepers tegen dit spant. Vanuit de hoekkepers is weer de plaats van de oorspronkelijke westgevel te herleiden

Resten van het oorspronkelijke hallehuis uit 1583:

- Gebint III en II
- Delen van de gebintplaten (globaal tussen de ankerbalkgebinten II en III)
- De schoren tussen deze gebinten en de gebintplaten.
- Fragment van vakwerkwand aan de zuidzijde van de zolder boven gebint II

27) Ibidem.

28) Ibidem.

Tegen de zuidelijke gebintstijl van ankerbalkgebint III staat op de zoldervloer een stukje wand van 'vitselstek' met een kozijntje. Dit zou nog een overblijfsel kunnen zijn van een vakwerkwand die de opslagzolder boven het woonhuis van de hooizolder boven de stal scheidde. (foto: 2015)

Ankerbalkgebint op as C (foto: 2007, voor restauratie); de noordelijke gebintplaat loopt hier nog door. Bij de restauratie is de gebintplaat links van de linker schoor vervangen.

Ankerbalkgebint op as B (foto: 2015); met gekrast telmerk: II

Ankerbalkgebint op as C (foto: 2015); met gekrast telmerk: III

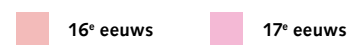
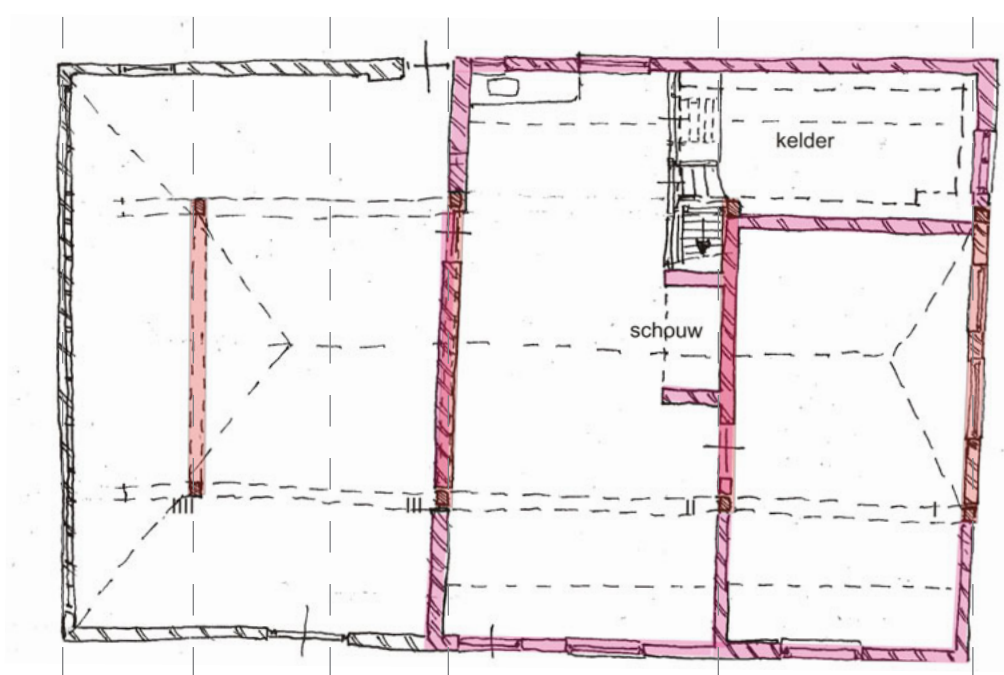
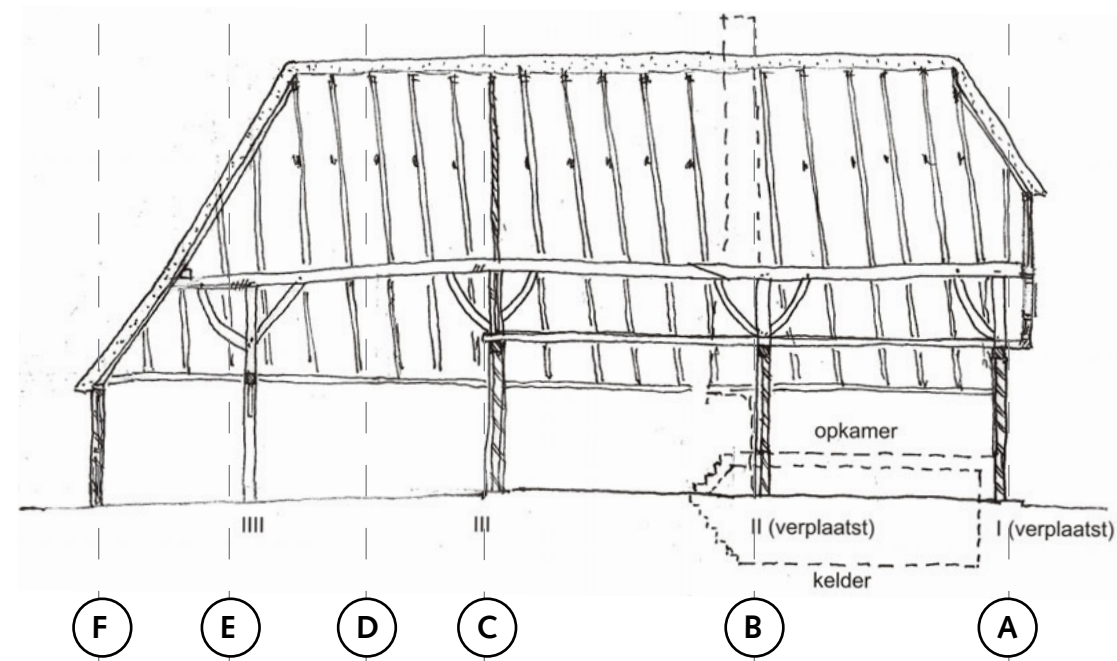
Fase 2, eerste kwart 17^e eeuw (XVIIa)

In het eerste kwart van de 17^e eeuw vindt de eerste aanpassing van het gebouw plaats: het woongedeelte wordt uitgebreid door het gebouw te verlengen.

Tegelijkertijd worden de muren van het woongedeelte versteend. Dit betekende dat de oorspronkelijke gevel werd vervangen door een nieuwe gemetselde gevel, zo'n 1,70 meter verder in oostelijke richting. Hiervoor worden gebint II en gebint I verplaatst naar het oosten en worden de gebintplaten verlengd. De verlengde kap wordt beëindigd met een wolfseind over een overkragend zolderfront. In 1995 zijn er nog sporen van deze constructie gevonden door IBID in het metselwerk van de oostgevel. Deze zijn na de laatste restauratie van 2007 echter niet meer terug te vinden. Het overkragende zolderfront werd in deze fase, 1e kwart 17^e eeuw, echter uitgevoerd in hergebruikt vakwerk van de voorgaande gevel volgens IBID.²⁹ Uiteindelijk is in feite voor de herd, die nu als keuken gaat functioneren, een hele travee bijgebouwd en is het woondeel 3,40 meter langer geworden.

Het woondeel bestaat nu uit twee gelijke traveën die worden gescheiden door een gemetselde muur onder gebint II waartegen in de westelijke ruimte, de keuken, een brede stoopplaats of schouw met schoorsteen wordt gemetseld. De gemetselde schoorsteen boven de schouw gaat recht omhoog, door de nok naar buiten en is ruim genoeg om vlees in te roken. Boven de schouw is in de schoorsteen daarvoor een rookluik aanwezig.

De nieuwe muur wordt nu de brandmuur. Ten oosten van de nieuwe brandmuur wordt aan de noordzijde een onderkelderde opkamer gebouwd. Al vroeg zijn er steunberen tegen de noordelijke wand van de kelder gezet om het uitbuiken van de muur tegen te gaan. Rommelig metselwerk duidt hierop al is een datering niet precies te maken. De halfverdiepte kelder, die door zijn ligging op het noordoosten de koelste plek van het gebouw is, dient voor de opslag van zuivelproducten en kwam in de *geut* uit, een afzonderlijk deel van de keuken die als spoelruimte diende. De opkamer is bereikbaar vanuit de *geut* via vier gemetselde treden. In de opkamer waren, vermoed IBID, een aantal bedsteden getimmerd en wordt daarom als slaapkamer bestempeld.³⁰ Een fraai kruiskozijn in de oostgevel, geprofileerd met diamantkoppen en smeedijzeren traliewerk, zorgt voor licht- en

29) IBID, p. 13.

30) Ibidem.

Oude pentgat van gebint II in de oorspronkelijke gebintplaat (foto: 2015)

Las in verlengde gebintplaat (foto: 2015)

Verbinding gebintstijl-gebintplaat. Rechts op gebintstijl is gezaagd telmerk II zichtbaar (foto: 2015)

luchttoetreding. De detaillering van het kruiskoosijn is ook goed te plaatsen in de 17^e eeuw. Vanuit de opkamer kan men via een steile steektrap op de zolder komen. Voor deze trap zit een kozijn met een opgeklampte deur met oude gesmede gehengen. Kozijn, deur en trap zouden heel goed uit deze bouwphase kunnen stammen. In het deurtje zit een opmerkelijk teken gekrast. Dit zou een timmermansteken kunnen zijn.³¹ De zolder die over het gehele woondeel doorliep werd vermoedelijk gebruikt voor zaadopslag. Deze ruimte werd van de stalruimte, waar geen zoldervloer maar waarschijnlijk slechts een vliering van slieten het hooi een plaats gaf, afgescheiden door een vakwerk wand opgevuld met vitselstek ter plaatse van gebint III: de oorspronkelijke brandmuur. Van deze wand is nog een fragment overgebleven aan de zuidzijde. De middenbeuk van de oostelijke uitbreiding diende als goeikamer. Over de zuidelijke beuk ernaast kan nu niets meer gezegd worden, deze is in een latere verbouwing deels afgebroken en opgenomen in de *goeikamer*.

Het bouwhistorische onderzoek van 1995 heeft in deze fase geen sporen gevonden van verbouwingen of aanpassingen van het bedrijfsgedeelte.

31) IBIB, ibidem.

Belangrijkste aanpassingen in Fase 2:

- Het woongedeelte wordt zo'n 1,70 m verlengd en versteend. Hiertoe worden gebint II en I verplaatst naar het oosten en de gebintplaten verlengd. Het woondeel wordt in totaal 3,40 m langer.
- In de noordelijke zijbeuk wordt tussen de gebinten I en II een kelderruimte aangebracht. De kelder is gemetseld met een zachte rode baksteen, formaat 55/60x110x220/230mm en een 10-lagenmaat van 690. Op de vloer in de kelder liggen geglazuurde plavuizen in twee kleuren. De rode baksteen komt ook terug in de gemetselde wanden onder de ankerbalkgebinten II en III en in de schouw.
- Boven de kelder is een opkamer aangebracht, met in de oostgevel een kruiskozijn. De buitengevel van de kelder en opkamer zijn gemetseld met een harde baksteen, formaat 55/60x110x220/240mm en een 10-lagenmaat van 690mm (1995, zie p.90 voor actuele situatie).
- Het woonhuis wordt door een gemetselde wand onder gebint II in tweeën gedeeld. In het oostelijk travee bevinden zich de opkamer en een royale *goeikamer*. Vanaf de opkamer gaat een steile steektrap naar de zolderverdieping die in deze fase is gebouwd en die gebruikt wordt voor zaadopslag.
- In het travee ernaast bevindt zich de herd en in de noordelijke zijbeuk daarvan de *geut* (ook wel *moos* genoemd).
- Tegen de wand onder gebint II is een brede schouw gemetseld.

Restanten van fase 2:

- Verlengingsbalken van de gebintplaten
- Sporen en hoekkepers van oostelijk wolfseinde
- Kelder en opkamer
- Kruisvenster met diamantkoppen en traliewerk in oostelijke gevel van opkamer
- Steektrap met kozijn en deur met geheng en timmermansmerk
- Gemetselde vuurplaats en schouw met rookluik, inclusief geheng
- De metselwerkvulling onder de ankerbalkgebinten II en III
- Bakstenen uit deze fase zijn in 2007 hergebruikt toen het metselwerk van de noordelijke zijbeuk (kelder/opkamer) is vernieuwd. Als 'vuilwerkers' zijn hier moderne bakstenen gebruikt van waalformaat. Aan de buitenzijde

heeft men het oorspronkelijke kruisverband teruggemetseld met originele bakstenen (55/60x90/110x230/240 mm). De 10-lagenmaat is wel vergroot naar 705 mm.

- De gehengen, smeedijzeren tralies en het sluitwerk van het kruiskozijn van de opkamer zijn nog origineel. Ze zijn in 2007 hergebruikt op een geheel nieuw kozijn, een replica van het origineel dat in te slechte staat verkeerde om nog gerestaureerd te worden.
- Gedeeltelijk de balklaag boven de keuken en de kamer ten zuiden van de keuken

Ankerbalkgebint II aan zuidzijde gezien vanuit woonkamer (foto: 2015)

60

Detail van deur in opkamer naar de zolder tegen ankerbalkgebint II met origineel geheng (foto: 2015)

61

Kelder (foto: 2007, voor restauratie). Onder de getraliede ventilatieopening in de oostgevel is het oorspronkelijke metselwerk met opvallend grote, oude stenen nog zichtbaar. De binnenwanden en het gewelf zijn gemetseld met een zachte rode baksteen. Tijdens de restauratie is de oostgevel opnieuw opgemetseld en zijn aan de binnenzijde moderne stenen in Waalformaat gebruikt. Ook de juist voor deze zuivelkelders karakteristieke getraliede ventilatieopening is helaas vernieuwd; de tralies zijn verdwenen en er is een kozijntje ingemaakt met venster. Links en rechts op de foto zijn zichtbaar interne steunberen, geen penanten, die men later heeft aangebracht omdat de overkluizing kennelijk te zwaar was en de muren uiteendrukte (een onlogische maatregel). Nog later zijn de steunberen aan de buitenkant bijgemetseld. Deze interne en de externe steunberen zijn inmiddels tijdens de restauratie geheel vernieuwd.

Kelder naar oosten gezien. Links in de achtergrond het metselwerk zichtbaar van de vernieuwde oostgevel. Rechts is de zachte rode baksteen zichtbaar van het metselwerk uit de tweede bouwphase (XVII). Dezelfde steen is zichtbaar in het muurwerk onder de gebinten. De vloer is betegeld met geglazuurde plavuizen in twee kleuren (foto: 2015)

Kapconstructie (foto: 2007, voor restauratie), rieten wolfseind boven de oostgevel. Sporen en hoekkepers staan afgesteund tegen een sporensantje met dubbel haanhout. Deze constructie is bij de restauratie in 2007 behouden

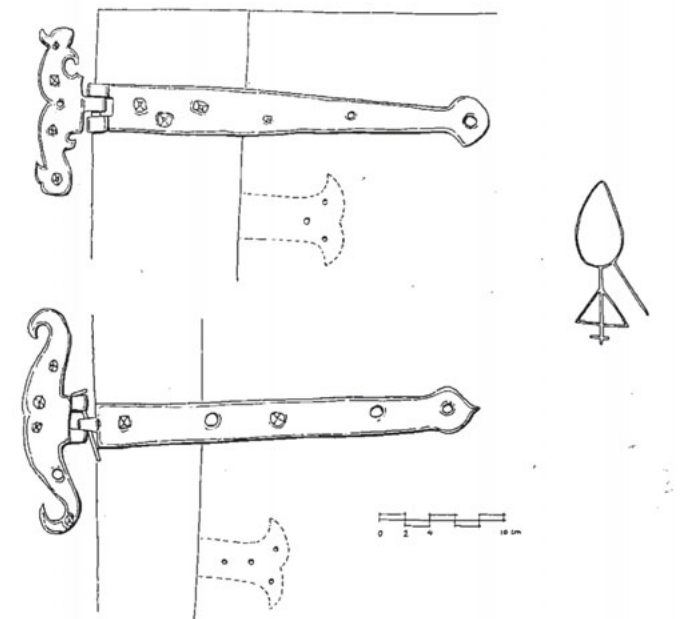
Het wolfseind boven de oostgevel. Bij de restauratie in 2005 zijn de muurplaat en sporen gehandhaafd. De muurplaat zou deel hebben uitgemaakt van een vakwerkconstructie van het overstekende zolderfront uit de tweede fase (XVII). De hoekkepers steunen af op een A-spantje met dubbel haanhout (XVII) (foto: 2015)

Detail deur met timmermandsmerk (foto: 2015)

Originele plavuizen in de kelder (foto: 2015)

Gesmede gehengen en een timmermansmerk (?) op het deurtje naar de zolder (tekening uit rapport Glaudemans p. 28)

Steile eikenhouten steektrap van opkamer naar zolder (foto: 2010)

68

Schouwlijst en rookluik van schoorsteen uit de tweede bouwphase (XVII) (foto: 2015)

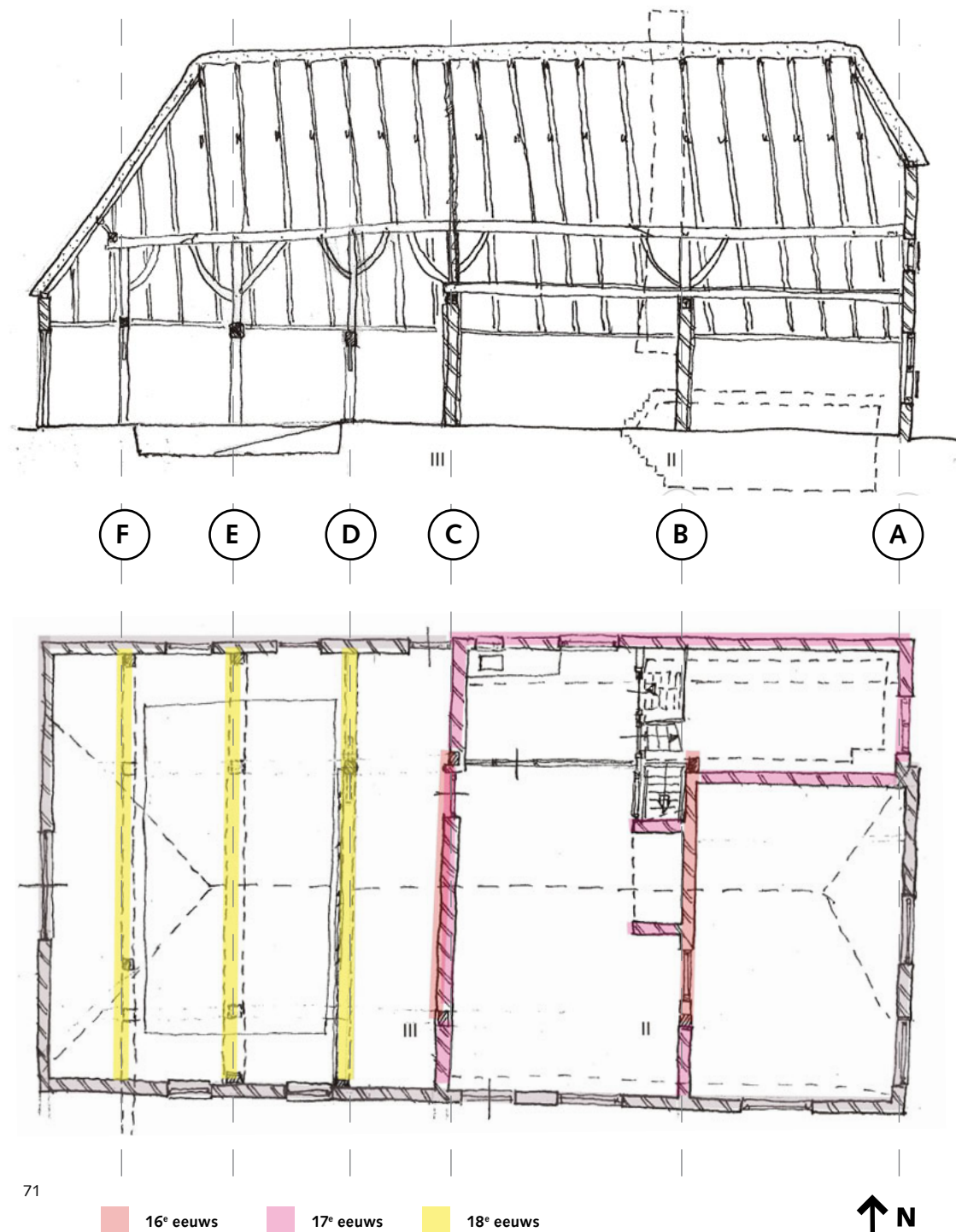
69

Fase 3, 18^e eeuw (XVIII)

Ergens in de 18^e eeuw vindt er een tweede ingrijpende verbouwing en modernisering plaats. De zuidelijke gevel wordt een meter teruggelegd om met grotere ramen meer licht in het woongedeelte te krijgen. Omdat de de nieuwe zuidgevel, waarschijnlijk in de 19^e eeuw, van een pleisterlaag met schijnvoegen is voorzien is niet met zekerheid te zeggen of de huidige gevelindeling (tot gebint III) toen is gerealiseerd. De ramen die nu in deze gevel zitten zijn in ieder geval van een latere periode (19^e eeuw).³² De *aanlopers* (daksporen) boven de zuidelijke zijbeuk waren door het terugleggen van de gevel te lang geworden. Dit is toen opgelost door de *aanlopers* omhoog te schuiven.³³ Dit is doordat alle sporen zijn vervangen tijdens de restauratie van 2007, nu niet meer zichtbaar.

Het vakwerk in de oostgevel wordt nu vervangen door baksteen en tegelijk wordt in lijn met de eerder geschetste ontwikkeling van hallehuis naar langgevelboerderij, de zuidelijke beuk ca. 1,00 meter versmald zodat een hogere gevel ontstaat. Bij de vernieuwing van de oostgevel wordt de gevel gelijkgetrokken met de kinderbinten van de zolder waarop voorheen de gevel uitkraagde. Omdat de kopgevel van de noordelijke beuk (opkamer/kelder) niet wordt vervangen springt de nieuwe gevel ten opzichte hiervan iets naar voren. In de nieuwe oostgevel worden in de woonkamer twee nieuwe ramen opgenomen. De bakstenen uit de afgebroken delen zijn hergebruikt in de nieuwe kopgevel. De nieuwe kopgevel wordt oorspronkelijk gemetseld in kruisverband met twee verschillende formaten stenen. In 1995 concludeerde men dat de onderste helft bestond uit stenen van de gesloopte zuidgevel en de vakwerkvulling van de voorgaande oostelijke kopgevel. De stenen in de bovenste helft zouden dan contemporain zijn (18^e eeuws).

Ook in het bedrijfsdeel vinden aanpassingen plaats. De terugplaatsing van de zuidgevel maakt noodzakelijk dat het laag aflopende schilddak wordt 'opgetrokken' en daardoor ook dat de westgevel verhoogd en vernieuwd worden. De gebintplaten worden hiertoe ca. 2 meter verlengd door middel van een liplas (dit is in 1995 nog zichtbaar). Aan het eind van de verlengde gebintplaten is een dekbalk aangebracht op as F (zie tekening) waarop

32) IBID, p. 16.

33) IBID, p. 14.

de sporen van het wolfseind op zijn afgesteund. Deze constructie oogt niet stabiel omdat de horizontale krachten uit de kap op de gemetselde gevels worden afgedragen.

Het ankerbalkgebint IIII wordt vervangen door drie moerbalkconstructies op assen D, E en F. Onder de verlengde gebintplaten zijn stijleinden aangebracht die de kap afdragen op een gebint op as E die ongeveer op de plek van ankerbalkgebint IIII ligt en de gehele ruimte tussen noord- en zuidgevel overspant. Tegen de noordgevel staat onder dit gebint een stijl met schoor. Twee en een halve meter uit de zuidgevel is er onder het gebint een standvink geplaatst met naar de noordkant een schoor.

Het gebint op as D staat op de grens tussen voergang en potstal. Er zijn nog veestijlen te zien in foto's uit 2007 die dit bevestigen. Deze zijn waarschijnlijk tijdens recente aanpassingen in een nieuwe wand opgenomen. Ook zijn er nog oude veestijlen achter in de zuidelijke zijbeuk, deze waren voor een varkenskooi. Boven de standvink van het gebint op as D staat een stijl met twee schoren. Stijl en schoren dragen de zuidelijke gebintplaat. Deze standvink is van hergebruikt oud hout. Ook de stijl en de schoren onder de gebintplaat zijn heel oud. Mogelijk gaat het hier om hergebruikte delen van het ankerbalkgebint IIII. In de rapportage van het IBID wordt deze constructie geplaatst in de 19^e eeuw. Het lijkt echter waarschijnlijker dat de constructie dateert uit de verbouwing in de 18^e eeuw. Bij die ingreep is het gebint IIII vervangen door de eerder beschreven zware moerbalk die van gevel naar gevel overspant. De constructie met de standvink kan heel goed hebben doorgelopen tot aan de zuidgevel en bij het maken van de een nieuwe kamer in de 19^e eeuw zijn ingekort. De positie van de constructie komt overeen met maat van een voergang en voorstal.

Met de verhoging en vernieuwing van de westgevel worden daar waarschijnlijk ook staldeuren geïntroduceerd. Verrommeld metselwerk (van oude stenen) tussen as D en E aan de noordgevel doet vermoeden dat hier ook een staldeur heeft gezeten die is dichtgemetseld.

Kozijnen

Onderzoek van IBID in 1995 wees uit dat de kozijnen die in Fase 3 in de oost- en zuidgevel worden gemaakt een vast middenkalf hebben. Boven het kalf moet glas in het kozijn gezeten hebben dat door roeden onderverdeeld was in 15 ruitjes,

Resterende veestijlen (foto: 2007, voor restauratie)

Resterende veestijlen. Na de restauratie is de halfteens muur achter de veestijlen afgebroken (foto: 2010)

onder het kalf werd het glasloze kozijn afgesloten met luiken.³⁴ Dit zijn kozijnen die gangbaar waren in de 18^e eeuw. In het bovenste deel van de zolder was nog de helft van een kruiskozijn opgenomen (daarmee ook een bolkozijn geworden) met dezelfde detaillering als het kruisvenster van de opkamer. IBID vermoedde dat dit kozijn is hergebruikt (wellicht uit het afgebroken zuidelijke deel van de kopgevel).³⁵ Op foto's van voor de verbouwing in 2007 is te zien dat het kozijn van de voordeur een 18^e-eeuwse profilering heeft (de deur zelf en het bovenlicht zijn 19^e of 20ste-eeuws). Dit doet vermoeden dat de raamkozijnen ook uit die periode zijn geweest, dezelfde periode als de kozijnen in de oostgevel. In de 19^e eeuw zijn de vensters in de zuidgevel echter verbouwd. Er zijn op foto's sporen zichtbaar van vaste kalven. Deze zijn eruit gehaald en een 8-vaks boven- en onderraam zijn toen in hetzelfde vlak geplaatst achter in het kozijn. Ook zijn toen lange luiken aangebracht. Op deze wijze werden de 18^e eeuwse kozijnen in overeenstemming gebracht met het nieuwe kozijn dat in de 19^e eeuw in de gevel is geplaatst ten behoeve van een nieuwe kamer om een eenduidig gevelbeeld te creëren. Dit nieuwe kozijn is volgens een rapport uit 2003 van D.J.K. Zweers, bouwhistoricus & restauratiebouwkundige, hergebruikt uit een ander gebouw.³⁶

Bij de restauratie in 2007 zijn alle ramen vernieuwd en vervangen door nieuwe 'kopieën', waarbij wel hang en sluitwerk en de gehengen van luiken waar mogelijk zijn hergebruikt. Hierbij is ervoor gekozen om het meest westelijke raam na te maken naar de 19^e-eeuwse situatie maar de twee ramen ten oosten van de voordeur en in de oostgevel uit te voeren als modern schuifraam met een 15-vaks ruitverdeling in de bovenramen en korte luiken voor de onderramen die verwijzen naar de 18e eeuw. De keuze voor deze vakverdeling wordt in de rapportage van Zweers onderbouwd met verschillende historische voorbeelden uit de streek en lijkt zeker gegrond. In de oostgevel zijn zo alle kozijnen en ramen vernieuwd op één 19e-eeuws kozijntje na (zie tekening p. 154-155). De kozijnen in de noordgevel zijn bij de laatste ingreep niet aangepast. Het zijn allemaal relatief jonge kozijnen, laatste kwart 20e eeuw. Alleen de betonnen stalramen aan de stalzijde zijn hier nog origineel (uit de 20e eeuw).

34) IBID, p. 14.

35) Ibidem.

36) D.J.K. Zweers, *Tongerle, Gemeente Eindhoven, pand Hofke 13, kozijnen, 1^e tussenrapport*, i.o.v. Aannemingsbedrijf Nico de Bont BV, 2003-11-17.

Oostgevel (2007, voor restauratie)

Oostgevel (foto: 2007, voor restauratie); raamkozijn van de woonkamer. Opmerkelijk is dat voor de nieuwe luiken het metselwerk langs de stijlen is afgesloten

Oostgevel (foto: 2007, voor restauratie); sterke horizontale verplaatsing van de zuidgevel veroorzaakt ernstige scheuren in het metselwerk en heeft het kozijn losgetrokken. De verplaatsing is waarschijnlijk het gevolg van spatkrachten uit de kapconstructie

De zwaar getraliede ventilatieopening in de oostgevel (foto: 2007, voor restauratie). Dit 17e-eeuwse element is bij de restauratie vervangen door een houten kozijntje met valraam

Oostgevel (foto: 2007, voor restauratie); het kruiskozijn van de opkamer. Opvallend is het ontbreken van een ontlastende rollaag boven het kozijn en het onrustig ogende metselwerk. Het kozijn is bij de restauratie vervangen

Oostgevel (foto: 2007, voor restauratie); kozijntje in Ruimte 3a, slaapkamer. Dit opvallende kozijntje met links een naar buiten draaiend raam en rechts een naar binnen draaiend deel is later toegevoegd. De stenen waarmee het kozijn is ingemetseld en de toegepaste keramisch waterslag wijzen op het eerste kwart van de 20^e eeuw

Oostgevel (foto: 2007, voor restauratie); bolkozijn op zolderniveau

Zuidgevel (foto: 2007, voor restauratie); raamkozijn van ruimte 10, de van de stal afgeschoten kamer (XIX)

Zuidgevel (foto: 2007, voor restauratie)

Zuidgevel (foto: 2007, voor restauratie); kozijn van de entree deur met randprofilering en geprofileerd kalf (XVIII) op natuurstenen dorpel. Deur en bovenlicht zijn van een latere fase (XXa)

Zuidgevel (foto: 2007, voor restauratie); kozijnen in Ruimte 3, de woonkamer. Zichtbaar is dat dit kozijn een middenkalf heeft gehad en dat het raam boven het kalf meer naar voren stond. De restanten van de duimen halverwege de kozijnstijlen tonen aan dat hier in een eerdere fase halve luiken voor het onderraam hebben gezeten. In een latere fase (XXa?) is het kalf verwijderd en het bovenraam op het onderraam geplaatst en als valraam uitgevoerd, net als bij het kozijn in ruimte 10. Door het naar achteren plaatsen van het bovenraam was het mogelijk een doorgaande luikspanning te maken voor luiken die het hele raam konden afdekken. De drie raamkozijnen in de zuidgevel en de twee kozijnen van de woonkamer in de oostgevel zijn allemaal op deze manier gemoderniseerd. Boven- en onderramen hebben een 8-vaks ruitverdeling gekregen

Belangrijkste aanpassingen in Fase 3:

Woonhuis:

- De zuidgevel wordt ca. 1,00 m teruggeplaatst. Hiermee wordt weliswaar de zijbeuk versmald maar de gevel met een halve meter verhoogd. Zo kunnen in het woondeel een royalere entree en grotere ramen gemaakt worden die wat meer daglicht opleveren in de woonvertrekken.
- De oostelijke vakwerkgevel onder het doorstekende zolderfront wordt vervangen door een nieuwe gemetselde gevel. Deze gevel wordt voor het ankerbalkgebint geplaatst, in de lijn van het overstek. De kopgevel voor de noordelijke zijbeuk blijft gehandhaafd en springt nu ten opzichte van de nieuwe gevel 30 centimeter terug. In de nieuwe gemetselde gevel worden nieuwe kozijnen opgenomen.
- In het in kruisverband uitgevoerde metselwerk van de nieuwe gevel zijn in 1995 twee verschillende stenen zichtbaar. In het onderste deel van de gevel is een steen verwerkt met formaat 45/60x100/110x115/240 mm en een 10-lagenmaat van 650 mm. Daar boven is het metselwerk uitgevoerd in een steen met het formaat 50x95/105x210/220 mm en een 10-lagenmaat van 620 mm. Het vermoeden is dat de onderste stenen afkomstig zijn van de gesloopte zuidgevel en de vakwerkvulling van de oostgevel. Deze stenen komen dicht bij de gevelstenen die rondom de kelder zijn toegepast.

Bedrijfsruimte:

- De bedrijfsruimte wordt vergroot. De westgevel wordt ca. 2,0m opgeschoven. Het oorspronkelijke laag doorstekend dakschild wordt omgebouwd tot een wolfseind, eindigend op een gemetselde kopgevel. Deze gevel is nu zo hoog dat er een staldeur in kan worden gebouwd met daarboven een zolderluik.
- Het ankerbalkgebint IIII wordt vervangen door een zwaar gebint dat van gevel naar gevel de stalruimte overspant. Deze ligger wordt tegen de noordgevel ondersteund door een stijl. De stijl is niet geschoord. Een zwaar muuranker koppelt de ligger met de gevel. Aan de zuidgevel is het gebint opgelegd op een gemetseld penant. Tussen metselwerk en gebint zitten houten klossen. De gebintplaten waar de sporenkap op rust, wordt met stijleinden afgesteund op de zware ligger. Tussen stijlen en gebintplaten zijn schoren aangebracht. Op de gebintplaten is, ter hoogte van de stijlen een koppelbalk gelegd om de ingekorte stijlen en stabiliteit te geven.

Oplegging van gebintplaat op oostgevel (XVIII). Voor de oplegging is een pengat zichtbaar, mogelijk van het 1e ankerbalkgebint dat in de achttiende eeuw vervangen werd door een gemetselde gevel (foto: 2015)

- Door het terugplaatsen van de stijlen naar de gevel ontstaat een grote vrije ruimte in de stal. Hierdoor is een effectievere bedrijfsvoering mogelijk.

Restanten Fase 3:

- Zuidgevel en oostgevel, de laatste inclusief het metselwerk. De zuidgevel is later, waarschijnlijk in de 19^e eeuw, gestuct waardoor het achterliggende metselwerk niet meer zichtbaar is.
- Gebintplaten, dekbalk en stijlen in bedrijfsruimte
- Muurankers ter hoogte van as E
- Standvinken onder moerbalk as D, stijl met schoren as D
- Moerbalk en muurstijl op as E
- Standvink met enkele schoor op as F
- Vee stijlen op as D en hekwerk tegen standvink op as F (plaats in ieder geval, het hout is oud maar het is niet met zekerheid te zeggen van welke periode het stamt, vermoedelijk stamt het uit de herinrichting van de stal in de 18^e eeuw)

Fase 4, 19^e en 20^e eeuw (XIV en XX)

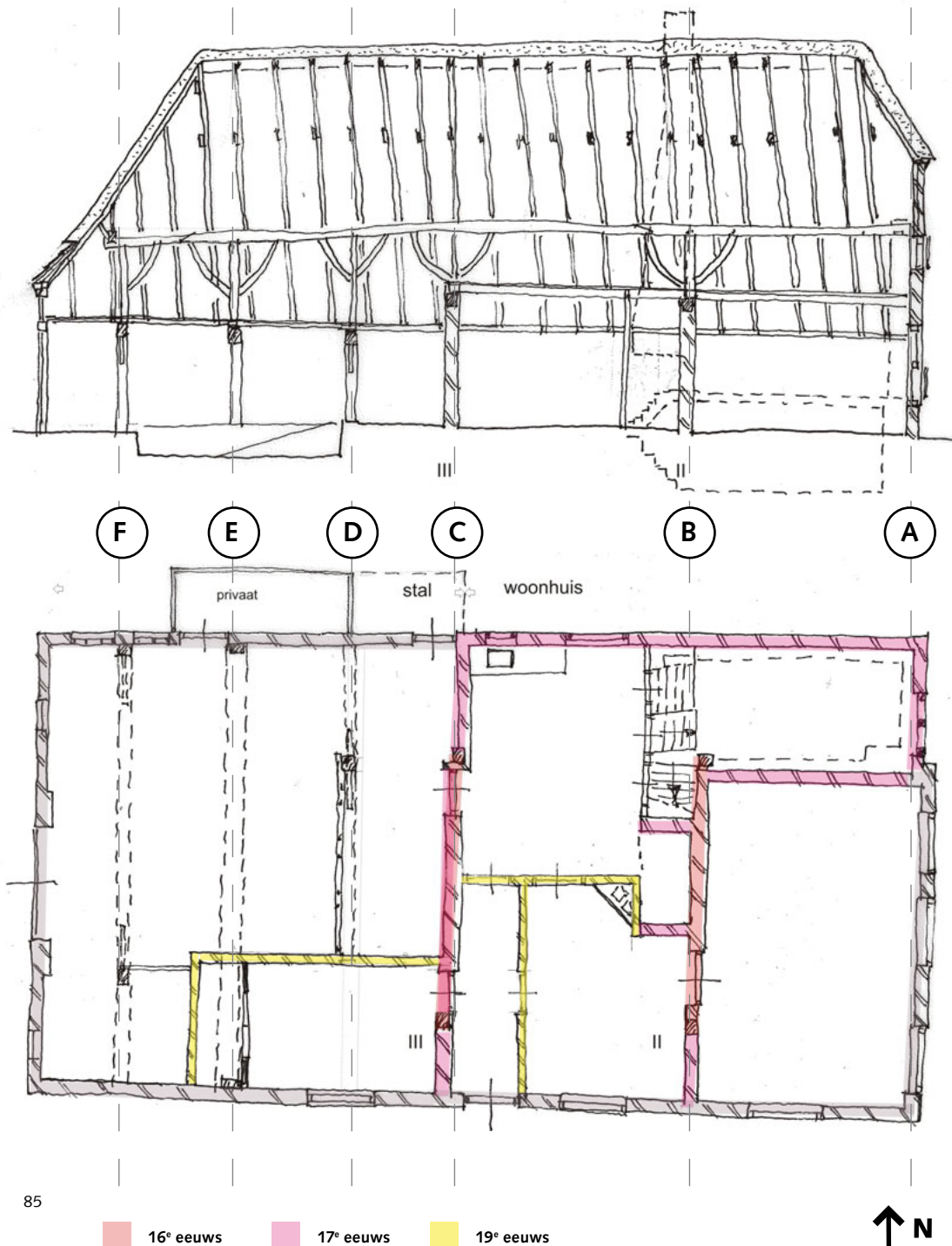
In de 19^e en 20^e eeuw zijn een aantal kleinere aanpassingen gedaan. In de eerste plaats werd in de 19^e eeuw in de stal aan de zuidgevel een nieuw kamertje gecreëerd. Bovendien werd het zuidelijk deel van de keukentravee heringericht. Hier werd nog een kamer gemaakt die met de keuken en met de goeikamer aan de oostgevel in verbinding stond en daarnaast een gang die vanaf de voordeur naar de keuken liep. De gang ontsloot nu aan de ene zijde de nieuwe kamer in de stal, aan de andere zijde een nieuwe kamer voor de goeikamer en aan het uiteinde de keuken. Deze vernieuwde indeling van het woongedeelte hangt wellicht samen met het feit dat in de boerderij tussen 1860 en 1910 een café werd uitgebaut. De nieuwe kamer die in de stal werd gebouwd kreeg een raam in de zuidgevel. Volgens IBID werd bij het raam uitgegaan van de reeds bestaande vensters in het woongedeelte maar week men toch in details hiervan af, met name in de kraal versierde bovendeur.³⁷ Ook is in deze periode een pleisterlaag met horizontale schijnvoegen op de gehele zuidgevel aangebracht.

Naast deze ingreep verving men ook de westgevel. Aan de hand van de bakstenen kon IBID in 1995 deze gevel dateren in het einde van de 19^e eeuw. De gevel had in het midden een dubbele deur met daarboven een hooiluik en aan weerszijden een gietijzeren stalraampje met getoogde bovenzijde. Een van de deuren is een periode vervangen geweest door een venster (zie foto uit 1976).

In de 20^e eeuw zijn nog een aantal aanpassingen gedaan die minder ingrijpend zijn. Met name veranderingen aan de noordgevel zijn van belang voor dit rapport. Andere aanpassingen betreffen sanitaire voorzieningen, betimmeringen en plafonds. Ook de verbouwing van de potstal tot grupstal heeft in de 19^e of 20^e eeuw plaatsgevonden.

Aanpassingen Fase 4, 19^e eeuw:

- In het zuidelijke zijbeuk wordt in de bedrijfsruimte een kamer afgescheiden. Deze kamer is bereikbaar vanuit het woongedeelte via een eveneens nieuw gemaakte gang die vanaf de voordeur in de zuidgevel naar de keuken loopt. Direct naast de stijl van het ingemetselde ankerbalkgebint III wordt een

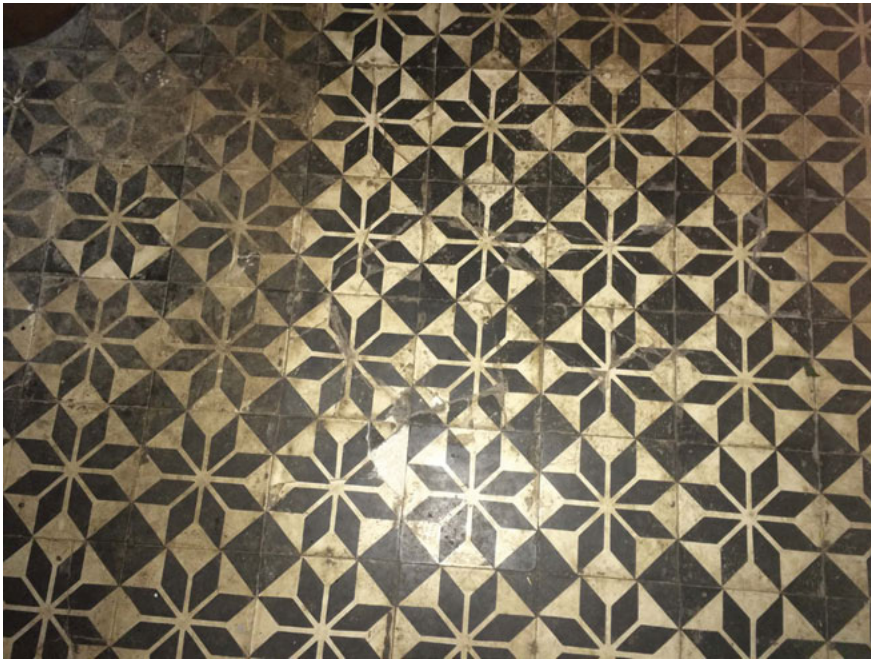
37) IBID, p. 16.

deuropening gemaakt voor de nieuwe kamer wat ten koste gaat van de gebintshoor. In de gevel wordt een kozijn geplaatst. Het lijkt erop dat dit kozijn is hergebruikt.

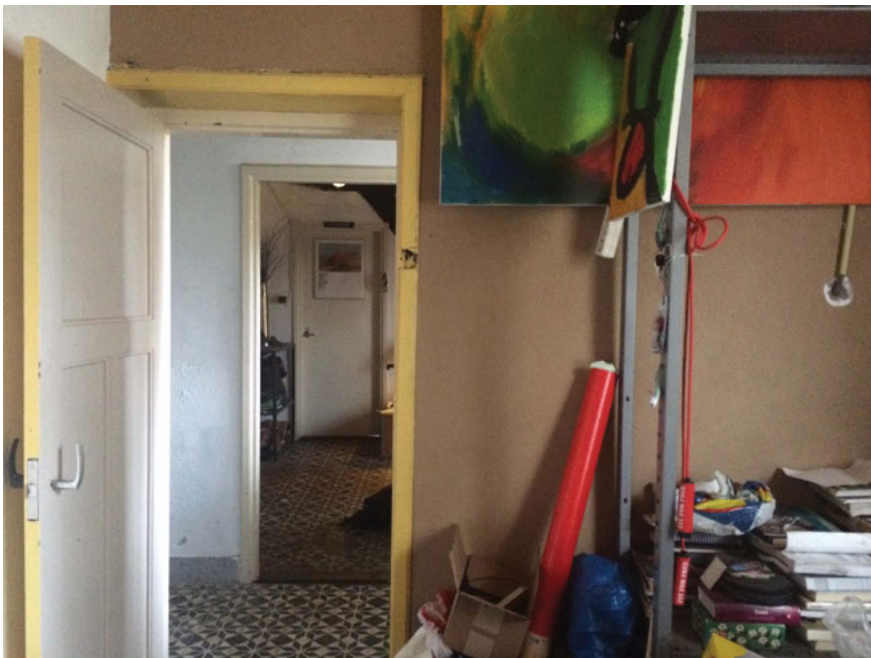
- De bint op as D is ten behoeve van het bouwen van de nieuwe kamer ingekort en is nu opgelegd in de gemetselde steens muur van deze nieuwe kamer.
- Om vervolgens een nieuwe tussenkamer te vormen tussen de nieuwe gang en de goeikamer wordt in de *herd* ter hoogte van de schouw nog een dwarswand geplaatst. Hier wordt de schouw dicht gezet en ervoor wordt een nieuwe hoekschoorsteen gemetseld. De andere helft van de schouw in de keuken blijft gewoon onveranderd en functioneel.
- De vloer van de gang en tussenkamer zijn betegeld met geperste plavuizen met een geometrisch zwart-wit tekening (19^e eeuws). De kamer die van de stal is afgescheiden is betegeld met keramisch plavuizen in twee kleuren.
- In de loop der tijd wordt de westgevel opnieuw vernieuwd. Het metselwerk is opgetrokken uit een steen die geplaatst kan worden in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Uit deze fase stammen de dubbele staldeur, het zolderluik en de stalen stalraampjes aan weerszijden van de staldeuren. Nog weer later wordt de noordelijke vleugel van de staldeur verwijderd en het gat dicht gemetseld. In dit metselvlak wordt nog een stalen stalraam opgenomen.

Ruimte 10, slaapkamer (foto: 2010). Deze kamer is waarschijnlijk in de 19^e eeuw van de stalruimte afgeschoten. Het raamkozijn is in 2007 vernieuwd, maar aan de onderzijde iets ingekort om beter te stroken met de andere kozijnen in de voorgevel. De bovenste 4 rijen metselwerk zijn vernieuwd, om de nieuwe muurplaat onder de kapconstructie vlak te kunnen aanbrengen. Op de vloer keramische plavuizen, 225x225mm, in het zand gelegd

Tegelwerk in entree, ruimte 1. Dezelfde tegel is aangebracht in ruimte 2 (XIXd) (foto: 2015)

Doorzicht van ruimte 10, via entree naar kamer 2 (XIXd) (foto: 2015)

Aanpassingen Fase 4, 20ste eeuw:

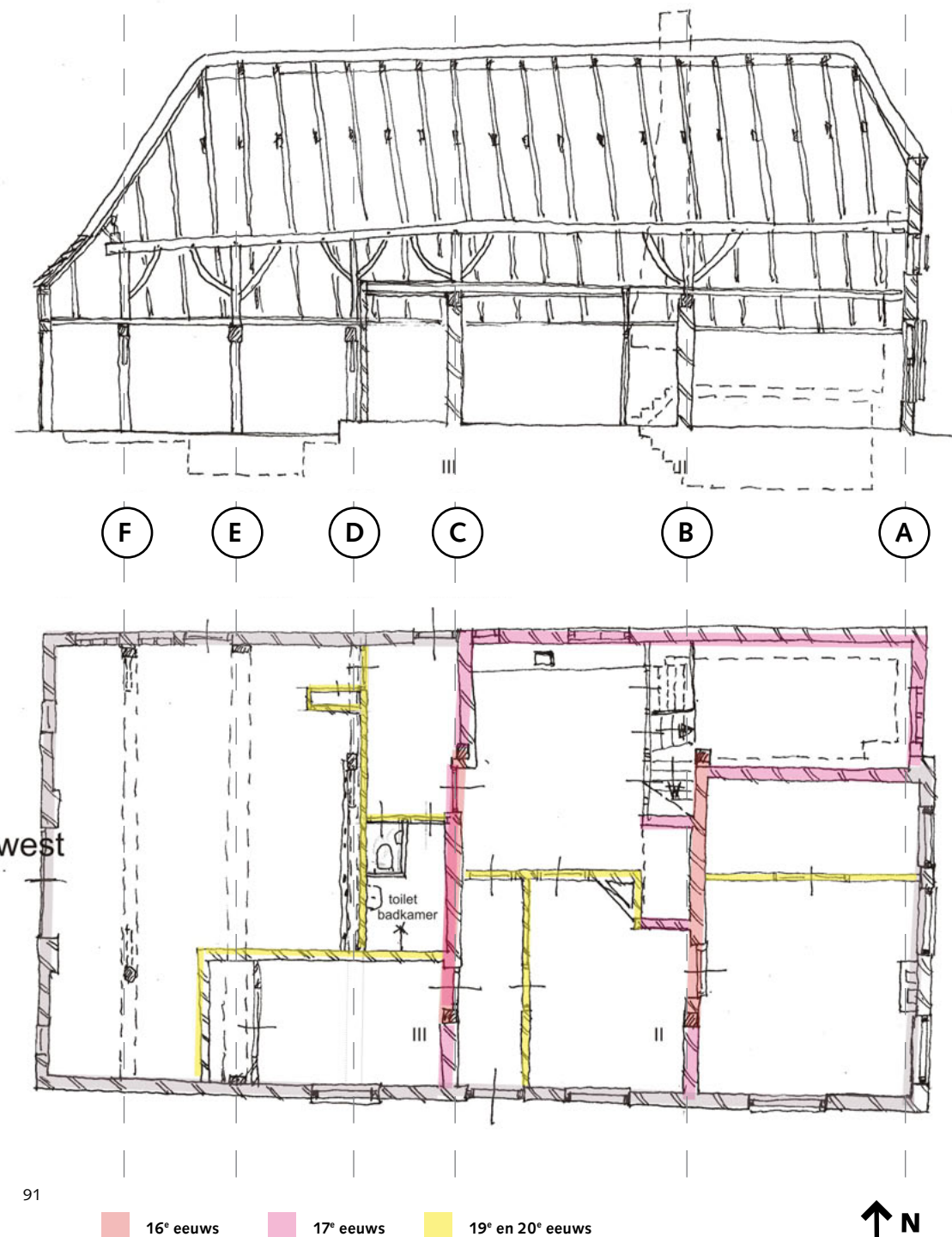
- In de noordgevel zijn vroeg in de 20^e eeuw twee betonnen stalramen geplaatst en is een deurkozijn aangebracht pal naast de muurstijl onder de zware moerbint, in het midden van de stalruimte. Het kruisvormige muuranker van de moerbint is daarvoor aangepast. Rond deze deur zit een vak met 20^e-eeuws metselwerk. Hierin zijn in deze periode twee ramen gemaakt. Tussen de twee ramen zijn nog sporen zichtbaar van een 18^e-eeuws kozijn. Op foto's uit de tweede helft van de 20^e eeuw is te zien dat er een uitbouw staat voor de noordelijke stalgevel. Deze uitbouw is inmiddels verwijderd. Het verklaart wel waarom dit deel van de noordgevel pleisterresten heeft. Een tijd lang was dit een binnenwand.
- Balklaag in de goeikamer (nu woonkamer en slaapkamer) en getimmerde scheidingswand in deze kamer zijn van begin 20^e eeuw. Er is toen ook een kleine schoorsteen met schouw tussen de twee ramen aan de oostgevel gebouwd, deze is tijdens de laatste restauratie van 2007 verwijderd.
- Er worden aanpassingen gedaan aan de kozijnen en ramen van de oost- en zuidgevel.
- De zuidgevel wordt van stucwerk voorzien met schijnvoegen.
- Een halfsteens gemetselde wand wordt geplaatst voor het gebint op as D vanaf noordgevel naar 19^e-eeuwse kamer (het veehek blijft intact aan andere kant van de standvink). Hiermee wordt opnieuw een deel van de stal bij het woonhuis getrokken. Deze aanpassing heeft plaatsgevonden in de zeventiger jaren van de vorige eeuw. Mogelijk hield dat verband met de beëindiging van het gebruik van de stal. Tegen de 19^e-eeuwse kamer wordt een badkamer en toilet gemaakt (deze zijn afgebroken tijdens de verbouwing. Recentelijk is er weer een badkamer met toilet gerealiseerd door huidige bewoner). De rest van de ruimte functioneert als gang of halletje (in deze zone was oorspronkelijk de deel en voergang).
- Waarschijnlijk in de 20^e eeuw is de stal omgebouwd tot grupstal met een middengoot en een gierkelder. Deze is tot in de zeventiger jaren in functie geweest.

Fase 5, Verbouwingen 2003 en 2007

(XXI)

Naar aanleiding van vondsten van een archeologisch onderzoek in 1993, die duiden op rijke bewoners in de 17^e eeuw en deden vermoeden dat de boerderij historisch meer te betekenen had dan men toen aannam, heeft de gemeente de boerderij en het achterliggende terrein in 1995 aangekocht. In 1995 heeft vervolgens IBID opdracht gekregen een bouwhistorisch onderzoek te doen. De uitkomsten daarvan bevestigden de vermoedens dat het hier ging om een zeer oude boerderij met constructieve delen die teruggaan naar de 16^e eeuw. Na een hele periode van leegstand heeft de gemeente uiteindelijk in 2003 opdracht gegeven aan Aannemingsbedrijf Nico de Bont om de restauratie te doen. De restauratieopdracht is in 2007 overgenomen door De Bonth Van Hulst. Omdat wij maar een deel van de informatie over de restauraties hebben kunnen achterhalen is niet helemaal duidelijk geworden welk bedrijf wat heeft gedaan en wanneer de ingrepen dus precies gedateerd moeten worden. Het is in ieder geval zeker dat Nico de Bont de vernieuwing en restauratie van de westgevel heeft gedaan in 2003-2005. De foto's van De Bonth Van Hulst laten echter zien dat het meeste werk in 2007 gedaan moet zijn. Om deze redenen beschrijven wij de verbouwingen als één operatie, alleen als we met zekerheid kunnen dateren is een jaar genoemd.

- Het afbreken en opnieuw op metselen met gebruik van de oude steen van de gevels van kelder en opkamer, inclusief steunberen. Als 'vuilwerkers' zijn er moderne bakstenen gebruikt van waalformaat. Buiten is nog steeds sprake van een strak kruisverband met stenen van 55/60x90/110x230/240mm. De 10-lagenmaat is vergroot naar 705mm.
- Het 18^e-eeuwse metselwerk van de oostgevel is opnieuw gevoegd en scheuren zijn ingeboet.
- Op een deel van de noordgevel is een vertinlaag aangebracht na verwijdering van uitbouwen en stuclagen etc.
- In de westgevel is plaatselijk metselwerk hersteld met nieuwe stenen op de hoeken. Op de hoeken is bovendien het cementpleisterwerk vernieuwd.
- De stalraampjes in de westgevel zijn gerestaureerd, de staldeuren en het hooiluk erboven zijn vernieuwd met hergebruik van de gehengen.

- Het pleisterwerk met schijnvoegen aan de zuidgevel is vernieuwd.
- De kozijnen van de zuid- en oostgevel zijn allemaal vernieuwd behalve het voordeurkozijn in de zuidgevel en het lage slaapkamerkozijn in de oostgevel.
- De woonkamerkozijnen in de oostgevel zijn uitgevoerd als schuifraam met onder en boven een 15-vaks verdeling. In de zuidgevel zijn de kozijnen van de woonkamer uitgevoerd als schuifraam met boven en onder een 18-ruits verdeling en een verzwaarde middenroede. Met het vervangen van de oorspronkelijke kozijnen zijn ook de verwijzingen naar het kozijn met vast middenkalf met luiken voor het onderste deel verdwenen.
- Het kruiskozijn in de opkamer is vervangen door een nieuw kozijn, naar het oude model. Gehengen, smeedijzeren tralies en het sluitwerk zijn hergebruikt.
- Bij de restauratie van de kap in 2007 is veel van wat in de rapportage van het IBID aan bouwsporen vermeld staat verloren gegaan en is de gehele kap voorzien van een vurenhouten dakbeschot. Daarvoor zijn vrijwel alle sporensantten vervangen door nieuwe spanten met een houtmaat van 90x130mm. Alleen enkele losse sporen zijn nog origineel en de sporen van het wolfseind boven de oostgevel. Ook de voorlopers zijn allemaal vervangen. Vanaf, ruwweg, gebint III zijn naar het westen toe de gebintplaten vervangen. Ook de gebintplaat-ondersteunende stijlen met schoren zijn vernieuwd.
- De dakbedekking, riet en pannen, is geheel vernieuwd waarbij de mulderpannen op west- en noordgevel vervangen zijn door gesmoorde oud-Hollandsche pannen.
- De schoorsteen is bovendaks vernieuwd.
- De gebintsplaten zijn grotendeels vernieuwd.
- In het bedrijfsgebied zijn van alle gebinten de stijlen en schoren vervangen. Hiermee, en met de vervanging van de daksporen, is een groot deel van de oudste dakconstructie verloren gegaan.
- Van de moerbalkgebinten zijn de stijlen en schoren en koppelbalken vernieuwd.
- De moerbalk op as D en F zijn vernieuwd.
- Alleen de standvinken en muurstijlen zijn nog origineel in het bedrijfsgebied.

Noordgevel (foto: 2015), toegang tot voorruimte 7 (XXB). Voorruimte, vroeger onderdeel van de stal, is bij de woonruimte getrokken. Deurkozijn, smal keukenraam en het muurwerk tussen de kozijnen zijn uit die bouwphase. Links van het smalle keukenraam is een raamopening dichtgezet met oude steen. Het oude metselwerk is uitgevoerd als vuilwerk. De 4 lagen onder het boeideel zijn bij de restauratie in 2005 vernieuwd met oude steen

- Tijdens het restauratiewerk van 2007 zijn de vensters vervangen door nieuwe vensters die zijn gemodelleerd naar de oude, waarbij men de oude halve luiken heeft teruggebracht in plaats van de hele luiken die er in de loop der tijd waren geïnstalleerd.
- Volgens de opname van aannemer Nico de Bont zit er onder de stalvloer een gierput van 1,30 meter diep. Deze is waarschijnlijk aangelegd ten tijde van de verbouwing tot grupstal, wanneer deze precies is aangelegd is niet bekend, wij vermoeden in de 20^e eeuw.

Westgevel (foto: 2015), gerenoveerd in 2003. Het metselwerk is schoongemaakt en gevoegd en de dubbele staldeur met de getoogde rollaag erboven is weer teruggebracht. De gepleisterde beëindigingen zijn bij de restauratie in 2005 aangebracht

Oostgevel (foto: 2015). Metselwerk van de noordelijke zijbeuk is in 2005 geheel vernieuwd met oude steen. Het overige metselwerk is grondig gereinigd en opnieuw gevoegd. Rondom de kozijnen inboetwerk. Kozijnen geheel vernieuwd. Onder het rieten overstek dubbele boeidelen aangebracht en over de pannen een windveer

Ruimte 3a, woonkamer (foto: 2010); in de zuid-oosthoek is het metselwerk vernieuwd. De herstelwerkzaamheden zijn in contemporaine steen uitgevoerd

Zuidgevel (foto: 2007, voor restauratie), westzijde; pleisterwerk met schijnvoegen uitgevoerd in een ongeschilderde cementmortel. Bij de beschadiging is het rode metselwerk zichtbaar (XVIII)

Zuidgevel (foto: 2015). Dakbedekking vernieuwd, kozijn en luiken vernieuwd en pleisterwerk vernieuwd en geschilderd. De schijnvoegen in het pleisterwerk en het nieuwe kozijn is op elkaar afgestemd

Zuidgevel (foto: 2015). Voor de gevel is een grindbak als watervang aangebracht. Raamkozijnen en luiken zijn vernieuwd. Het entreekozijn is hersteld (XVIII), inclusief bovenlicht en deur (XXa). Nieuwe kozijnen zijn in hoogtemaat op elkaar afgestemd. Het linker kozijn met luiken is gemaakt naar het model van voor de restauratie. Het rechter kozijn met halve luiken is gemaakt naar het beeld van een kozijn uit de 18e eeuw, maar dan uitgevoerd als schuifraam. (Zie hiervoor rapport Zweers)

Detail van het nagemaakte kruiskozijn in de opkamer (foto: 2015)

98

Oostgevel (foto: 2015); vernieuwd kruiskozijn in gereconstrueerd metselwerk. Drie van de vier smeedijzeren tralies in het kruiskozijn zijn hergebruikt. De vierde tralie ontbrak en is nagemaakt. Het kozijn op de voorgrond (XXa) is nog het enige oorspronkelijke kozijn in deze gevel

99

Vernieuwde kruiskoosijn in Ruimte 6, de opkamer (foto: 2015)

100

Oostgevel (foto: 2015); het metselwerk op de hoek van de zuidgevel is in 2005 tot en met het eerste kozijn vernieuwd, inclusief het vlechtwerk. In oude steen uitgevoerd, verwerkt in kruisverband. Het kozijn is vernieuwd. Opvallend is de scheur links van het kozijn

101

Schuur

Zoals gebruikelijk bij woonstalhuizen hoorde bij de boerderij Van Poppel ook een schuur en hooimijten of kapbergen, aangezien de opslag van de oogst en andere zaken als de voertuigen niet in de boerderij opgenomen is. Van de alleroudeste opstallen op het erf zijn vooralsnog geen sporen gevonden. Op de kadastrale kaart van 1832 is een grote schuur te zien die ten noorden van de boerderij op dezelfde wijze georiënteerd op het erf staat. In het begin van de 20^e eeuw wordt in opdracht van de kinderen van J. Van Poppel een nieuwe schuur gebouwd die haaks op de boerderij georiënteerd is. De resten van deze schuur zijn nu op het erf te vinden. Het was een rode bakstenen dwarsdeelschuur met mansardekap met aan de zijde van de boerderij een paardenstal, een W.C., een varkenshok, een bakoven en een washuis. Tegen de zuidelijke gevel bevindt zich een gierput waar het toilet en het varkenshok op zijn aangesloten. Achter deze zone bevonden zich de deel met tasruimte in de schuur en daarachter het koetshuis voor de voertuigen. Het gebouw verkeert in ruïneuze staat, alleen de muren staan nog deels overeind, het dak is geheel ingestort.

Erf

Van de andere opstallen die mogelijk op het erf hebben gestaan is geen spoor meer. Ook sporen van de inrichting en gebruik van het erf zijn niet meer evident. Op het erf staan nog een aantal fruitbomen die behoorden tot de boomgaard. Deze worden genoemd in een onderzoek dat gedaan is door Stichting Pius naar de bomen op het binnenterrein van 't Hofke.³⁸ De rij schaduwboomen of leilindes voor de zuidgevel worden hierin gedateerd op 1880-1890. Leilindes horen bij de boerderijbiotoop en vormen daarom een belangrijk onderdeel van het ensemble. In ieder geval tot in de jaren zeventig heeft ten noordwesten van de boerderij een kapberg op het erf gestaan, is te zien op een foto. Deze zijn inmiddels verdwenen.

Links is naast de boerderij in de achtergrond nog een kapberg zichtbaar (foto: Frans Gommers)

Tuinmuur tussen boerderij en voormalige begraafplaats (foto: 2015)

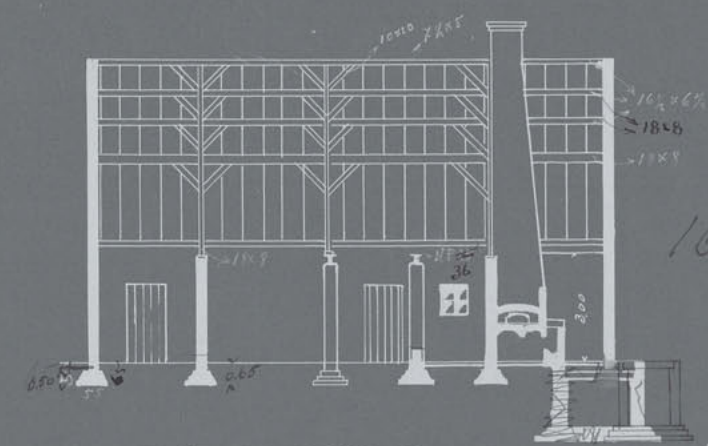
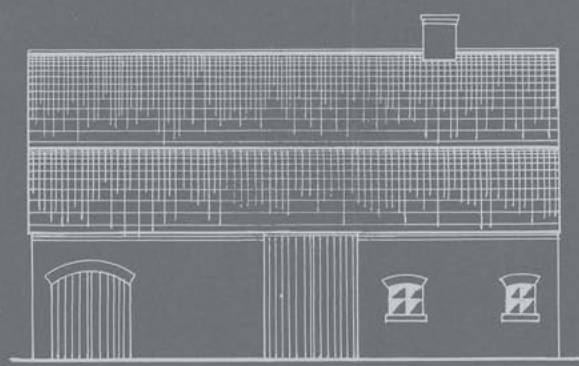
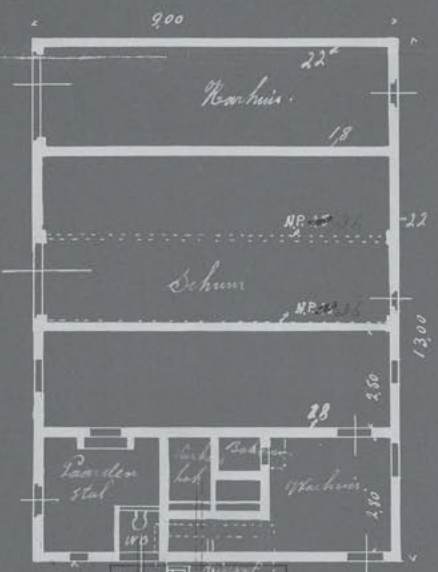
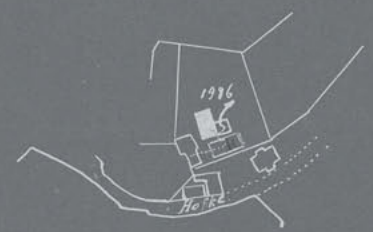
38) Monumentenhuis Brabant, **Cultuurhistorische Verkenning naar het centrumgebied 't Hofke in Tongelre te Eindhoven**, i.o.v. Dienst Stedelijke Ontwikkeling en Beheer / Woningbouwprojecten van de Gemeente Eindhoven, oktober 2007.

Resten van de schuur uit het begin van de 20^e eeuw (foto's: 2015)

plan tot het bouwen van eene schuur met stal enz.
voor De Kinderen v. Poppel. Eindhoven.

Sectie C. 1986.

161/26.

Bestaande beplanting
 Bestaande beplanting

L. Vrijssels

Doormede C.D.

Sp. W. v. d. ...

Bouwtekening van de schuur uit het begin van de 20^e eeuw

Notenboom in boomgaard (foto: 2015)

Appelboom in boomgaard (foto: 2015)

Noordgevel en oostgevel, gezien vanuit de boomgaard. Door het afstaan van een deel van het erf aan de gebruikers van het voormalige stadhuis komt de oostgevel in de verdrinking (foto: 2015)

Conclusies

Boerderij 't Hofke 13 is een interessant voorbeeld van de ontwikkeling van hallehuis naar langgevelboerderij die typisch is voor Noord-Brabant en hier plaatsvond vanaf 1600. In 't Hofke 13 is deze evolutie als het ware halverwege gestopt en is de schuur niet bij de boerderij getrokken maar heeft het woonstalhuis zich wel op de lange zijden georiënteerd door de zuidgevel te verhogen en hier de hoofdentree te plaatsen. De schuur bleef dus apart op het erf staan, eerst parallel aan het woonstalhuis en vanaf het begin van de 20^e eeuw haaks erop. Hoewel de boerderij tot ver in de 20^e eeuw nog een werkende stal heeft gehad werd met ingrepen in de 19^e eeuw een fragment van de 19^e-eeuwse woonhuistypologie in de boerderijtypologie geïntroduceerd. Aan de zuidgevel (die aan de straatzijde ligt) werd een centrale hal met aan weerszijden kamers gecreëerd en is ook de afwerking van deze gevel met stuc en schijnvoegen in stijl aangepast. Hierdoor gingen een groot deel van de boerderijenmerken aan deze representatieve gevel verloren. Aan de gevels van boerderijen is altijd af te lezen hoe het gebouw wordt opgedeeld in een woongedeelte en een bedrijfs gedeelte. Dit wordt na de aanpassing in de 19e eeuw niet meer in de zuidgevel uitgedrukt. Het evolutieproces van hallehuis naar langgevelboerderij is nadat hij halverwege was blijven steken eigenlijk enigszins 'ontspoord' in een heel andere typologie of liever tweesporig geworden. Bronnen melden dat de boerderij tussen 1860 en 1910 een café heeft geherbergd, het is mogelijk dat dit meespeelde in de keuze voor deze ingrepen.³⁹

Als men de straatgevel voorbij is en de boerderij aan de andere zijden en van binnen kan bezichtigen laat het gebouw in al haar bouwsporen vanaf de 16e eeuw tot en met de 19e eeuw een geschiedenis zien die ondanks of wellicht juist dankzij zijn atypische wending in de 19^e eeuw een interessante en vrij zeldzame illustratie geeft van het eerder genoemde evolutieproces. Daarom is het des te betreurenswaardig dat de gaafheid van de boerderij en het erf door verwaarlozing en een vrij rigoureuze restauratie van de schil van het gebouw is aangetast. De

staat van de schuur is bijvoorbeeld sinds 2007, toen Monumentenhuis Brabant in haar Cultuurhistorische Verkenning de aanbeveling deed deze op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen als belangrijk onderdeel van het ensemble, zodanig achteruitgegaan dat zeer te betwijfelen valt of de ruïne die het is geworden nog te restaureren is.

Het is de moeite waard om deze boerderij en de biotoop waarin zij staat, die nog wel herkenbaar zijn, beter historisch beleefbaar te maken door ze goed te restaureren, ze een nieuwe goed doordachte bestemming te geven en wellicht deels terug te bouwen waar zij verdwenen is.

39) Rond 't Hofke, **Wijkblad voor alle inwoners van oud Tongelre**, jaargang 51, no. 1, januari 2015, p. 18. En in: A.W.J.C. van den Boomen, **Tongelre oh Tongelre, stadsdeel van Eindhoven onder de loep**, Atelier Rijksbouwmeester, 2001.

Waardering

Cultuurhistorische waarde

Boerderij 't Hofke 13 heeft als de oudste en een van de weinige bovengrondse restanten dan het voormalige dorp Tongelre een grote cultuurhistorische waarde voor Eindhoven. Alleen al de prominente ligging van de boerderij in het gehucht - pal naast de kerk en aan het centrale marktplein waarop zich ook het oude raadhuis en de voormalige Sint Martinuskerk bevond - verleent de boerderij plaatselijke historisch importantie en maakt het van belang wegens bijzondere herinneringswaarde.

Ook als redelijk gaaf voorbeeld van hoe het hallehuis in Noord-Brabant evolueerde naar een langgevelboerderij maakt de boerderij cultuurhistorisch van hoge waarde. Juist het feit dat de boerderij een tussenvorm vertegenwoordigt in deze ontwikkeling maakt het cultuurhistorisch een interessant object. De historische gelaagdheid van het gebouw dat nog onderdelen bezit van de allereerste bouwfase (16^e eeuw) tot en met de allerlaatste (20^e eeuw) maakt dit historisch ervaarbaar. Alle constructieve onderdelen en bouwsporen van de oorspronkelijke bouwfasen zijn daarom in principe van grote waarde in het object. De typologie van de boerderij is nog goed te herkennen in de constructieve gebinten, plattegrond en in verschillende gevels van de boerderij.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

De boerderij is gebouwd in een ambachtelijke en traditionele bouwtrant die veel in de regio te vinden is. Als een vroege vertegenwoordiger van deze bouwtrant heeft de boerderij hoge waarde aangezien voorbeelden uit deze tijd (eerste fase 16e eeuw) steeds zeldzamer worden. De verschillende bouwstijlen die de boerderij heeft geïncorporeerd werden vooral zichtbaar in de raam- en deurkozijnen en in het interieur. Helaas zijn de kozijnen op één kozijn na niet meer origineel en zijn oorspronkelijke details in het interieur bijna helemaal verdwenen. De originele details die nog aanwezig zijn hebben daarom een zeer hoge waarde. Dit zijn de

oorspronkelijke 16e-eeuwse gebinten en constructieve onderdelen, het deurtje inclusief kozijn en geheng voor de steektrap naar de zolder in de opkamer, op zolder staat nog een klein fragment van de oorspronkelijke 16^e-eeuwse brandmuur van vakwerk gevuld met vitselstek en leem, de daksporen van het wolfseind aan de oostzijde, de oorspronkelijke gehengen en tralies die zijn hergebruikt in de vernieuwde ramen en deuren, de 17^e-eeuwse schouw in keuken, het rookluikje in de schouw inclusief gehengen, de detaillering van de 19^e-eeuwse toevoegingen en als laatste de betonnen stalraampjes uit de 20ste eeuw.

Ensemblewaarde

Helaas is van het oorspronkelijke ensemble dat de boerderij en alle opstallen op het erf ooit heeft gevormd nog weinig over. Deze zijn van groot belang voor de typologie aangezien losse schuren een vast onderdeel vormen van de tussenvorm-typologie (deze werden immers nog niet in het gebouw opgenomen). Afgezien van twee groene overblijfselen van de erfinrichting: de fruitboomgaard en de rij schaduwboomen of leilindes voor de zuidgevel (die een vast onderdeel vormen van de boerderijbiotoop), is het enige restant dat nog te vinden is de ruïne van een vroeg 20^e-eeuwse schuur die een oudere schuur heeft vervangen. De kapberg die er tot in de jaren '70 van de 20^e eeuw heeft gestaan is verdwenen en van ander bouwsels als kippenhokken, originele erfafscheidingen en dergelijke zijn geen sporen te vinden.

De open groene ruimte van het binnenterrein van 't Hofke waar het erf in lag is deels bebouwd geraakt en de dorpskern waar de boerderij in ligt is zeer veranderd. Toch vormt de boerderij samen met de nabijgelegen kerk en het nieuwe stadhuis uit 1912, als restant van het historische centrum, een waardevol historisch ensemble voor het voormalige dorp Tongelre. Van deze drie gebouwen die aan (op) het centrale marktplein lagen is de boerderij het enige gebouw dat nog deels uit de middeleeuwse periode stamt.

Gaafheid en herkenbaarheid

Boerderij 't Hofke 13 is een redelijk gaaf en herkenbaar voorbeeld van de tussenvorm tussen hallehuis en langgevelboerderij. Dit is vooral zo aan de oost- en noordgevels en in de plattegrond. De zuidgevel is in de 19e eeuw vernieuwd en ook in het interieur zijn achter deze gevel aanpassingen gedaan die de herkenbaarheid van de historische functie aan deze zijde van het gebouw verhullen. Daartegenover staat dat dit ook één van de historische lagen is van deze boerderij die binnen de context van de dorpskern een periode functioneerde als café.

In het woongedeelte zijn helaas geen elementen als bedstedes, karmolen, sopketel of pomp bewaard gebleven. De enige elementen die het boerenleven herkenbaar maken die nog resteren in het woongedeelte zijn de zuivelkelder met opkamer en de schouw, allen uit het eerste kwart van de 17e eeuw. Het aanrecht in de keuken is van recente datum maar staat nog min of meer op de plaats van het aanrecht in de oorspronkelijke *geut*. In het bedrijfs gedeelte zijn ook slechts nog een paar elementen over die de typologie en het leven herkenbaar maken: allereerst de gebinten van de draagconstructie (het oorspronkelijke ankerbalkgebint dat in de stal stond is in de loop der tijd verdwenen en vervangen door andere constructies), daarnaast zijn er nog een serie 18^e eeuwse veestijlen langs de oorspronkelijke voorstal (nu verscholen achter een wand) en in de zuidwesthoek van de stal.

Zeldzaamheid

Boerderij 't Hofke is een vroeg en vrij zeldzaam voorbeeld van een tussenvorm in de ontwikkeling van hallehuis naar langgevelboerderij en daarom van hoge monumentale waarde. In Tongerle en omgeving zelf waren er verschillende voorbeelden van te vinden maar nu zijn er nog maar enkelen en de boerderijen die er nog zijn (bijvoorbeeld de Merckhoeve aan de Tongelrese straat) stammen uit een latere periode.

De boerderij vormt bovendien een ensemble van slechts drie objecten - namelijk de kerk, het stadhuis en 't Hofke 13 (waarvan ze de enige oorspronkelijke is) - die nog aan het oude middeleeuwse dorpscentrum van Tongelre herinneren.

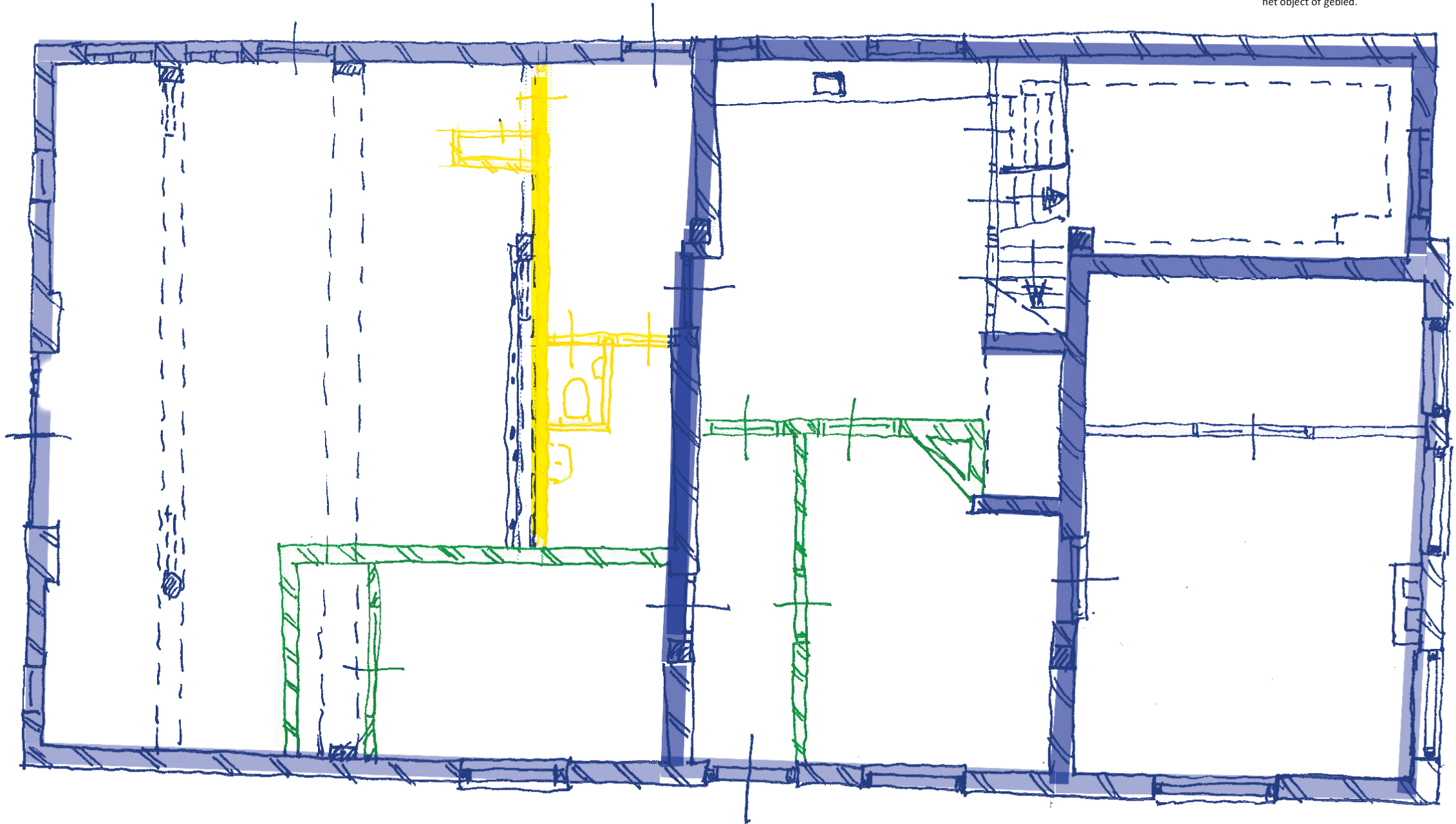

Kijkgat in originele brandmuur vanaf de stalkant gezien (foto: 2015)

waarderingstekening

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

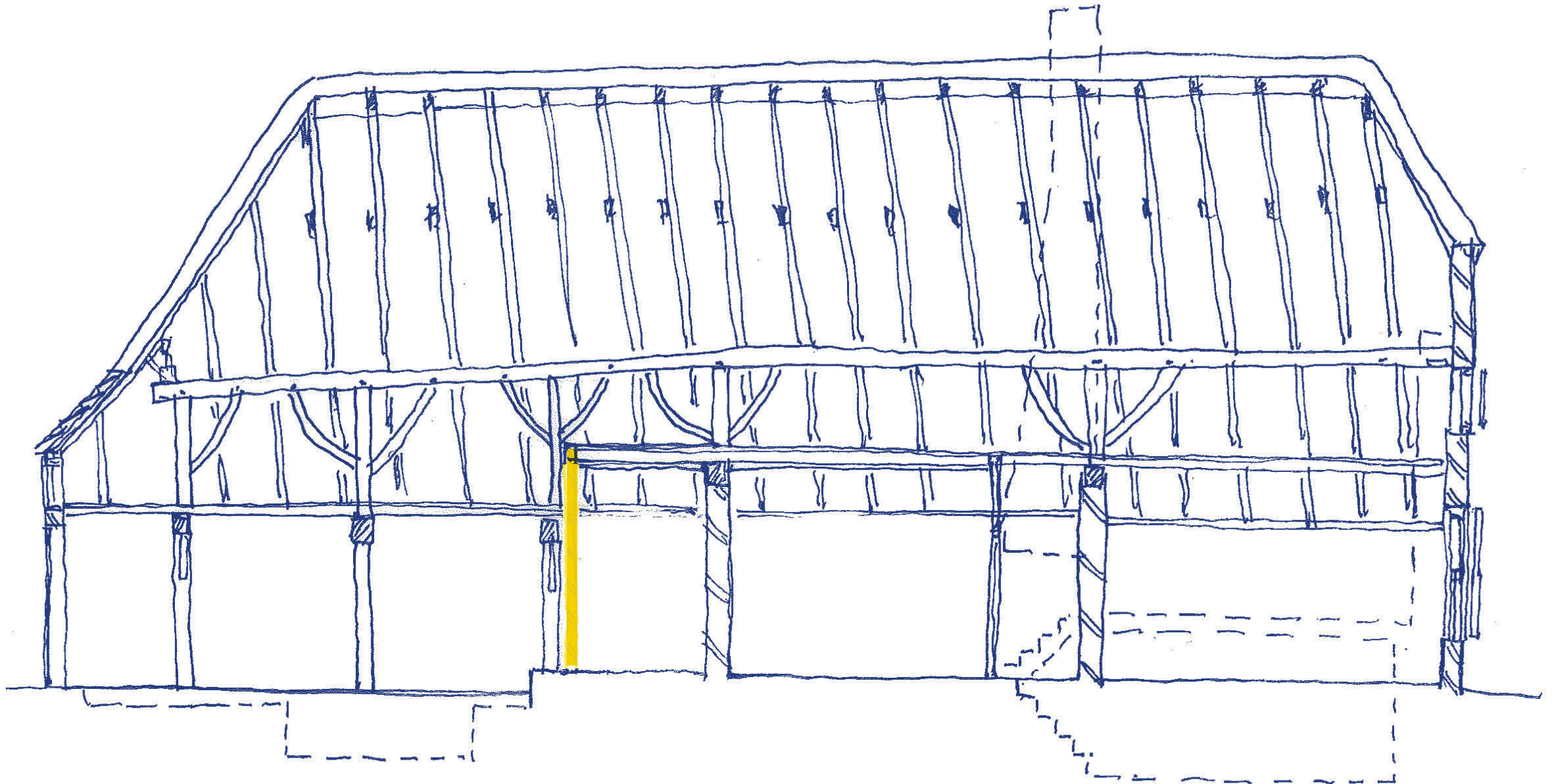

waarderingstekening

■ Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

■ Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

■ Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

Aanbevelingen

Algemeen

Boerderij 't Hofke 13 zou met een herinrichting van haar onmiddellijke omgeving en een zorgvuldige restauratie van het interieur van het gebouw veel beter tot haar recht kunnen komen. Wij bevelen aan hiervoor een goede architect of ontwerpteam in de arm te nemen die voor erf en boerderij tegelijk ontwerpen maken zodat een eenduidige benadering ontstaat en een herkenbare nieuwe historische laag ontstaat die de oudere lagen respecteert en versterkt.

Omdat deze boerderij, als een voorbeeld van een tussenfase, juist de ontwikkeling van hallehuis naar langgevelboerderij illustreert is het hierbij van belang om oude bouwsporen intact te laten en zo mogelijk in het zicht te houden zodat de historische gelaagdheid afleesbaar blijft.

Mogelijke noodzakelijke aanpassingen (bijv. i.v.m. isolatie of herinrichting) moeten recht doen aan de cultuurhistorische betekenis van het gebouw. Dit betekent dat de karakteristieken, de betekenis en de context leidend moeten zijn voor ingrepen. Het is daarbij aan te bevelen om ingrepen zoveel mogelijk reversibel toe te passen. Aangetast historisch materiaal dient in de eerste plaats hersteld te worden en pas als dit onmogelijk blijkt vervangen. Hergebruik tijdens restauratie in de eerste plaats historisch materiaal van de boerderij zelf (hergebruik bijvoorbeeld de stenen bij het herstel van metselwerk), wanneer dat niet meer bruikbaar is vul dit dan aan met streekeigen materiaal.

Het is van groot belang voor de beleefbaarheid van het monument om de relatie van de boerderij met de omliggende gebouwen te verbeteren. Met name hoe de tuin achter het raadhuis vlak voor de oostgevel van de boerderij vol is gebouwd (er staat o.a. een container) tasten de beleefbaarheid van het monument en daarmee de monumentale waarde aan.

Het erf

Hoewel de boerderij door haar ligging in het centrum van Tongelre logischerwijs door het proces van verdichting minder vrij is komen te liggen, is het voor de beleefbaarheid van het monument van cruciaal belang dat het erf eromheen zo open mogelijk wordt ingericht. Wij adviseren daarom ook mogelijke nieuw toe te voegen bouwwerken tot het minimum te beperken op het erf van de boerderij en in de eerste plaats te kiezen voor de locatie van de ruïneuze stal. Een vergelijkbaar volume zou hier kunnen worden teruggebouwd. Andere toevoegingen zouden op basis van grondonderzoek naar de oorspronkelijke inrichting van het erf of op basis van historische voorbeelden uit de omgeving een plek moeten vinden op het erf waarbij het de voorkeur verdient afstand te houden van de boerderij. Op deze wijze zou de boerderijbiotoop weer beter beleefbaar kunnen worden.

Erfafscheidingen verdienen speciale aandacht alsook de erfbeplanting.

Hagen en een houtwal zouden kunnen worden teruggebracht op het erf. De boerderijbiotoop zou bijvoorbeeld versterkt kunnen worden als de boomgaard in ere wordt hersteld (met hoogstambomen). Het terugbrengen van groenelementen is natuurlijk erg afhankelijke van de onderhoudsdruk en de nieuwe functie die de boerderij krijgt.

Het zou de boerderij en pleintje ervoor goed doen als de erfafscheiding van het raadhuis in de vorm van een haag zou worden vormgegeven. Ook het hek van de boerderij aan het voorplein zou een fraaiere en passender vormgeving kunnen krijgen.

Het boerderijgebouw

De restauratie van de buitenschil van de boerderij die in 2007 plaatsvond heeft een goede basis gelegd voor verdere restauratie waar dit nodig is. Hierbij geldt dat de opzet en indeling van de gevels behouden dient te worden. In principe zouden geen nieuwe gevelopeningen gemaakt moeten worden en als dit voor het functioneren van het gebouw echt noodzakelijk zou zijn dan alleen op plekken waar die vanuit de logica van de boerderij passen. In 2007 zijn alle kozijnen en ramen vernieuwd. Wanneer die in de toekomst weer vernieuwd zouden moeten worden is het in stand houden van het verschil in detaillering tussen de ramen in de zuidgevel waarvoor men in 2007 koos geen slecht idee. Hiermee worden de verschillende bouwfases in de gevel gevisualiseerd. De dakvorm moet behouden blijven en zo min mogelijk dakramen bevatten, de zolder van de boerderij diende immers voor de opslag van hooi en zaden en had weinig licht nodig, zolderramen in de korte gevels zorgden hiervoor.

In het interieur van de boerderij dient de structuur en indeling van het woongedeelte herkenbaar gehouden te worden. In dat kader bevelen wij aan de brandmuur in ere te herstellen door een deel van de 19^e-eeuwse laag op te offeren, namelijk de wand die toen in de keuken gemaakt is om een extra kamer af te scheiden. Deze wand is pal op de 17^e-eeuwse haard gezet zodat deze is opgedeeld en moeilijk als centrale haard te herkennen is. Verwijdering van deze wand en restauratie van de schouw terug naar haar 17e-eeuwse staat zou de brandmuur weer visueel centraal stellen in de woning. De brandmuur is van zo'n belang voor de interne structuur van boerderij dat deze aantasting van één van de historische lagen geoorloofd is. Hierbij kunnen wel de hal en de 19e-eeuwse kamer aan de zuidgevel behouden blijven. Een detail dat de oorspronkelijke 16e-eeuwse brandmuur zou kunnen benadrukken is het kijkgat naar de voormalige stal dat nu achter losse beplating verscholen is. Maak deze weer zichtbaar. Breng ook de oorspronkelijke houten en betegelde vloeren in de woonkamers en kamers aan de zuidgevel terug. De zolder boven het woongedeelte zou om functionele redenen opnieuw afgesloten kunnen worden met een wand ter hoogte van de oorspronkelijke brandmuur die in de loop der tijd op een klein stukje na is op de verdieping is afgebroken. Hierbij dient het oude vakwerk restantje van de muur behouden en gerespecteerd te worden. Ook de 17^e-eeuwse schoorsteen moet vanzelfsprekend behouden blijven. Restaureer alle waardevolle, historische

interieuronderdelen in het woongedeelte en stalgedeelte. Laat kleuronderzoek verrichten in het interieur zodat oorspronkelijke kleuren weer teruggebracht kunnen worden.

In het bedrijfsgedeelte zou de ongedeelde plattegrond van de oorspronkelijke stal teruggebracht moeten worden. De gebinten uit verschillende bouwfases komen zo ook het best tot hun recht. De veestijlen die nu achter een getimmerde wand zijn weggewerkt zouden zo weer zichtbaar gemaakt worden en zouden gerestaureerd moeten worden. De locatie van de huidige badkamer is voor de leesbaarheid van de indeling van de boerderij niet ideaal. Hierdoor wordt de oorspronkelijke deel met voergang half dichtgezet (de in de 19^e eeuw toegevoegde kamer snoept er ook al een deel van af). Wij bevelen aan de oorspronkelijke deel ruimtelijk zoveel mogelijk vrij te maken.

Ten slotte bevelen wij aan in het geval de boerderij verder geïsoleerd moet worden zeer zorgvuldig te werk te gaan en een specialist in de arm te nemen die ervaring heeft met boerderijen, met het doel het historisch aanzien zo goed mogelijk te beschermen. Helaas is tijdens de laatste restauratie het hele dak vernieuwd, hetgeen een begrijpelijke keuze was gezien de slechte staat waarin het dak verkeerde, maar waardoor het historische voorkomen van de boerderij ernstig is aangetast.

Aanbevolen onderzoek:

- (Grond)onderzoek ten behoeve van de inrichting van het erf.
- Constructief onderzoek en advies is wenselijk om de stabiliteit van de constructie zeker te stellen en zo nodig te verbeteren.
- Gezien de aanwezigheid van telmerk IIII op de stijl aan de zuidzijde (zolder) van ankerbalkgebint III bevelen wij een vervolgonderzoek aan naar de telmerken en ankerbalkgebinten om deze voor de volledigheid precies in kaart te kunnen brengen.

Literatuur

Esther Agricola, Koos Bosma, Eindhoven. Wederopbouw en stadsuitbreiding, in: Koos Bosma, Cor Wagenaar (red.) **Een geruisloze doorbraak; de geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland**, Rotterdam 1995

Monumentenhuis Brabantbv, **Cultuurhistorische verkenning. Dorpskern 't Hofke, Tongelre te Eindhoven**, oktober 2007

A.W.J.C. Boomen, **Tongelre te kijk. Stadsdeel van Eindhoven onder de loep**, Eindhoven 2003

A.W.J.C., Boomen, **Tongelre nog an toe. Stadsdeel van Eindhoven onder de loep**, Eindhoven 2008,

Koos Bosma, **J.M. De Casseres : de eerste planoloog**, Rotterdam 2003

W.J. Gerretsen, De wederopbouw van Eindhoven. Herrijzenis en vernieuwing naar het ontwerp van ir. J.A. van der Laan, in: **Bouw**, 4 oktober 1947, p. 322-326

Ronald Claudemans en Rob Gruben, Een voorname boerderij in Tongelre. Bouwhistorisch onderzoek naar 't Hofke 13, in: **Brabants Heem**, nr. 4, 1995

Ronald Claudemans en Rob Gruben, **Tongelre, 't Hofke 13, Bouwhistorisch onderzoek**, i.o.v. Gemeente Eindhoven, juni 1995

Rond 't Hofke, Wijkblad voor alle inwoners van oud Tongelre, jaargang 43, no. 9, september 2007

Rond 't Hofke, Wijkblad voor alle inwoners van oud Tongelre, jaargang 51, no. 1, januari 2015

Jacques Govers, Willem van der Sommen, **Eindhoven in oude ansichten, een wandeling door Tongelre**, Zaltbommel 2001

J.A. Hendriks, **Traditionele boerderijen in Noord-Brabant**, Kempen Uitgevers, Liempde/Zaltbommel, 2003

B. Kooij, J. Toebast, **Het Grote Boerderijen Boek**, WBOOKS / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Zwolle 2013

H.A.M.T. Kolfshoten, Het grote spel gaat beginnen! Eindhoven op een beslissend punt van haar voortvarende ontwikkeling, in: **Bouw**, nr. 4, oktober 1947

J.A. Kuiper, Eindhoven als woonstad. Cityvorming en wijkgedachte, in: **Bouw**, nr. 4, oktober 1947

Harry Lintsen en Peter Thoben, **De canon van Eindhoven: van zandvlakte tot Brainport**, 2009

Monumentenhuis Brabant, **Cultuurhistorische Verkenning naar het centrumgebied 't Hofke in Tongelre te Eindhoven**, i.o.v. Dienst Stedelijke Ontwikkeling en Beheer / Woningbouwprojecten van de Gemeente Eindhoven, oktober 2007

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, **Een toekomst voor boerderijen, Handreiking voor de herbestemming en verbouwing van monumentale boerderijen**, Amersfoort 2010

K. Uilkema, **Het ontstaan der huistypen in Nederland**, Leeuwarden, 1933, integraal opgenomen in: E.L. van Olst, **Uilkema een historisch boerderijonderzoek; boerderijonderzoek in Nederland 1914-1934**, 2 delen, Arnhem, 1991

D.J.K. Zweers, **Tongelre, Gemeente Eindhoven, pand Hofke 13, kozijnen, 1e tussenrapport**, i.o.v. Aannemingsbedrijf Nico de Bont BV, 2003-11-17

Bronnen

Archief:

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

Beeld:

Beeldbank van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

Stichting Eindhoven in Beeld

KOVOS architecten

Remko Luyk

De Bonth van Hulten

Nico De Bont

Nationaal Archief

Brabant-Collectie

Google Earth

Google Maps

Overige bronnen:

Monumentenbeschrijving RCE, Monumentnr. 14649

<http://www.eindhoven.nl/artikelen/Cultuurhistorische-waardenkaart.htm>

[http://eindhoven.notudoc.nl/cgi-bin/showdoc.cgi?action=view/id=137488/](http://eindhoven.notudoc.nl/cgi-bin/showdoc.cgi?action=view/id=137488/type=pdf/Spilcentrum__t_Hofke_Toelichting_en_regels.pdf)

[type=pdf/Spilcentrum__t_Hofke_Toelichting_en_regels.pdf](http://eindhoven.notudoc.nl/cgi-bin/showdoc.cgi?action=view/id=137488/type=pdf/Spilcentrum__t_Hofke_Toelichting_en_regels.pdf)

[Raadsinformatiebrief_Betreft_ontwikkelingsscenario_maatschappelijke_](#)

[voorzieningen__raadsnummer_08.R2739.001_.pdf](#)

Ontwerp bestemmingsplan III Tongelre buiten de Ring 2005 (Spilcentrum 't Hofke)

[https://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/cultuur/erfgoed-en-](https://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/cultuur/erfgoed-en-monumenten/cultuurhistorische-waarden-in-brabant.aspx)

[monumenten/cultuurhistorische-waarden-in-brabant.aspx](https://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/cultuur/erfgoed-en-monumenten/cultuurhistorische-waarden-in-brabant.aspx)

[http://www.theelen.info/%5B20110701%5D%20situatie%20Martinuskerk%20](http://www.theelen.info/%5B20110701%5D%20situatie%20Martinuskerk%20te%20Tongelre.pdf)

[te%20Tongelre.pdf](http://www.theelen.info/%5B20110701%5D%20situatie%20Martinuskerk%20te%20Tongelre.pdf)

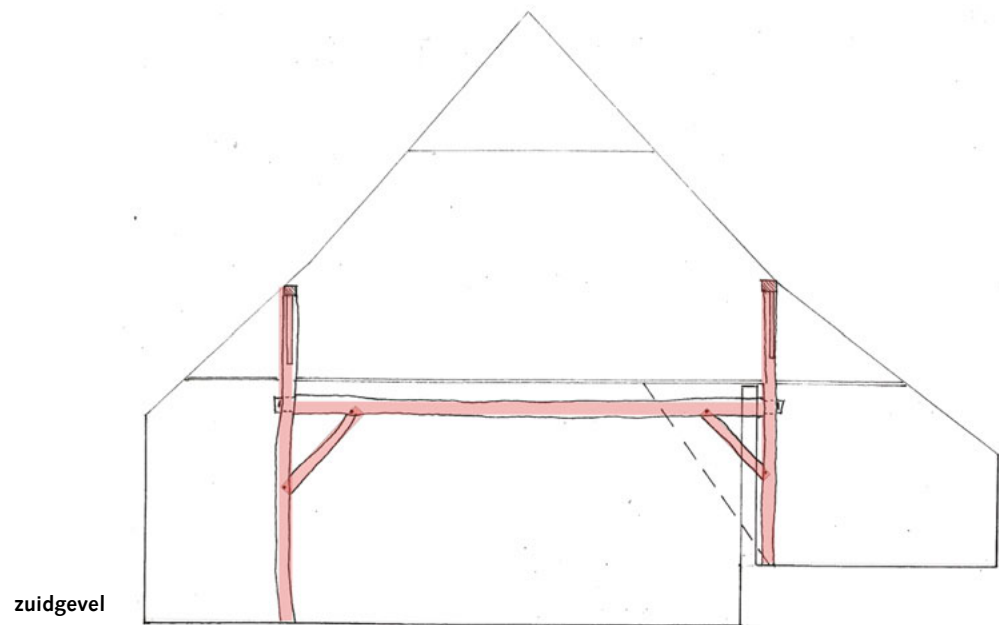

Noord- en westgevel in 1967 met aanbouw aan noordgevel en de westgevel met de staldeur waarvan de linkervleugel was dichtgemetseld en voorzien van stalraampje (foto: 1967)

Bijlagen

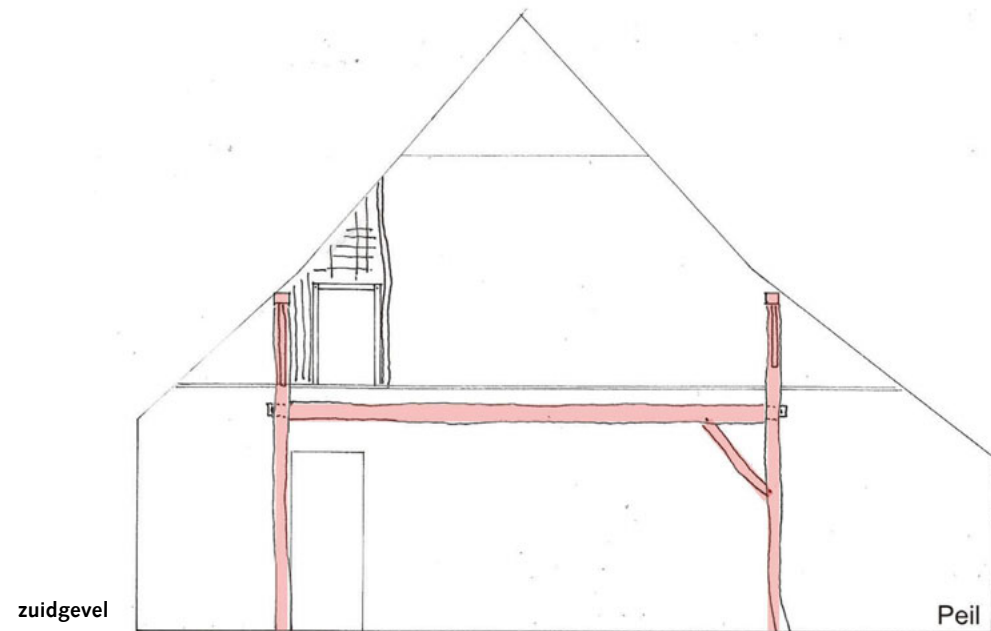
bijlage:

Hoofd- constructie

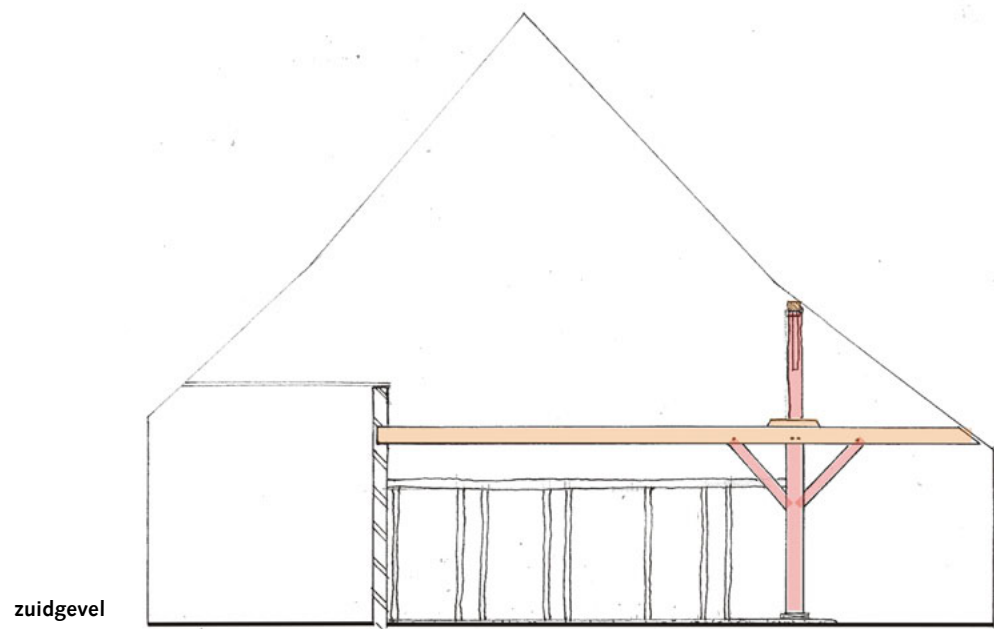
16^e eeuw

gebint op as B

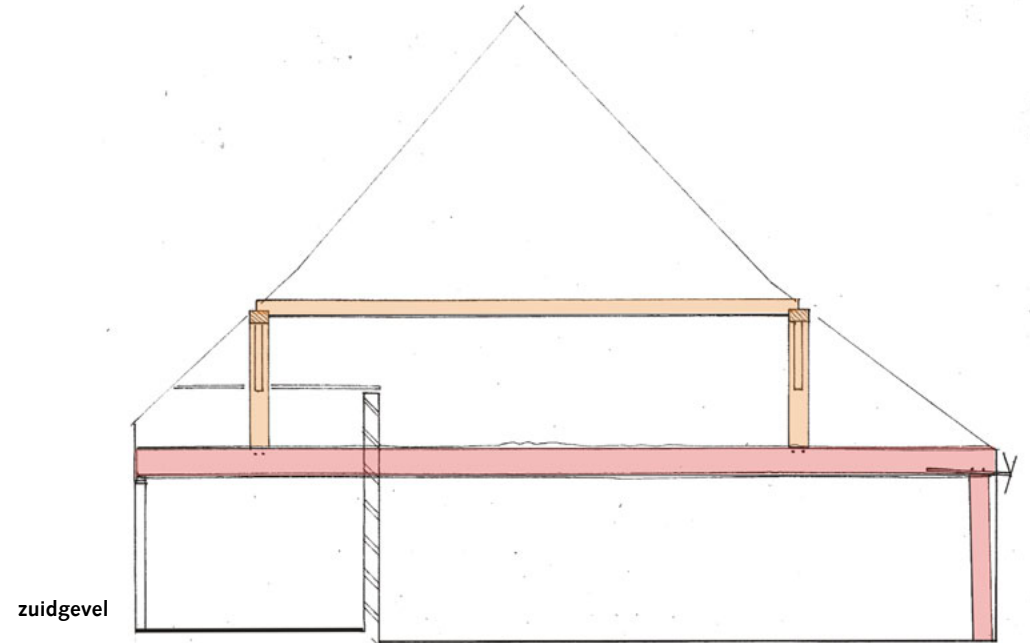
16^e eeuw

gebint op as C

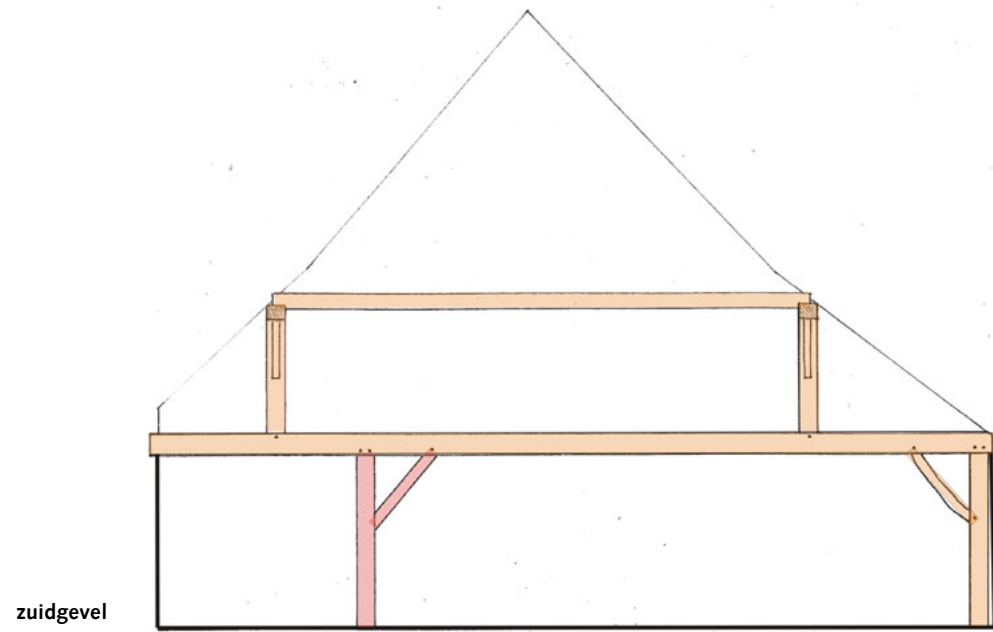
18^e eeuw 20^e eeuw (restauratie)

gebint op as D

18^e eeuw 20^e eeuw (restauratie)

gebint op as E

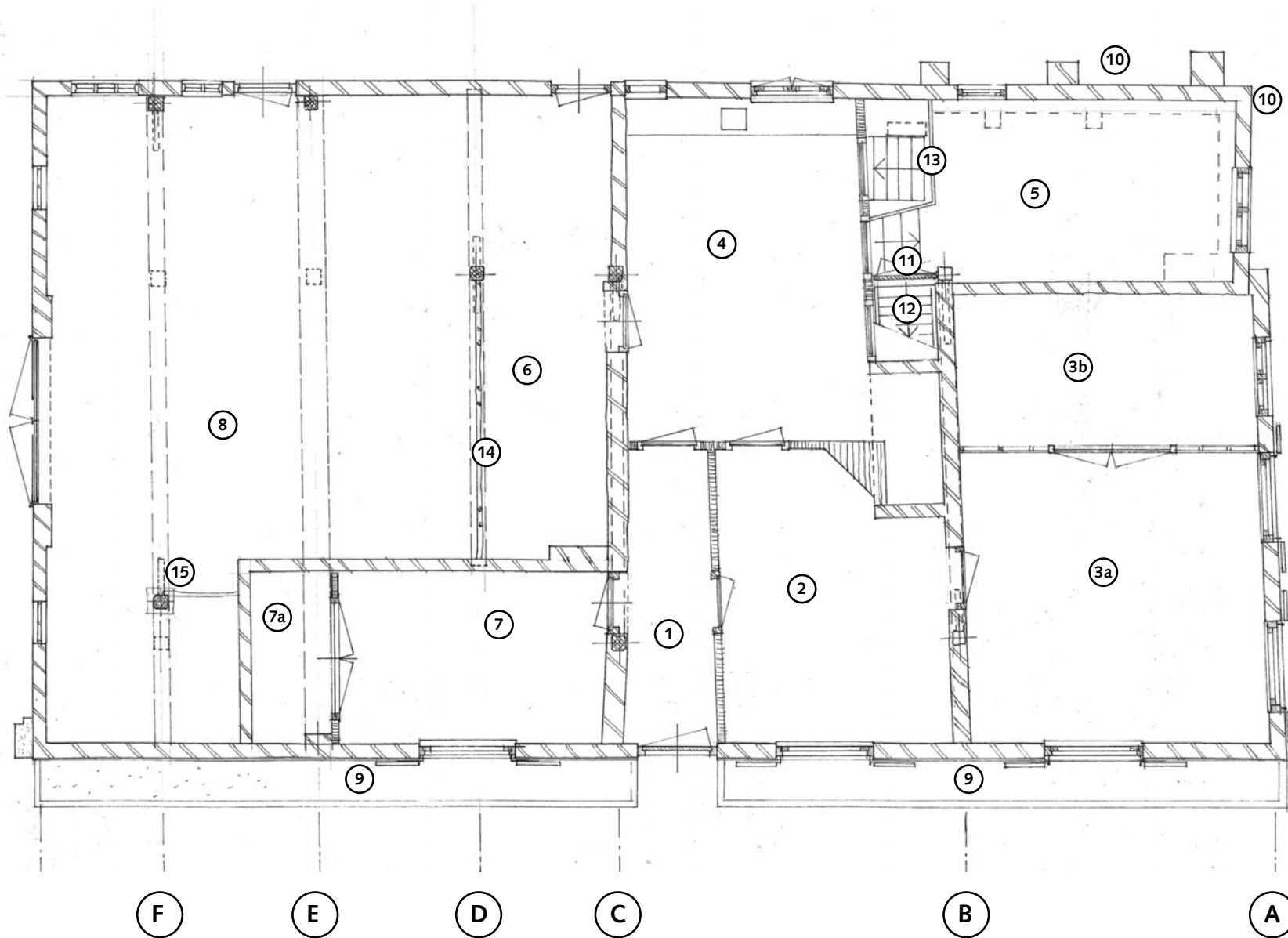
18^e eeuw   20^e eeuw (restauratie)

gebint op as F

bijlage:

Oorspronkelijke elementen en renovatie- ingrepen

Begane grond

142

143

1. Entree
vloer: geperste tegels (XIX) op zand-cement bed op zand
plafond: ruwe balklaag met delen 12 cm.

2. Kamer
vloer: geperste tegels (XIX) op zand-cement bed op zand
plafond: ruwe balklaag met delen 12 cm.

3a. Kamer
vloer: houten delen op balklaag in het zand
plafond geschaafde balken met kraaldelen

3b. Kamer

4. Keuken
vloer: steenachtige vloer op zand
plafond tot aan de gebintstijlen ruwe balken met delen 12 cm
Resterend, geschaafde balken met visbekdelen 14cm

5. Opkamer
vloer: steenachtig
plafond: ruwe balken met visbekdelen 14 cm.

6. Voorruimte
vloer dhg tegels (XXB)
Geen plafond aanwezig

7. Kamer
vloer: plavuizen, ongeglazuurd 2225x225x25, in het zand.
plafond: geschaafde balken met messing-groef delen (2007)

7a. Kast

8. Stal
Verlaagde betonvloer aflopend naar de westgevel. Onder de vloer ligt een gierkelder.
Over de betonvloer is een tijdelijke houten vloer aangebracht.

9. grindbak voor de zuidgevel als opvang van hemelwater

10. bestrating.

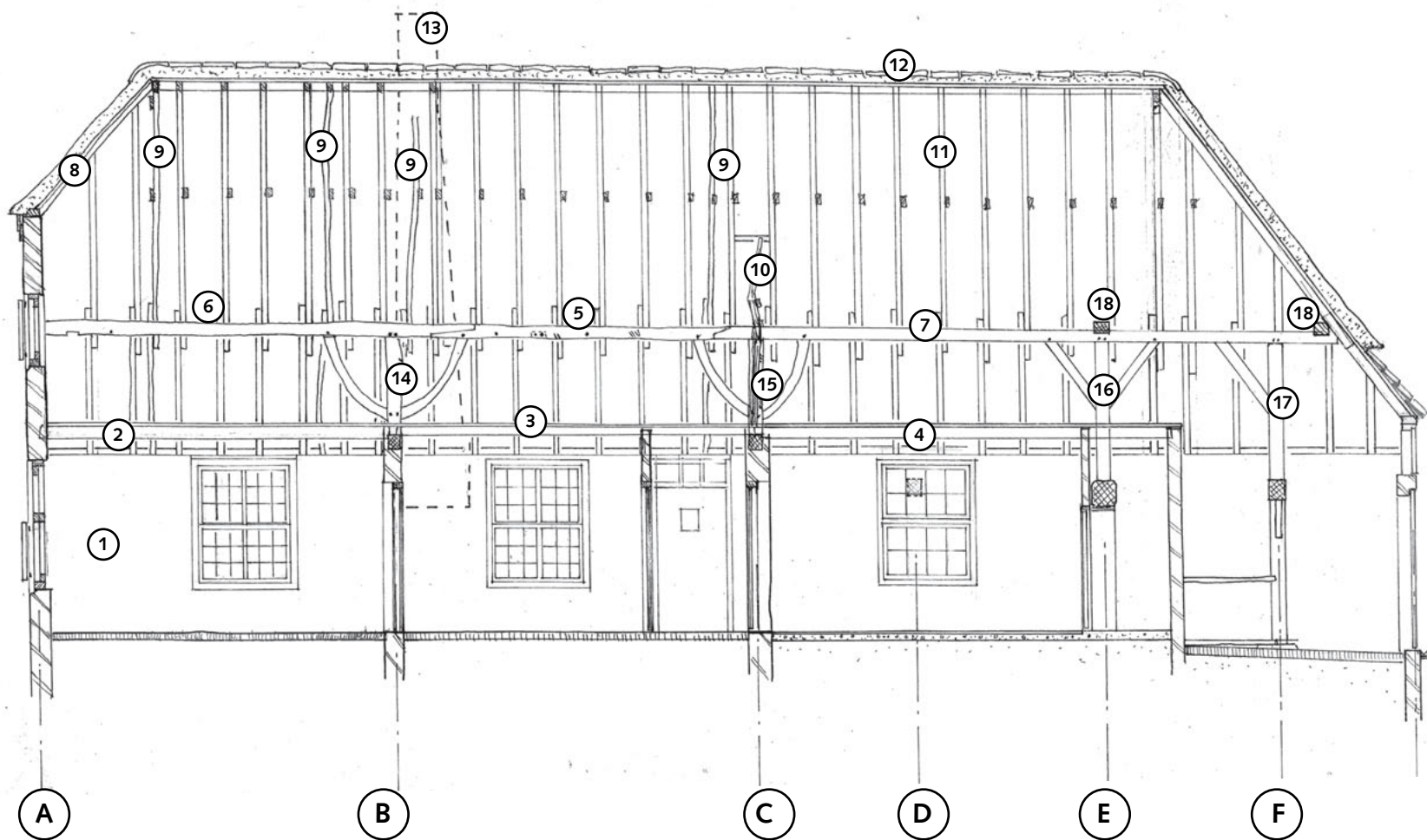
11. Deurtje naar zoldertrap (XVII?)

12. Steile steektrap nar zolder (XVII?)

13. Omtimmering keldertrap

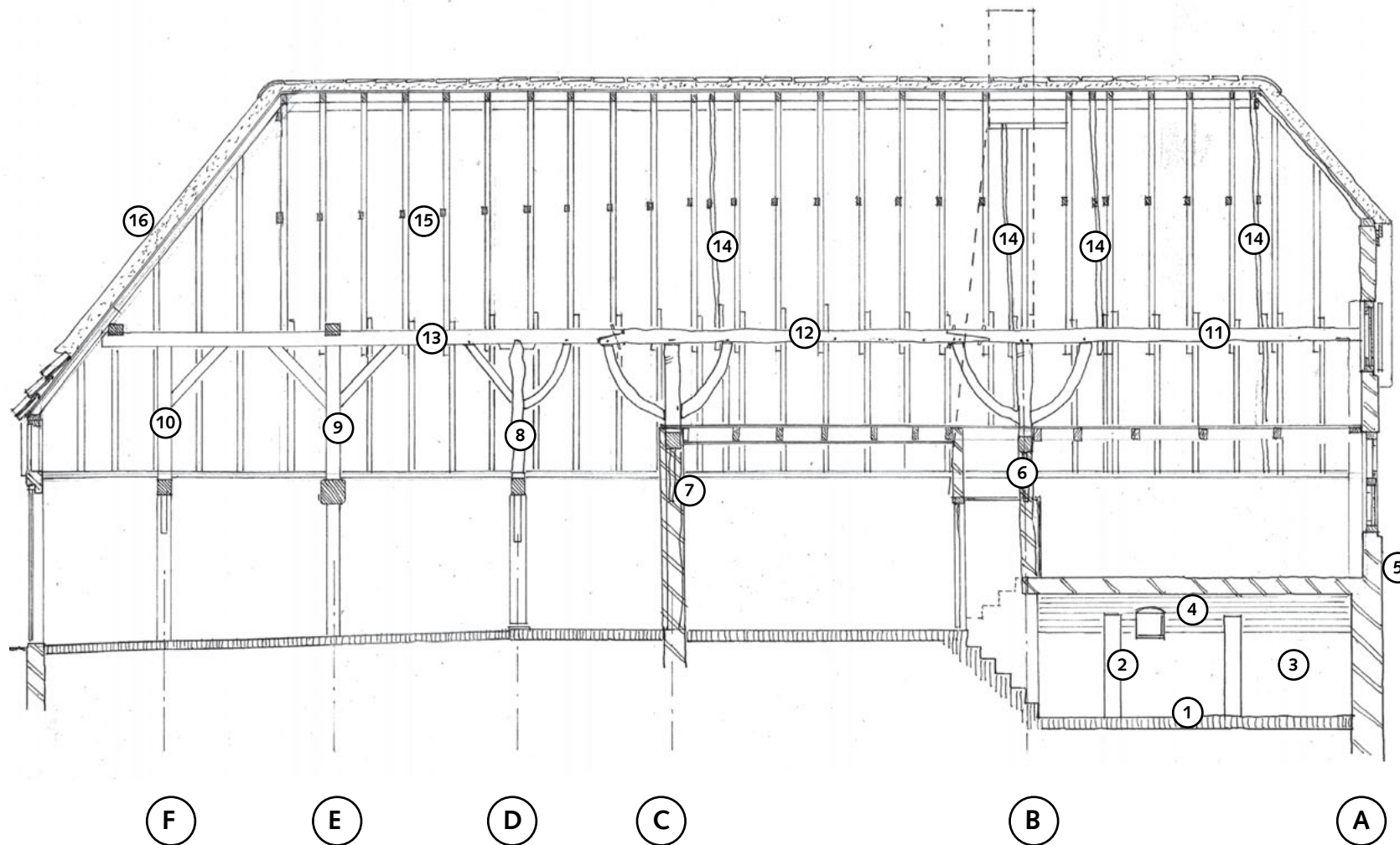
14. Ruwhouten veestijlen als afscheiding tussen voorruimte en potstal.

15. Restanten houten afscheiding van varkenshok

Doorsnede naar zuiden

1. Vernieuwd metselwerk in woonkamer
2. Zoldervloer van geschaafde balken met kraaldelen beschot
3. Zoldervloer van ruw houten balken met beschot van smalle delen.
4. Zoldervloer van geschaafde balken en messing-groefdelen (2007)
5. Gebintplaat uit fase 1585 met herkenbare gezaagde telmerken voor de gebintstijlen en gekraaste merken voor de sporen
6. Gebintplaat uit fase XVIIA met voor de Oostgevel pengaten van het ankerbalkgebint I.
7. Vernieuwde gebintplaat (2007).
8. Sporen van het wolfseind uit de fase XVII, waarin de Oostgevel om het ankerbalkgebint I heen wordt gemetseld. Aan de muurplaat zijn sporen zichtbaar die er op wijzen dat deze onderdeel was van een vakwerk van het overstekende zolderfront, zoals beschreven in de rapportage van IBID in 1995.
9. Behouden oude sporenparen (XVII?)
10. Restant van de vitselwerk wand (XVI?)
11. Vernieuwde kapconstructie, alle sporenparen en voorlopers vervangen zijn door eikenhouten sporen, afm. 130x90mm. Over de sporen is een beschot aangebracht van vurenhouten messing- groefdelen.
12. Nieuwe rietbedekking met nokafwerking van grijze keramische rietvorst in de specie gelegd.
13. Schoorsteen van ca. 1,0m onder de nok opnieuw opgemetseld en afgedekt met een vlak betonplaatje.
14. Gebintstijl en schoren uit fase 1585 van het in XVII verplaatste ankerbalkgebint II.
15. Gebintstijl en schoren uit fase 1585 van het ankerbalkgebint III.
16. Vernieuwde stijleind en schoren (2007)
17. Vernieuwde stijleind en schoren (2007)
18. Dekplaat en koppelbalk op as E vernieuwd (2007)

1. Steenachtige keldervloer, 1,25m –Peil, afgedekt met geglaazuurde plavuizen, rood en zwart (XVII)

2. Gemetselde steunberen, gedeeltelijk vernieuwd (2007)

3. Metselwerk langs buitengevels vernieuwd in waalformaat (2007). Overige metselwerk wanden opgetrokken uit zachte rode baksteen met kalkvoeg. Dezelfde stenen zijn ook zichtbaar in de gemetselde invullingen onder de ankerbalkgebinten op as B en C. (XVII)

4. Gemetseld gewelf van zachte rode baksteen.

5. Vernieuwd metselwerk van hergebruikte steen (60x90/110x230/240), aan de binnenzijde aangevuld met waalformaat stenen. Brede voeg toegepast, 10-lagenmaat 705mm.

6. Ankerbalkgebint met telmerk II, gedateerd 1585.

7. Ankerbalkgebint met telmerk III, gedateerd 1585.

8. Moerbalkgebint, opzetstijl en schoren van hergebruikt hout uit, mogelijk eerste bouwfase. Opmerkelijk is dat de verbinding tussen stijl en korbelen zijn genageld.

9. Moerbalkgebint, opzetstijl en korbelen zijn vernieuwd (2007)

10. Moerbalkgebint, opzetstijl en korbeel zijn vernieuwd (2007)

11. Gebintplaat uit 2e fase XVII, afm. 200x120mm, met herkenbaar de pengaten van het eerste ankerbalkgebint

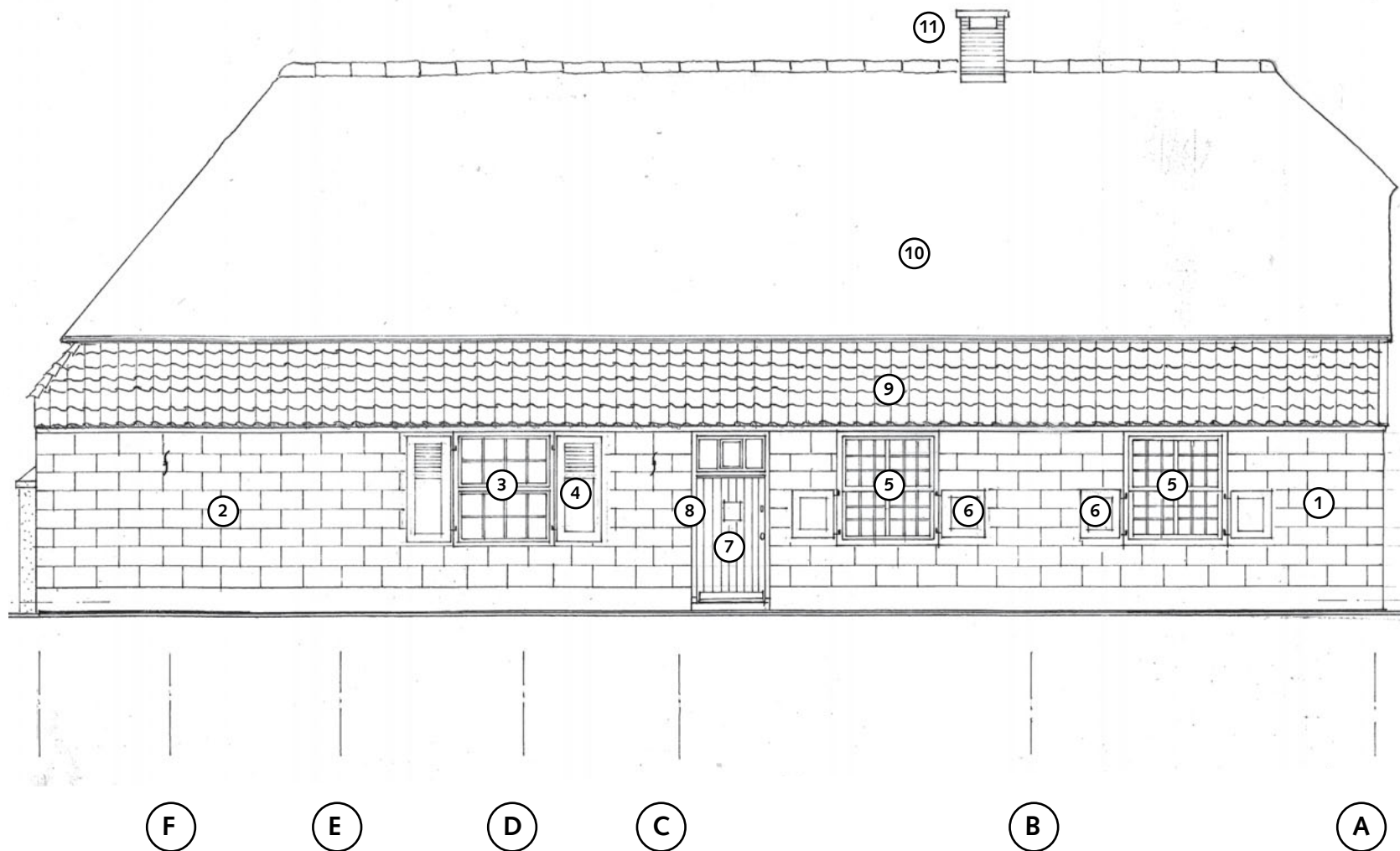
12. Gebintplaat uit de eerste bouwfase, 170x140mm, met gekraaste telmerken bij gebint III

13. Vernieuwde gebintplaat, 240x140mm. (2007)

14. Behouden oude sporenparen (XVII?)

15. Vernieuwde kapconstructie, alle sporenparen en voorlopers vervangen zijn door eikenhouten sporen, afm. 130x100mm, hoh 600mm. Over de sporen is een beschoot aangebracht van vurenhouten messing- en groefdelen.

16. Vernieuwde rietbedekking (2007)

1. Vernieuwd metselwerk (2007)

2. Vernieuwd pleisterwerk met blokkenverband en geschilderd

3. Vernieuwd kozijn (2007) naar model met vast middenkalf en naar binnen vallend bovenlicht. Voor de ruitverdeling is het raam uit XXa aangehouden.

4. Lange luiken vernieuwd naar bestaand model.

5. Vernieuwd kozijn (2007) naar gereconstrueerd model uit de fase XVIII, uitgevoerd als schuifraam, volgens advies D.J.K. Zweers, bouwhistoricus & restauratiebouwkundige.

6. Vernieuwde luiken (2007) naar gereconstrueerd model, volgens advies D.J.K. Zweers.

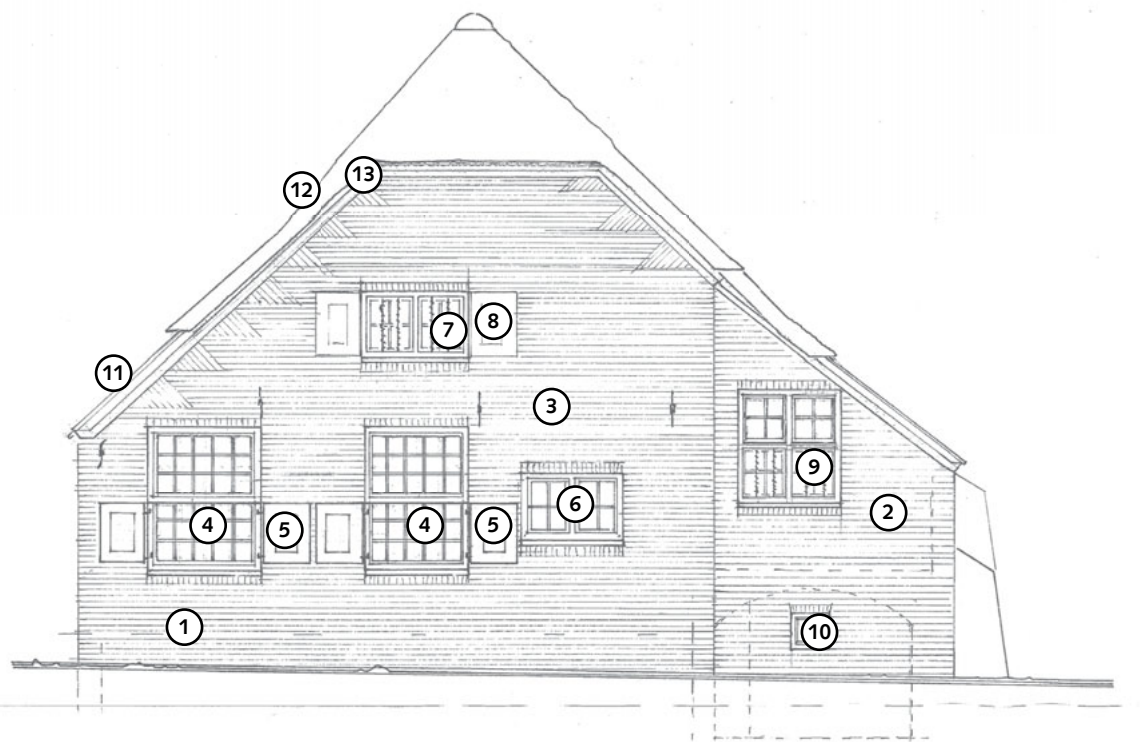
7. Voordeur uit 1926 hersteld(D. Zweers)

8. Bestaand kozijn. Afgaande op detaillering zou dit uit de fase XVIII kunnen stammen.

9. Gesmoorde Oud Hollandsche pan, vernieuwd 2007. Aan Oostzijde afgedekt met een houten windveer. Aan Westzijde beëindigd met een nokpan.

10. Rietbedekking geheel vernieuwd, op de nok afgedekt met een keramische rietnok in de specie, met 'apenstukken' op het einde.

11. Vernieuwde schoorsteen.

1. Vernieuwd metselwerk (2007) uit XVIII met gebruikmaking van oude stenen, aangevuld met waalformaat aan de binnenzijde. Met het vernieuwen is een van de laatste verwijzingen naar het vakwerk van het zolderfront uit XVII verloren gegaan.

2. Vernieuwd metselwerk (2007) uit XVII met gebruikmaking van oude stenen, aangevuld met waalformaat aan de binnenzijde.

3. Reinigen gevelmetselwerk vernieuwd voegwerk (2007) gedateerd XVIII.

4. Vernieuwd kozijn (2007) naar gereconstrueerd model uit de fase XVIII, uitgevoerd als schuifraam, volgens advies D.J.K. Zweers, bouwhistoricus & restauratiebouwkundige.

5. Vernieuwde luiken (2007) naar gereconstrueerd model, volgens advies D.J.K. Zweers.

6. Bestaand kozijn, ingebracht in XIX-XXa. Onder het kozijn zijn ongeglazuurde keramische lekdorpelstenen toegepast.

7. Vernieuwd bolkozijn (2007). Tralies en gehengen van het oude kozijn (XVII) zijn hergebruikt.

8. Vernieuwde luiken naar bestaand model.

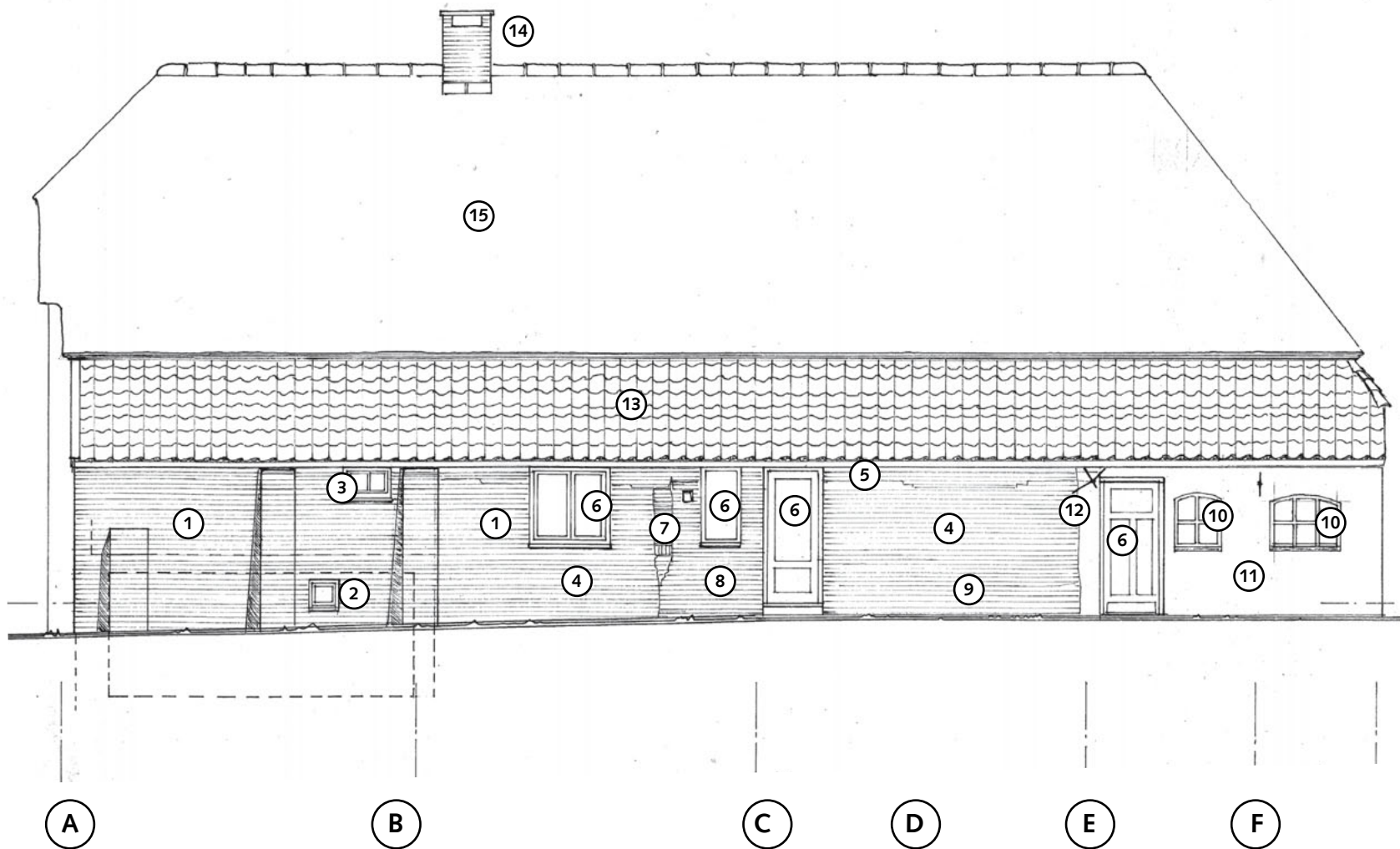
9. Vernieuwd kruiskozijn (2007) naar bestaand model. Tralies en gehengen van het oude kozijn (XVII) zijn hergebruikt.

10. Betraliede gevelopening naar kelder(XVII) vervangen door valraamkozijntje. (2007)

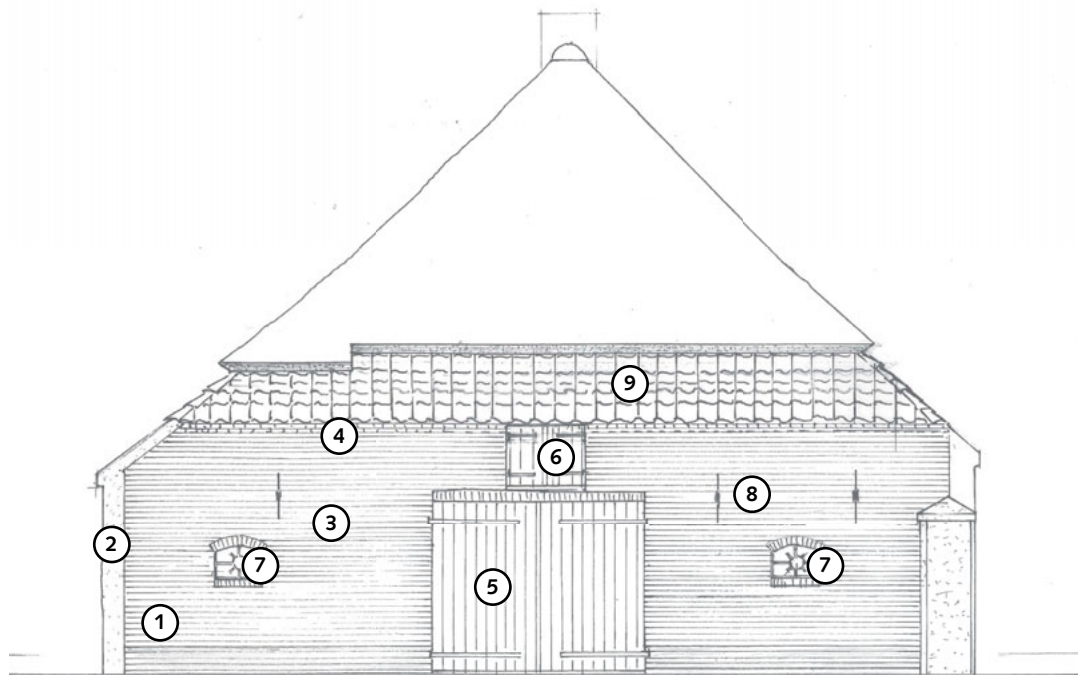
11. Windveer met dubbel boeideel (2007).

12. Vernieuwde rietbedekking.

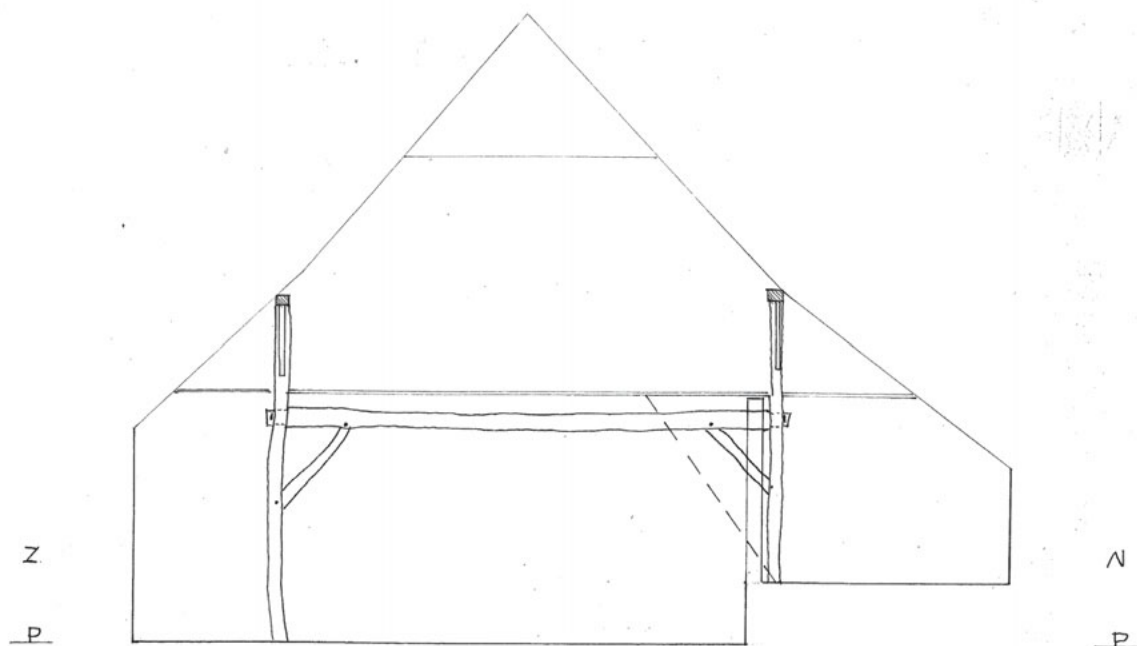
13. Boeideel en knellat (2007)

1. Metselwerk XVII vernieuwd met gebruikte steen, inclusief de later aangebrachte steunberen
2. Kelderraampje vernieuw (2007).
3. Klepraampje in opkamer vernieuwd (2007). Beide raampjes zijn in een latere fase in dit metselwerk aangebracht.
4. Sterk verrommeld metselwerk van oudere steen XVII-XVIII?
5. Metselwerkherstel met waalformaat, ten behoeve van de aansluiting op muurplaat van vernieuwde kap.
6. Later ingebrachte kozijnen XIX-XX in oud metselwerk.
7. Dichtgemetselde kozijnopening in oud metselwerk XVII-XVIII.
8. Vernieuwd metselwerk in waalformaat XXc
9. Sterk verrommeld metselwerk van oudere steen met pleisterwerk resten. Tegen dit muurvlak stond tot XXd een uitbouw. In 2007 is op dit vlak schraal vertind.
10. Prefab betonnen stalramen XXa
11. Metselwerk bepleisterd met cementmortel.
12. Smeedijzeren kruisvormig moerbalkanker aangepast aan later ingebracht deurkozijn.
13. 8 Rijen gesmoorde OH pannen, ter vervanging van de zeven rijen mulderpannen.
14. Schoorsteen vernieuwd 2007
15. Rietbedekking vernieuwd 2007.

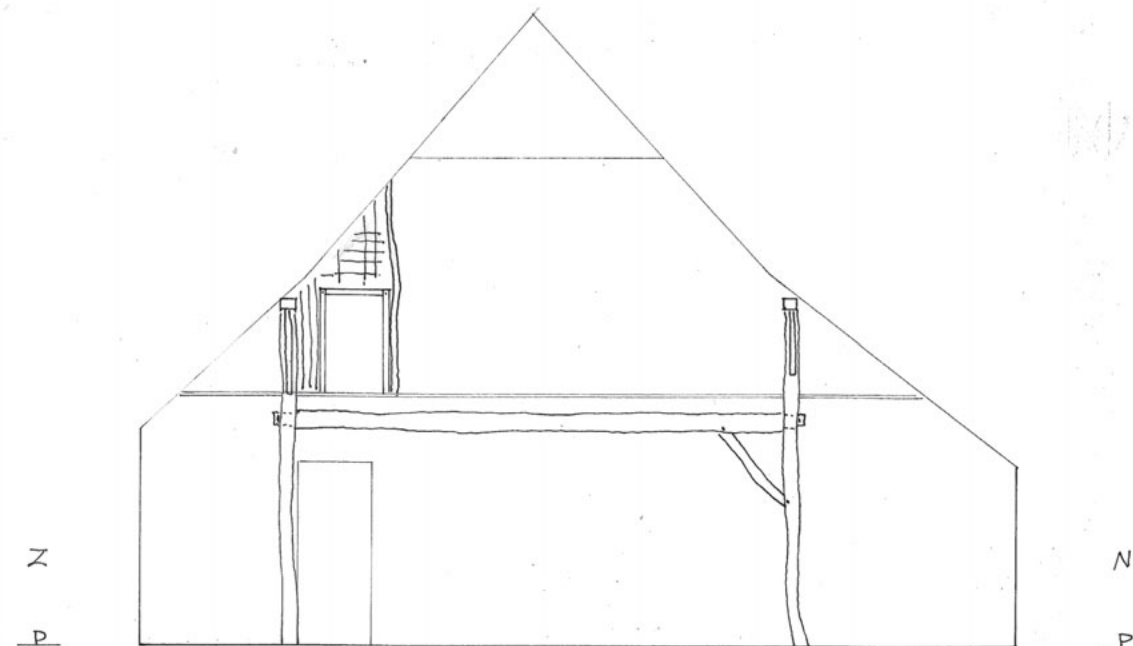

1. Metselwerk aan binnenzijde ingeboet
2. Gepleisterd vlak met cementmortel
3. Metselwerk staand verband XIX, in 2003 hersteld
4. Platte muizentand als beëindiging.
5. Dubbele staldeur vernieuwd 2003. Ook de latei en de rollaag boven de deuren zijn vernieuwd.
6. Zolderluik en kozijn vernieuw 2003.
7. Stalen stalraampjes geschoond en herplaatst 2003
8. Muurankers geschoond 2003
9. Mulderpannen, 4 rijen, bij reconstructie van de kap vervangen door 4, respectievelijk 5 rijen gesmoorde OH pannen. (2007)

Ankerbalkgebint met telmerk II, op basis van dendrochronologisch onderzoek gedateerd 1585. In XVIIA 1,70 m naar het oosten verplaatst. Daarbij is de noordelijke stijl ingekort om op de opkamervloer geplaatst te kunnen worden.

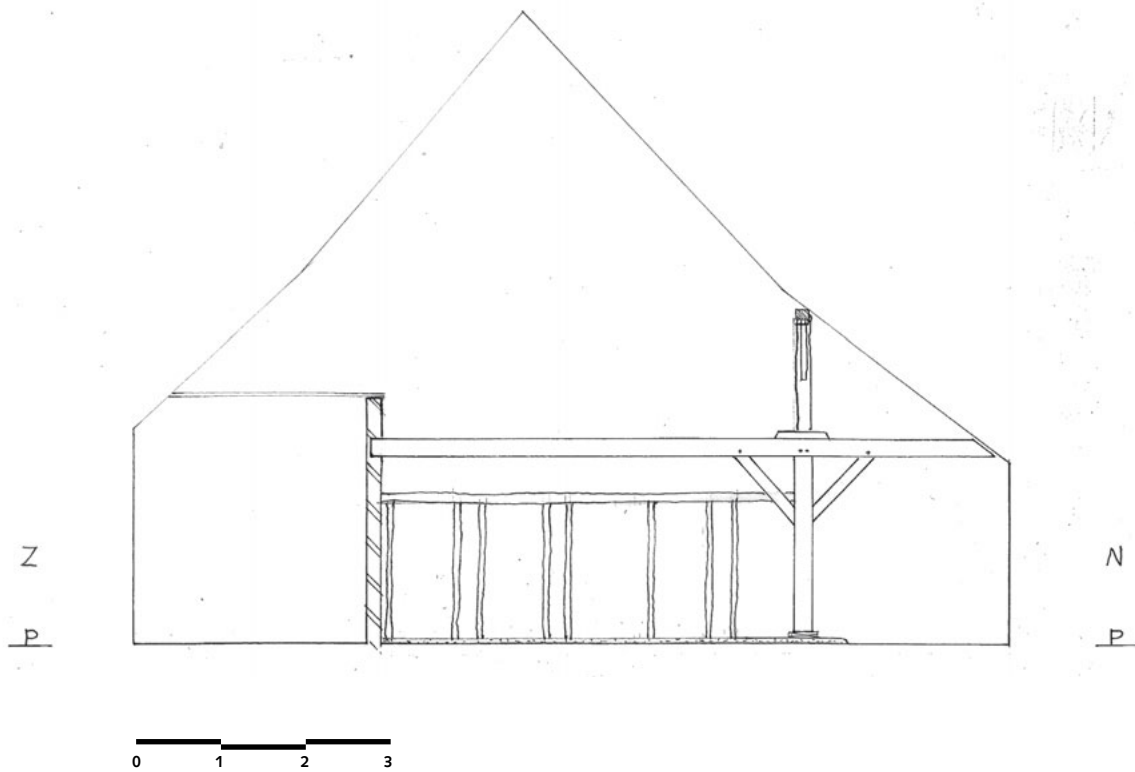
Gebint op as B

Ankerbalkgebint met telmerk III, op basis van dendrochronologisch onderzoek gedateerd 1585. Op basis van de telmerken op de gebintplaten, staat dit gebint nog steeds op zijn oorspronkelijke plaats. Tegen de zuidelijke stijl staat op de zoldervloer nog een restant van een met vitselwerk gevuld vakwerk.

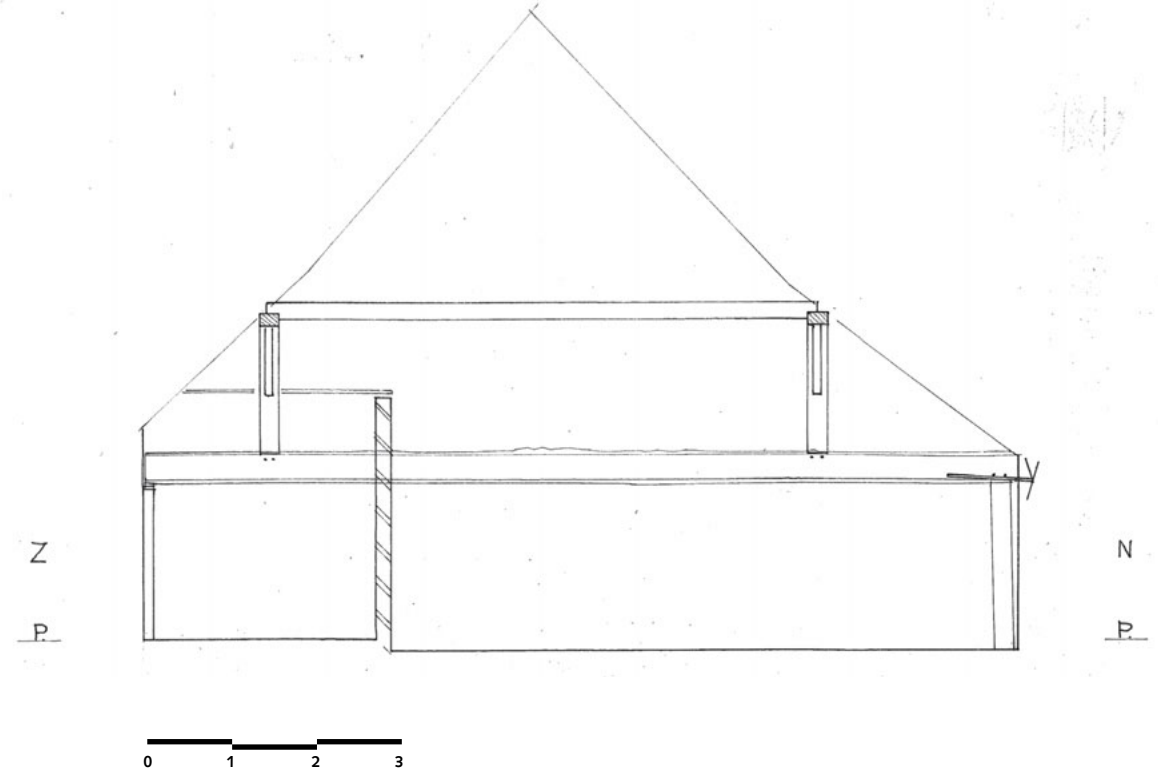
Gebint op as C

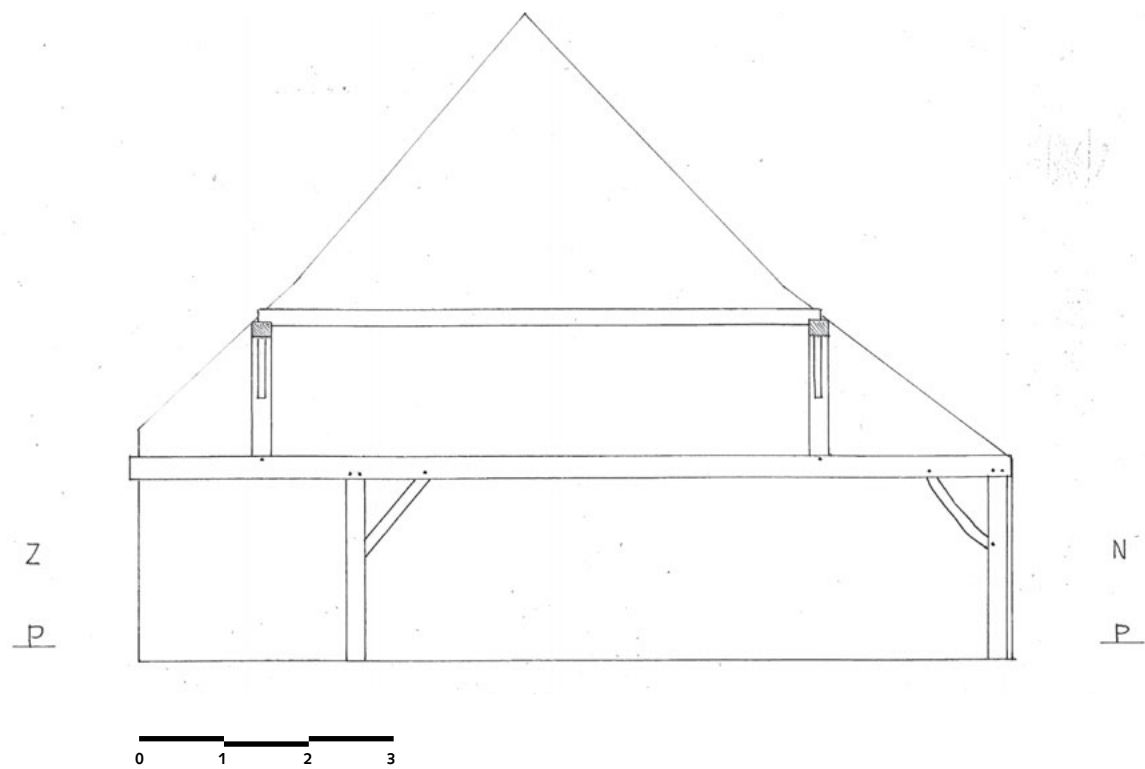
Moerbalkgebint, waarschijnlijk XVIII, in XIX ingekort tbv kamer aan de zuidgevel. Moerbalk is in 2007 vernieuwd. Standvink, XVIII, van geschilderde boomstam. Gebintstijl en schoren van hergebruikt hout. Gebintplaat vernieuwd

Gebint op as D

Moerbalkgebint, XVIII. Muurstijl tegen noordgevel ongeschoord. Moerbalk opgelegd op gemetseld penant tegen de noordgevel. Stijleinden, korbelen, gebintplaten en koppelbalk geheel vernieuwd (2007).

Gebint op as E

Moerbalkgebint, XVIII. Gehele gebint in 2007 vernieuwd met uitzondering van de standvink voor de zuidgevel.

bijlage:

Foto bijlage

Balkgebinten

Ankerbalkgebint op as C; gebintstijl gezien vanuit de entreehal. Het gebint is in de 17^e eeuw ingemetseld. De zachte rode baksteen die ook in de kelder zichtbaar is ook hier gebruikt (foto: 2010, Remco Luyk)

164

Moerbalkgebint op as D; het gebint is aangebracht op de overgang van voorstal naar potstal (XVIII). Aan de zuidzijde ligt de moerbalk op de gemetselde scheidingwand tussen stal en slaapkamer (XIX). Onder de moerbalk zijn veestijlen aangebracht. De moerbalk is in 2007 vernieuwd (foto: 2010, Remco Luyk)

165

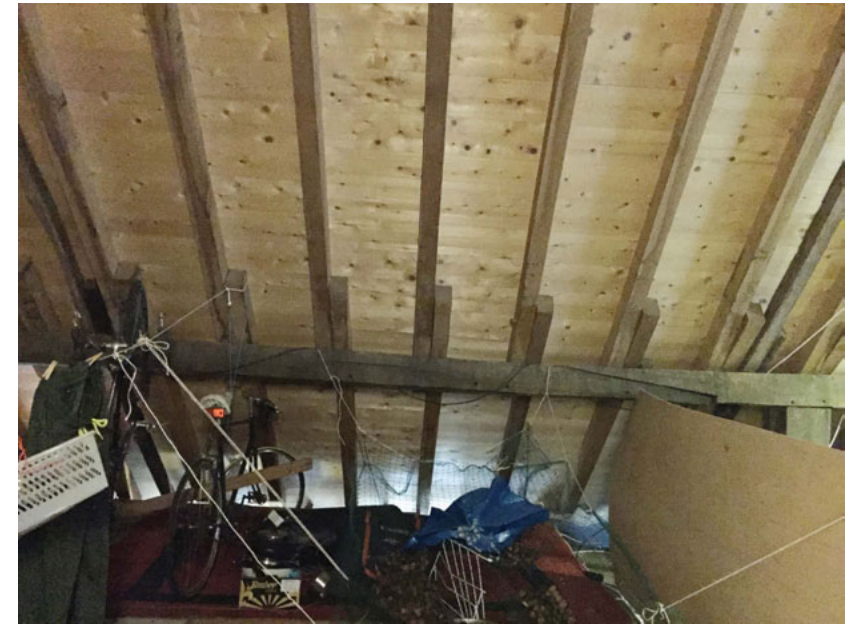
Moerbalkgebint op as D, gezien vanuit de stal. De gemetselde wand onder het ankerbalkgebint op as C is links van de gebintstijl, boven het niveau van de zuidgevel, verhoogd met een veel jongere steen (foto: 2010, Remco Luyk)

Ankerbalkgebint op as C; de noordelijke gebintplaat loopt hier nog door. Bij de restauratie is de gebintplaat links van de linker schoor vervangen. Op beide schoren is een gekrast telmerk zichtbaar: IIII (foto: 2007 voor restauratie)

Ankerbalkgebint II; verbinding tussen stijl en gebintplaat zuidzijde. Op de stijl is het gekraste telmerk II zichtbaar. Boven de schoor links een schuine liplas. De linker gebintplaat stamt uit de eerste bouwphase (XVI), de gebintplaat rechts uit de tweede bouwphase (XVII) (foto: 2015)

Gebintplaat zuidzijde ter hoogte van Ankerbalkgebint II. Links van de schuine liplas zijn de pengaten zichtbaar van de oorspronkelijke plaats van het ankerbalkgebint met telmerk II. Aanlopers, sporensanten en dakbeschoot dateren allen uit 2005 (foto: 2015)

Ruimte 6, de opkamer, balklaag van oude gehakte balken (foto: 2015)

Gebintstijl noordzijde ter hoogte van ankerbalkgebint II. Op beide schoren is het gekraaste telmerk II zichtbaar. Tegen de gemetselde muur onder de ankerbalk is een gehakte houten stijl aangebracht waaraan een opgeklampt deurtje is gehangen (foto: 2015)

Moerbalkgebint op as D, detail van de voet van de standvink. Bij de laatste restauratie (2005) is de stijl opgewigd. Houten klossen zijn nog zichtbaar. Het gemetselde fundament onder de stijl vormt de scheiding tussen de voorstal en de lager gelegen potstal (foto: 2015)

Dakconstructie en balklagen

Balklaag boven ruimte 1 (entreehal). De balken rusten op de ankerbalken van de gebinten op as B en C. De balken lopen door in ruimte 2 (foto: 2015)

170

Kapconstructie (foto: 2007 voor restauratie). Na het verwijderen van de rietbedekking, gekeken naar de zuid-westhoek. De westelijke gebintplaat is gebroken. Er is een grote diversiteit aan sporen. Van geschilderde sparren tot gezaagde binten

Vernieuwde kapconstructie boven staldeel, noordwest-hoek (foto: 2015)

171

Vernieuwde sporenpanten en dakbeschoot. Van de oude sporenpantjes zijn er vier behouden (foto: 2015)

De balklaag boven Ruimte 2 overspant tussen gebinten op as B en C. Deze balklaag loopt door in de keuken, Ruimte 4, tot aan de gebintstijlen (foto: 2015)

Balklaag boven Ruimte 2. Voor de schoorsteen langs zit in de balklaag een grote raveling (foto: 2015)

Balklaag boven Ruimte 4, de keuken. Ter hoogte van de gebintstijlen draait de overspanningsrichting. Vloerhout en balkhout zijn hier aanmerkelijk jonger (foto: 2015)

Balklaag boven Ruimte 4, de keuken, eindigt tegen het dakschild (foto: 2015)

Noordgevel

Noordgevel; metselwerk uit de tweede bouwfase (XVII). De vele herstelwerkzaamheden laten zien dat hier een structureel probleem achter schuil gaat. Waarschijnlijk een gevolg van de spatkrachten uit het keldergewelf, in combinatie met een zachte steen. Met de steunberen lijkt het uitbreken van het metselwerk gestopt te zijn. Boven de lage steunbeer is een grote reparatie zichtbaar met een veel jongere steen. Tussen de hoge steunberen is het metselwerk ook meerdere malen hersteld. Bijna nergens is meer een doorlopend metselverband te vinden. Het kozijntje in de opkamer is later aangebracht, net als het kozijntje in de kelder (foto: 2007 voor restauratie)

Noordgevel (foto: 2007 voor restauratie)

Noordgevel; de achtergevel ter plaatse van keuken en achteruitgang. Keukenramen en de achterdeur zijn ingemetseld met een moderne vormbaksteen. Rondom het smalle keukenraam is het nieuwe metselwerk in hafsteenverband uitgevoerd (XXc). Het oude metselwerk is als vuilwerk uitgevoerd. Er valt geen verband in te ontdekken (foto: 2007 voor restauratie)

Noordgevel; vanaf het smalle stalraam tot aan de achterdeur van het woonhuis heeft tegen de achtergevel een uitbouw gestaan. Vermoedelijk waren in deze uitbouw een privaat en een wasgelegenheid opgenomen. Na het aanbrengen van een badkamer en toilet in de voormalige voorruimte van de stal, tussen as C en D, in de tweede helft van de 20^e eeuw, is de uitbouw vervangen door een afdakje. Dat dakje is bij de restauratie gesloopt (foto: 2007 voor restauratie)

Detail noordgevel; tussen stalraam en deur zijn sporen van de uit betonblokken opgetrokken wand van de uitbouw zichtbaar. Op het gevelvlak naast de deur bevinden zich resten van verschillende binnenafwerkingen (foto: 2007 voor restauratie)

Noordgevel (foto: 2015); staldeur en betonnen stalraampjes uit bouwphase 20^e eeuw. Voor de staldeur is het muuranker aangepast

Noordgevel (foto: 2015); het metselwerk links van het brede keukenraam is bij de restauratie in 2005 vernieuwd, uitgevoerd met oude steen, verwerkt in kruisverband. Ook de steunberen zijn nagemaakt, maar gemetseld in contemporaine steen. De steunberen watern in en veroorzaken aan de binnenzijde van de gevel vochtplekken

Noordgevel (foto: 2015); vernieuwd metselwerk van kelder en opkamer, uitgevoerd in oude steen verwerkt in kruisverband. De kozijntjes zijn vernieuwd en nu passend in het metselwerk opgenomen. Steunberen zijn nagemaakt (2005)

Stal

Stal, noordwest hoek. Hier zijn de luiken van de kozijnen in zuid en oostgevel opgeslagen. Vanaf de westgevel tot aan het moerbalkgebint op as F zijn stalen veestijlen aangebracht. Deze stijlen houden verband met een modernisatie van de stal, in de eerste helft van de 20^e eeuw. De zware moerbalk is opgelegd op een gekapte muurstijl zonder schoor (foto: 2007 voor restauratie)

Stal. In de loop van de 20^e eeuw is de potstal omgebouwd tot kleine grupstal met een mestgoot in het midden. De goot voert de mest naar een gierkelder onder de stalvloer. De dubbele staldeur is toen vervangen door een enkele deur en een stalraam, zoals zichtbaar is op enkele zwartwit foto's die rond 1960 zijn gemaakt. In 2003 is de dubbele deur weer teruggebracht. In de huidige situatie is de stalvloer afgedekt door een houten vloer (foto: 2007 voor restauratie)

Stal, moerbalkgebint op as F, ondersteund door een standvink aan de zuidzijde. Achter de standvink is een varkenshok zichtbaar met een stenen voederbak (foto: 2007 voor restauratie)

Kapconstructie, gekeken naar de noordwest hoek boven de stal. Op de moerbalk staat een ongeschoorde stijl die de noordelijke gebintplaat ondersteunt. De gebintplaten zijn verbonden door een koppelbalk parallel aan de westgevel. Geschilde sparren zijn de dragers van het onderste deel van de dakconstructie. Hier overheen is een gezaagde gording aangebracht die die sporen van het bovenste deel van het dakvlak moet opvangen. De gording wordt afgesteund op de koppelbalk (foto: 2007 voor restauratie)

Stal, gekeken naar het moerbalkgebint op as D. Achter het gebint is een halfsteens gemetselde wand zichtbaar, die de scheiding vormt tussen stal en woonhuis. Voor het gebint ligt een verhoogde vloer voor enkele koeien. De lager gelegen vloer loopt sterk af richting gierkelder (foto: 2007 voor restauratie)

Bouwhistorisch onderzoek Boerderij 't Hofke 13

In opdracht van Gemeente Eindhoven (Sector Maatschappelijk Vastgoed en Sport)

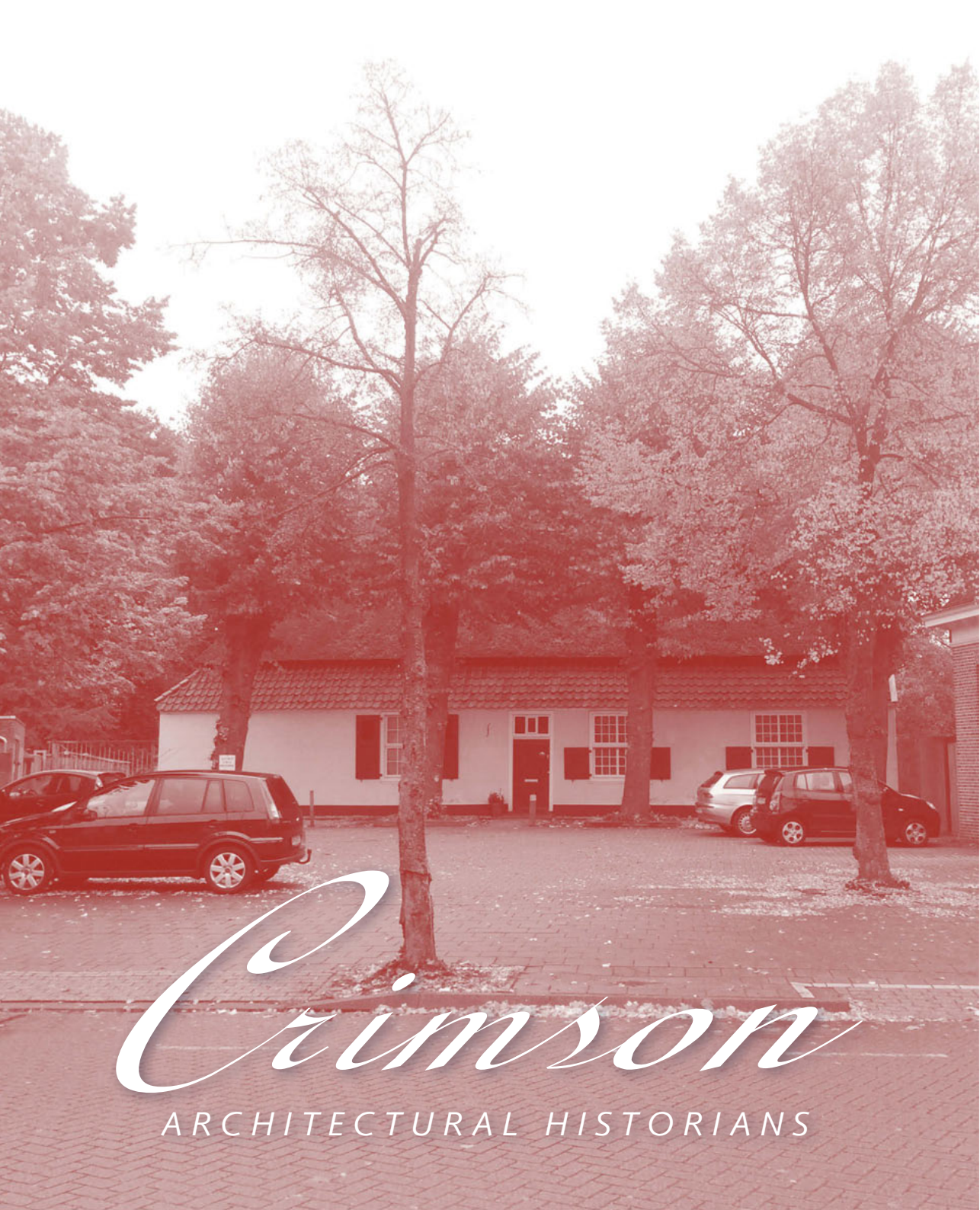
Crimson Architectural Historians
(Ewout Dorman, Annuska Pronkhorst, Cassandra Wilkins) met Cayo van Meurs

Rotterdam, 11 december 2015

Crimson
ARCHITECTURAL HISTORIANS

*Mathenesserlaan 179-181
3014 HA Rotterdam, The Netherlands
(31) 10 2827724 | crimson@crimsonweb.org
www.crimsonweb.org*

Crimson

ARCHITECTURAL HISTORIANS